

Amaç ve Kapsam

AURUM İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kere yayımlanan (Haziran – Aralık) hakemli bir sosyal bilimler dergisidir. Derginin amacı sosyal bilimler ekserinde eleştirel araştırmalar, disiplinlerin sınırlarının dışına çıkan kuramsal tartışmalar ve ampirik analizler için bir tartışma platformu teşkil etmektir. *AURUM* disiplinlerarası ve karşılaştırmalı çalışmalarını teşvik etmektedir.

AURUM SBD derginin kapsam çeşitliliğini yansıtan özgün makale, kitap eleştirisi, eleştiri makalesi, ve yorumlar yayımlamaktadır. Dergi aynı zamanda özel tematik sayılar hazırlamak üzere konuk editörleri davet etmektedir. Her makale yayımlanmadan önce çift-kör hakemlik sürecinden geçer. *AURUM SBD* önceliği yayımlanan çalışmaların sosyal bilimler alanına özgün katkılar yapacak, güçlü, kuramsal ve/ ampirik niteliklere sahip olmasıdır.

Aims and Scope

AURUM İstanbul Kemerburgaz University Journal of Social Sciences is a peer-reviewed social science journal published biannually (June – December). The aim of the journal is to provide a forum for critical scholarship across the social sciences, for theoretical debates and empirical analyses that move away from narrow disciplinary focus. AURUM JSS strongly encourages interdisciplinary and comparative research.

AURUM JSS publishes original research articles, book reviews, review articles, and commentaries that reflect the diversity of the journal's scope. The journal also invites guest editors for special thematic issues. Each submission goes through a double blind review process. AURUM JSS policy is that published articles make original and strong theoretical and/or empirical contributions in their scholarly fields.

Yazışma ve İnternet Adresi / E-mail and web-site

e-mail: aurum@kemerburgaz.edu.tr

web: <http://aurum.kemerburgaz.edu.tr/tr/sosyal-bilimler-dergisi>

İletişim / Contact

Tel: (0 212) 604 01 00

Fax: (0 212) 445 81 71

Adress: İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, Mahmutbey Dilmenler cad. No. 26, 34217 Bağcılar – İSTANBUL

Yayın Aralığı / Publication Frequency: Yılda 2 sayı – 6 ayda bir / *Published biannually – every 6 months*

Dil / Language: Türkçe – İngilizce / Turkish – English

Yazım Kuralları / Guide for Contributors

<http://aurum.kemerburgaz.edu.tr/tr/sosyal-bilimler-dergisi/dipnot-yazim-kurallari>

Web Tasarım / Web Design

Kemal Tolun

Grafik Tasarım / Graphic Design

Ali Kılıç

Dizgi / Typesetting

İdeal Kültür Yayınevi

Yayın Tarihi / Date of Publication

15 Aralık 2016

Baskı / Print

Sena Ofset

AURUM

İSTANBUL KEMERBURGAZ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
İSTANBUL KEMERBURGAZ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi / Owner

İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Adına Mütevelli Heyeti Başkanı
Istanbul Kemerburgaz University President of the Board of Trustees
Ali ALTINBAŞ

Genel Koordinatör / General Coordinator

Çağrı ERHAN

Editörler / Editors

Nazan MAKSUDYAN
Fatma ALTINBAŞ SARIGÜL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Fulya EREKER, Ercan GEGEZ, Ali KILIÇ, Saim KILIÇ, Aysuda KÖLEMEN, Haluk LEVENT,
Ahmet Cemil YILDIRIM

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

Uğurcan Akyüz, Yakın Doğu Üniversitesi
Ali Alp, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Ayşegül Altınbaş, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
Barrie Axford, Oxford University
Banu Kavaklı Birdal, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
Ali Dayıoğlu, Yakın Doğu Üniversitesi
Ahmet Diriss, Tunis University
Devrim Erbil, Mimar Sinan Üniversitesi
François Georgeon, EHESS
Boris Jeleu, St.Cyril and St. Methodius University
Ahmet Kasım Han, Kadir Has Üniversitesi
Cemal Kafadar, Harvard University
Hasan Köni, Kültür Üniversitesi
Heinz-Peter Mansel, Köln University
Antje Nötzold, Chemnitz University
Kaan H. Ökten, Mimar Sinan Üniversitesi
Çınar Özen, Ankara Üniversitesi
Hasan Pulaşlı, Çukurova Üniversitesi
Alessandro Quarenghi, Milan Catholic University
Şükran Şıpka, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
Alexandre Tourmakine, Orient- Institute

İçindekiler / Contents

Editörden / Editorial

- 5-6 Başlarken
Nazan MAKSUDYAN, Fatma ALTINBAŞ SARIGÜL

Makaleler / Articles

- 7-32 Structural Change in Wage Differentiation Patterns for Turkey in Terms of Working in the Same Industry
Bengi YANIK İLHAN, Yasin KÜTÜK
- 33-50 Türkiye'den Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Başvuruda İç Hukuk Yolu Olarak Anayasa Şikayeti
Sevta YOKUŞ
- 51-61 Modernite – Postmodernite İkiliğinde Cinsiyeti Yeniden Kurgulamak
Çağlar ÖZBEK
- 63-76 Polis Gücünden Polis Hizmetine: Pazarlama Perspektifi ile Polis Algısının Kavramsal Olarak İncelenmesi
Emrah CENGİZ, İrfan AKYÜZ
- 77-99 Kişisel Verileri Koruma Kurumuna İdare Hukuku Çerçevesinden Bir Bakış
Mutlu KAĞITCIOĞLU
- 101-134 Değişen İmgeler ve Temsilîyet
Cüneyt GÖK

Kitap Eleştirileri / Book Reviews

- 135-137 Y. Doğan Çetinkaya. *The Young Turks and the Boycott Movement: Nationalism, Protest and the Working Classes in the Formation of Modern Turkey*. London, New York: I. B. Tauris, 2014
Erol ÜLKER
- 139-141 Christopher H. Achen & Larry M. Bartels. *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016
Aysuda KÖLEMEN

Editörden / Editorial

Başlarken

İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi'nin ilk akademik yayın faaliyeti olarak 2015-2016 akademik yılında yayın hayatına başlayan *AURUM: İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin ikinci sayısında buluşmaktan mutluyuz. Yılda iki kere yayımlanan (Haziran – Aralık) hakemli bir sosyal bilimler dergisi olan *AURUM SBD*'nin amacı sosyal bilimler ekseninde eleştirel araştırmalar, disiplinlerin sınırlarını zorlayan kuramsal tartışmalar ve deneye dayalı analizler için bir tartışma platformu teşkil etmektir. Disiplinlerarası ve karşılaştırmalı çalışmaları öne çıkarmayı hedefleyen dergimiz, sosyal bilimler alanına özgün katkılar yapacak, güçlü, kuramsal ve/veya deneye dayalı niteliklere sahip makale, kitap eleştirisi, eleştiri makalesi ve yorumlar yayımlamaktadır.

İkinci sayımız, derginin kapsam çeşitliliğini yansıtan, sosyal bilimler çatısı altında, iktisat, pazarlama, sosyoloji, hukuk gibi farklı disiplinlerden altı özgün makaleyi bir araya getiriyor.

Bengi Yanık İlhan ve Yasin Kütük, "Structural Change in Wage Differentiation Patterns for Turkey in Terms of Working in the Same Industry" başlıklı makalelerinde, aynı endüstrilerde ve farklı endüstrilerde istihdam edilen eşler açısından ücret farklılaşması örüntüsünü inceliyorlar.

Sevtap Yokuş'un, "Türkiye'den Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Başvuruda İç Hukuk Yolu Olarak Anayasa Şikayeti" başlıklı makalesi, Türkiye'deki güncel gelişmelerin ışığında hak ihlallerini gidermede Anayasa Mahkemesi'nin yetersiz kaldığına dikkat çekerek, anayasa şikayetinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) nezdinde etkili bir iç hukuk yolu olarak kabulünün süreceğine şüpheyle yaklaşıyor.

Çağlar Özbek'in makalesi "Modernite – Postmodernite İkiliğinde Cinsiyeti Yeniden Kurgulamak", postmodern teorisinin bireyler ve kimlikler üzerinden yürüttüğü özgürleştirici politikaların, "cinsiyet" özelinde, modernizmin yarattığı ikilik ve ötekileştirmeyi yeniden üretip üretmediğini tartışıyor.

Emrah Cengiz ve İrfan Akyüz'ün makalesi "Polis Gücünden Polis Hizmetine: Pazarlama Perspektifi ile Polis Algısının Kavramsal Olarak İncelenmesi", polis teşkilatının pazarlama kavram ve araçları ile tanışmasıyla, müşteri odaklı bir hizmet birimine evrildiğinin altını çiziyor. Çalışma, polisin algısının oluşumuna ve ölçümüne dair kavramsal bir çerçeve ortaya koyuyor.

Mutlu Kağıtçıoğlu'nun "Kişisel Verileri Koruma Kurumuna İdare Hukuku Çerçevesinden Bir Bakış" başlıklı makalesi, Kişisel Verileri Koruma Kurumunun idari ve mali özerkliğine dikkat çekerken, idarenin bütünlüğü ilkesi uyarınca, bu özerkliğin nasıl dengelendiğine ilişkin bir tartışma sunuyor.

Cüneyt Gök'ün, "Değişen İmgeler ve Temsiliyet" başlıklı makalesi, geleneksel algıların kırılması, görmenin dijital teknolojilerle paralellik göstermesi ve yanılısmanın görmenin bir parçası haline gelmesine odaklanarak, imgelerin, sunuluş ve temsil ediliş biçimlerinin teknoloji ve tekniğe bağlı değişimini irdeliyor.

Ayrıca kitap eleştirileri kısmında Erol Ülker, Y. Doğan Çetinkaya'nın *The Young Turks and the Boycott Movement: Nationalism, Protest and the Working Classes in the Formation of Modern Turkey* adlı çalışmasını,

Aysuda Kölemen ise Christopher H. Achen ve Larry M. Bartels'in *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government* kitabını inceliyor.

Önümüzdeki yıllarda özel sayılar hazırlamayı ve konuk editörler davet etmeyi planlayan *AURUM: İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin, Türkiye'de sosyal bilim araştırmalarına ve akademik yayıncılık alanına katkılarının sürmesini hedefliyoruz.

Nazan MAKSUDYAN, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
nazan.maksudyan@kemerburgaz.edu.tr

Fatma ALTINBAŞ SARIGÜL, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
fatos.altinbas@kemerburgaz.edu.tr

Structural Change in Wage Differentiation Patterns for Turkey in Terms of Working in the Same Industry

Bengi YANIK İLHAN^[*], Yasin KÜTÜK^[*]

Abstract

This paper investigates the wage differentiation patterns in Turkey between couples who work in the same industry and those who work in different industries. The Turkish Household Labor Force Surveys from 2004 to 2014 are utilized as the main data. As the graphical representation verifies, regions can be grouped into three with respect to wage differentiation. In the first group, differentiation gap remains the same; for the second group, the gap increases; and for the last group, while the gap first decreases and disappears, it then increases again in favor of who the ones who work in the same industry. These findings are valid not only for females' but also males' mean hourly income. In the empirical analyses, the squared wage differences are clustered into three categories by using K-Means clustering method. Then, the behavior of each region changing from one cluster to the other are tracked and calculated with variations of this behavior. It is examined that not only eastern regions but also northern and landlocked regions changed their clusters during the last decade. In addition to that, their calculated variation of this behavior is higher compared to the ones for western, southern and seaside regions. If the variation is higher for the region, this is probably due to structural changes in those regions.

Keywords: Wage Income, Same Industry, Regional Variations, K-Means Clustering.

JEL Codes: J12, J31, C38

Kısa Özet

Bu çalışma içerisinde, aynı endüstrilerde ve farklı endüstrilerde istihdam edilen eşler açısından ücret farklılaşması örüntüsü incelenmiştir. Bu amaçla, 2004-2014 arasında yapılmış TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketleri kullanılmıştır. Çizelgeler incelendiğinde, ortalama ücretlerdeki farklılaşma örüntüsü, bölgeler açısından üç farklı küme içerisinde yer almaktadır. İlk küme için bu farklılaşma belirgin ve sabit iken, ikinci küme için bu farkın belirgin ve artmakta olduğu görülmüştür; son grupta ise ücret farklılığı önce azalmakta ve eşitlenmekte iken, ardından tekrar artış eğilimine girmektedir. Ücretlerdeki bu farklılaşma, kadınlar ve erkekler açısından aynı örüntüdedir. Görgül analizlerde öncelikle, ücretlerdeki bu farklılaşma, farklılığın kareleri alınarak üç kümeye ayrılmış; sonrasında ise bölgelerin bu kümeler içerisindeki hareketliliği takip edilmiş ve değişimleri hesaplanmıştır. Nihayetinde on bir yıla dayanan gözlemlere göre doğu, kuzey ve karasal bölgelerin, kümeler içinde hareketliliğe sahip olduğu gözlemlenmiştir. Hareketliliği ölçmek için hesaplanan varyanslar bu bölgelerde, batı, güney ve sahil bölgelerine nazaran daha yüksek bulunmuştur. Eğer bir bölgenin takip edilmiş hareketliliğini ölçen varyansı yüksek ise bu, bölge içerisinde ücret farklılaşmaları açısından yapısal bir dönüşümün gerçekleştiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ücret, Aynı Endüstri İstihdamı, Bölgesel Farklılaşma, K-Ortalamalar Kümeleme Analizi.

[*] İstanbul Kemerburgaz University, Department of Economics, SEASS
{bengi.ilhan, yasin.kutuk}@kemerburgaz.edu.tr

1. Introduction

Despite the strong correlation between the social and economic network and labor market outcomes, there are only a few studies focusing on the subject in Turkey. Yanık-İlhan and Kütük (2016a), and Kütük and Yanık-İlhan's (2016b) are among the rare works on the effect of sharing economic, social and cultural resources by couples over their labor market outcomes. For this study, it is used the Turkish Household Labor Force Survey (HLFS) from 2004 to 2014 provided by Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). The means of males' wages and females' wages at the same household are calculated by NUTS2-level and years respectively. Household wage income is calculated as the sum of spouses' wage income. Then, the means of household wage incomes (by NUTS2-level and being in the same industry which is encoded from NACE Rev.2 with two digits level and not) are examined. Thus, the study focuses on the variations of means of household wage incomes in different geographical the regions, with a specific focus on couples working in the same, or in a different industry. The analysis is important not only for economists working on wage, income inequalities and marriage markets, but also for sociologists, psychologists and political scientists, who are interested in regional differences the factors that create discrepancy between regions, and the factors that influence the marriage market.

Before focusing on the impact of social ties on labor market issues for couples, it is taken into account the factors that may have effects on marriages. Marriage and cohabitation have an impact not only on the immediate family life but also on individuals' long-term economic implications – the most obvious being the labor market outcomes and income level. Several studies examined the determinants of marriage and cohabitation. A number factors have an impact on the marriage (cohabitation) decision. These factors are rooted from both demographic and socioeconomic determinants. However, no matter which determinant is dominant, individuals are more likely to choose an individual similar to themselves (homogamy). This similarity may be in terms of belief, ethnicity, socio-economic status and so on. These factors could influence the decision of marrying a person both directly and indirectly. The indirect effect results from the fact that homogamy increases the chances of couples to meet due to spatial proximity. Working in the same industry creates the same spatial circumstances, and thus may also have an indirect effect on the marriage, where interests, networks and job opportunities create a workspace that its borders are not certainly determined so that to meet a partner.

The literature on homogamy focuses on marriages between individuals with a similar level of education (Hamplová and Le Bourdais, 2008; Han, 2010; Smits and Park, 2009) and with the same ethnicity or country of origin (Dribe and Lundh, 2008; Muttarak and Heath, 2010). Other studies examine the role of parental occupational status over the marriage decision (Bull, 2005 ; Dribe and Lundh, 2005 ; Bozon and Heran, 1989; Kalmijn, 1991; Kalmijn and Flap, 2001; Uunk, 1996). However, other studies criticize whether the presence of this influence exist in the twentieth century (Bozon and Heran, 1989; Kalmijn, 1991; Kalmijn and Flap, 2001; Uunk, 1996). The importance of parental status homogamy decreased in the last few centuries, as industrialization weakened parental influence over individuals (Kalmijn, 1998; Smiths et. all., Ultee, and Lammers, 1998; Uunk, 1996; Van Leeuwen and Maas, 2002, 2010).

The decision of marriage (cohabitation), by and large, changes the person's social networks, which directly influence labor market situation and income. Family as the smallest unit of a society is also a social

network that household members benefit from. As it is stated in Bernasco (1994), spouses share their economic, social and cultural resources, and therefore they are able to enhance each other's achievements. Also according to Montgomery (1991), network effect, or specifically social ties are crucial on wage income. He noted that those having more social ties (networks) tend to be wealthier than the ones who have less. These findings are related to the supply side of labor market. From the demand side of the issue, firms are more likely to hire employees who have referrals (a network), because it is cheaper, less time-consuming and more reliable than other ways to hire (Holzer, 1987 ; Montgomery, 1991). Many researchers focused not only theoretically but also empirically on the network effect in the labor market (Calvó-Armengol and Jackson, 2004; Granovetter, 1973, 1995; Rees, 1966). Networking creates asymmetries for suppliers and it has a positive impact on the wages . Yanık-İlhan and Kütük (2016a) find a reciprocal and additional effect for spouses in the same industry, increasing their wages, and thus, the total income of the household. However, this result is valid for only certain areas of Turkey specifically where the urban population outweighs or overpowers the rural population.

Being in the same industry or in the same occupation, and as a result, having a broader network, can reciprocally enhance the achievements of a couple. These findings can also be linked with the status-similarity hypothesis. For women whose potential occupations differ from their husbands', the probability of being employed is lower than those with potential occupations similar to their husbands' (Smits et. al., 1996). In addition, Simpson and England (1981) stated that if spouses have similar interests and thus they can understand each other's problems and they are more likely to share responsibilities. Moreover, using status of consistency theory, Hornung and McCullough (1981) stated that differences between occupational statuses of spouses causes marital dissatisfaction and stress. Based on these studies, it can be said that having the same occupation increases the happiness in the household which has an impact on production efficiency. Thus, it can be asserted that the increase in production efficiency also lead to increase in wage income which is desired at the supply side of labor market.

On the other hand, having the same occupational status may also lead to marital problems between couples as well as compensatory reaction. According to within-family-competition hypothesis, a woman is forced to drop out of the labor force or moves to a downward position, so that she is at the same or at a lower occupational position with her spouse. In other words, her husband's position has a glass ceiling effect over her achievements (Philliber and Vannoy-Hiller, 1990). Bernasco et al. (1998) use the concept, "spouse effects" when a terminology is needed for describing the research question. In general, partners are generally matched according to assortative mating by using occupational attainment. Besides, they narrow their accession for finding a job. In cohabitation, spouses are exposed to the same local and regional circumstances. As suppliers of the labor market, this narrowness can be seen as a negative impact. Still, other researchers emphasize the utility and stated that utilities of each partner are joined, and thus, their utility functions must be jointly maximized (Bernasco et al., 1998; Berk and Berk, 1983). From a sociological perspective, when a partner or both of them has comparative advantage, they need to specialize more on their field in order to maximize the joint utility function by enhancing their skills, which heavily depend on investment in education, on-the-job training and learning by doing. Bernasco et al. (1998) investigated that male's resources for entry in the labor market increase the probability of female partner for entry or re-entry in the labor market. In contradiction to this view, from the neo-classical economist's

perspective, one partner's specialization in market-related skills might be beneficial for the household's joint utility function, the other partner specializes in domestic skills performed at home. There are researchers arguing against this argument (Oppenheimer, 1977 ; Smits et al., 1996). As the dual-earners family pattern has become more established (Hanson and Ooms, 1991 ; Spitze, 1988), old school social stratification or family duty assignment theories have fallen into disuse. Marriages were seen as shaped by matching occupational statuses. Moreover, occupational attainment becomes more determinative in marriages than any other factor in the United States (Hiller and Philliber, 1986; Rossi et al., 1974).

In sum, there are many factors that affect the marriage decision related to similarities between individuals. These factors are also linked to social and economic networks, which have an impact on the labor market outcomes and income levels of married couples. Therefore, social and economic networks are at work both before marriage and after the marriage.

The literature do not go in deeper, especially regional differences for a country in the perspective of marriage market. But in this paper, variations of wage differentials between couples who are working in the same industry and the ones who are working in different industries among the regions are examined in detail. In other words, variations of wage differentials between couples who have more social networks than the ones who have less social networks due to working in the same industry are investigated. If there is a structural change meaning change in wage differentiation in the region, then the impact of social and economic network on marriage decision and the consequences of the marriage will probably be different. By doing this, we can indicate if a region went thorough structural change¹.

The following section will discuss data and methodology. In the third part, we represent the results of our research. The last part is a conclusion where we discuss our findings.

2. Data & Methodology

Household Labor Force Survey (HLFS) from 2004 to 2014 provided by Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) are utilized. However, the questions asked change every year. This is why we took into account the context of wage differentiations in marriages and cohabitations and their answers to match them together. Second, we included only above 15 years-old individuals living together in the same home are included in the sample as the core of households. Afterwards, incomes are deflated² on the basis of year 2009. In addition, only the wages of spouses whose wage is different from zero are included. Then, wage per hour is computed and a natural logarithm of it is used in computations³ by using per week of a month⁴.

A NACE Rev.2⁵ indicator⁶ with a two-digit level reflects if the partners are in the the same industry or not. Therefore, means of males' hourly wage and females' wages at the same household are calculated ye-

1 In the context of this study, it may be defined as the change or shift in wage differential patterns of partners and households in favor of who work in the same industry.

2 Deflators for Turkey are rendered from WDI (<http://data.worldbank.org> ; accessed: 16.08.2016).

3 Wage per hour is computed as follows: Wage income is divided by 4.33 to estimate weekly income. Then it is again divided by weekly working hour of individual.

4 Per Week of a Month= $\left(\frac{\# \text{ Weeks in a year}}{\# \text{ of Months in a year}}\right) \cong 4.33$

5 <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5902521/KS-RA-07-015-EN.PDF> (accessed: 16.08.2016)

6 It is simply 1 if partners work in the same industry (according to first two digit of Nace Rev.2), otherwise 0.

arly by NUTS2-level and NACE Rev2. indicator, respectively. Then, household hourly wage income is calculated as the sum of spouses' hourly wage income. Afterwards means of household's wage incomes (by NUTS2-level and being in the same industry which is encoded from NACE Rev.2 with two digit level and not) are examined.

Afterwards, wage differences between those working in the same industry and those working in different industries are estimated for the household, for both males and females in accordance with their NUT2-level. Then, these differences are squared in order to clarify their distances and to get rid of the negative ones. Eventually the squared wage differences are clustered into 3 categories by using K-Means clustering method (MacQueen, 1967; Bishop, C. M. ,2006) used as a very basic step for unsupervised machine learning tasks (Ding and He, 2004) with the advantages of Euclidean distance formulated as follows:

Euclidean Distance (Minkowski's⁷ Generalized Formula)

$$d_k = \sqrt[m]{\sum_{k=1}^r (x_{ik} - x_{jk})^m}$$

d: distance, m: power of distance, r: # of clusters

x: mean differences of wage incomes between NACE Rev2. groups

i = 1 (HH, M or F partners are in the same industry), j = 0 (otherwise)

k = {1, ..., 26} (NUTS2 Levels)

Note: *m = 2* is Euclidean distance⁸ (for computation please follow link⁹)

These three categories are numbered from 1 to 3, representing low, middle and high differentiation between those who work in the same industry and others who work in a different industry¹⁰. The results are presented in the Table 1, Table 2 and Table 3. The mean squared hourly wage differences for these categories are summarized in the Appendix 1.

There are some studies being not to inquiry in the marriage market but gender perspective. Selim and İlkkaracan (2002) that underlying if a woman has the same occupational and industrial affiliation as a man , she would still get only the 91.9 per cent of a man's wage. This is the wage gap between men and women. In this research, it is found that if men and women work in the same industry (i.e. having same occupational and industrial affiliations), they are more likely to have an equal wage. In addition,

⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Minkowski_distance

⁸ in original Minkowskian version of the formula, p=1 for simplification

⁹ <http://docs.scipy.org/doc/scipy/reference/generated/scipy.spatial.distance.minkowski.html>

¹⁰ If it is thought in the level of households, female and male partner form core household. Then the difference between households indicates both partners work in the same industry and both partners are working in distinct industry. If it is thought in the level of individual, female or male partners who earn their wages by working in the same industry are compared with other female or male partner who earns their wages by working in the distinct industries.

they also observed that administrative, executive and managerial positions, in addition to scientific and technical professionals are the highest returns occupations for both males and females. More developed and industrialized regions are more likely to have job opportunities in those occupations. As Tansel (2004) underlines, there are more private sector workers in the Marmara region than in any other region, with the exception of the Aegean. This is valid not only for males both also for females. Medium size and large size firms have similar returns for both males and females (Selim and İlkaran, 2002). Again, it can be argued that if a region is developed and/or industrialized, there are more job opportunities in the private sector. Moreover, in these areas women are more likely to be hired and paid equally as administrative, executive and managerial employees and/or scientific and technical professionals. Thus, there is a higher chance for a woman to work at the same industry with her spouse in the private sector. When a woman works at the same industry, it leads to an increase their total wage. Thus, the wage gap between the ones who work at the same industry and the ones who work at different industries also widens. There are also other reasons that have effects on the wage differentials. These are related to levels of overall economic activity. Yanık-İlhan and Assaad (2004) found out that a healthier local economy, which is measured as the provincial unemployment rate or GDP growth rate, promotes greater female employment in non-governmental wage work. Therefore, if the overall economic activity is better in a region, it is expected that there will be more female employment in non-governmental wage work, which increases the probability to meet a partner working in a different industry.

3. Results

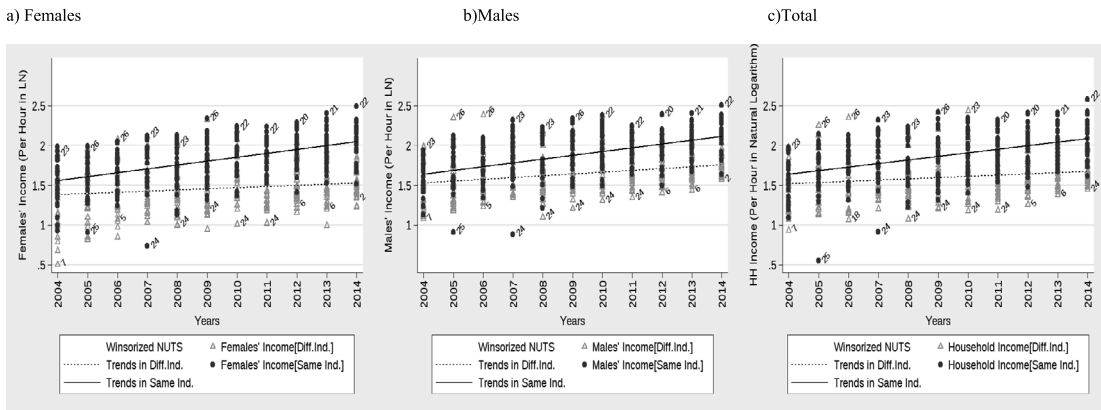
In this section, figures and tables specifying the means of hourly wage of males, of females and the combined wage are examined both for the households, in which the spouses work at the same industry and for those, in which the spouses work in a different industry by Nuts2. Figure 1 shows the means of the hourly wage for the entire household, males and females for all of the nuts, respectively. The black line indicates the means of the hourly wage for the households, in which the spouses work at same industry for the years 2004 – 2014. The dotted line shows the means of the hourly wage for the households, in which the spouses work in different industries for the same years. This is valid for all the figures.

As can be seen from Figure 1c, there is a gap between these lines for all the years and the gap increases with the lapse of time. The dots represent the means of the hourly wage of households, in which the spouses work at the same industry, while the triangles represent the households, in which the spouses do not work at the same industry for each Nuts (26 Nuts), respectively. The outliers are marked by using their Nuts' number. Figure 1c indicates that the means of the hourly wage for the households in which the spouses work at same industry converges after 2008. Moreover, it has an increasing trend. On the other hand, for most of the Nuts, means of the hourly wage for the households, in which the spouses do not work at same industry converges to a lower point, although there seems to be an increasing trend.

The figure for the males and the figure for the combined wages look the same. Yet, the figure for the females differs a bit from the two of them. For example, there is an increase not only in the means of the hourly wages of males but also in the means of wages for females. In other words, there is an increasing

trend. However, the trend is steeper for the means of the hourly wages of males. This is valid for the households, in which the spouses work at the same industry and the ones, in which the spouses do not work at the same industry. Outlier regions are also presented in the figures by marking the points. Regions numbers next the points of outliers are mostly the same for males', females' and total's figures while they change yearly. For all the cases, the outliers above the average of clusters composed yearly are the Subregions of Van, Mardin, Malatya, Erzurum, and Ağrı. On the other side, the outliers below the averages of clusters are İstanbul, Şanlıurfa, Aydın, Gaziantep, Manisa, Tekirdağ.

Figure 1: Means of Hourly Wages by NACE Indicator

Author's Calculations, 2016 (NUTS-2 Codes are fully stated in Table 1).

Figure 2-4 represents the means of the hourly wages for females, males and the total wage by Nuts2-Level, respectively. Same as above, black line indicates the means of the hourly wage for the households, in which the spouses work at same industry. The dotted lines present the means of the hourly wage for the households, in which the spouses do not work at same industry. Three different types of shapes are worth of attention. In one type, the two lines are parallel to each other; in the other type, the gap between the two lines is increasing; and in the last type, the lines intersect. Note that for the first two types, the black lines are above the dotted lines for the whole period. For the latter type, at the beginning the dotted lines are above the black lines.

More developed/industrialized regions, such as İstanbul, Tekirdağ-Edirne, Bursa-Eskişehir-Bilecik, are all in type one (parallel to each other). Developing regions, such as Denizli-Aydın-Muğla, Trabzon-Ordu-Giresun, are in type two, and thus the gap is increasing between the means. Underdeveloped regions, such as South-Eastern Anatolia (Mardin-Batman-Şırnak) and Eastern Anatolia: (Diyarbakır-Şanlıurfa) are in type three. While at the beginning the dotted lines are above the black lines, as the time lapses, the opposite is valid. In other words, type three begins to look like type two after a certain year. The break point changes depending on the region and gender.

Figure 2: Means of Hourly Wages of Females by NACE Indicator, Nuts2-Level

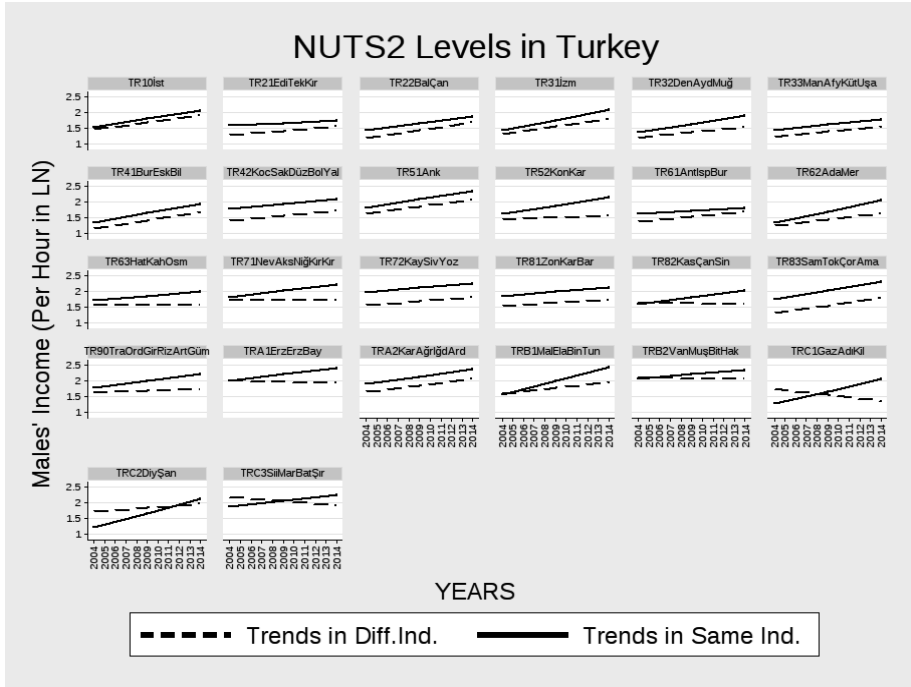

Figure 3: Means of Hourly Wages of Males by NACE Indicator, Nuts2-Level

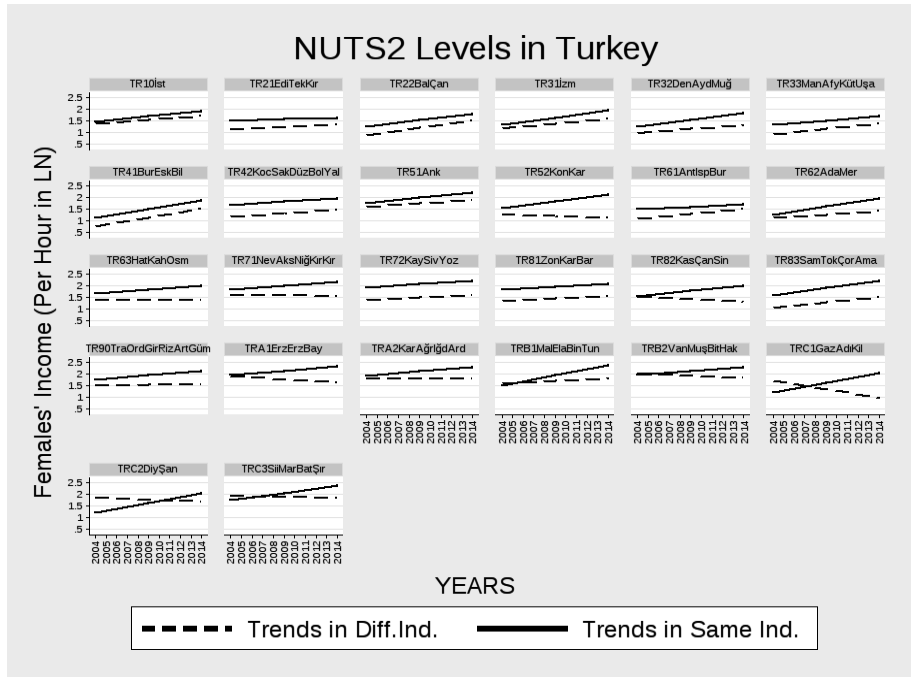

Figure 4: Means of Hourly Wages of Total Household by NACE Indicator, Nuts2-Level

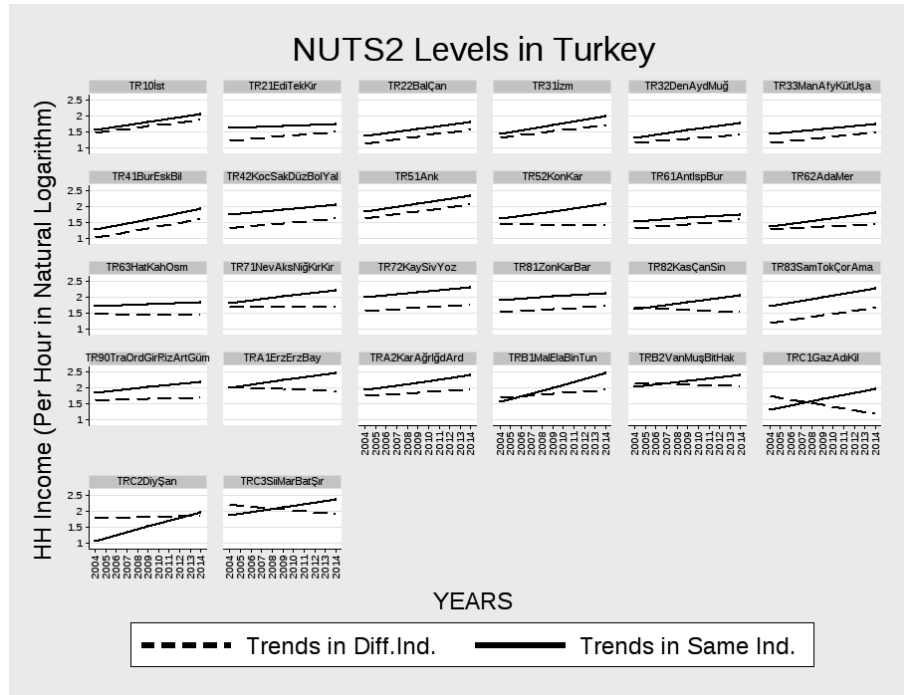

Table 1 illustrates the clusters of regions by total household wage income differences. Table 2 and 3 show the clusters of regions by male and female wage income differences, respectively. Clusters are computed as squares of the wage income differences between the same and different by NACE Rev2. If a cluster takes a value "1", it means that there is a low differentiation. If a cluster takes a value "2", then it means that there is a mid-sized differentiation in that region. Columns represent each year from 2004 – 2014 and the last column is the variance among these years. If the variance of a region is "0", it means that this region has not changed its cluster during this time interval. If the variance is higher than "0", it means that there has been a change. For the total household wage income differences and female wage income differences, Istanbul region's variance is "0". However, for male household wage income differences, it is around 0.42. It is significant that the lowest value for males belongs to Tekirdağ (Edirne-Tekirdağ-Kırklareli) which is 0.25. The highest variance belongs to Erzurum, Erzincan, and Bayburt region for all of the cases. In addition to that, for the total household wage income, the variations in western regions are much smaller than the ones in eastern regions. The variations in Central Anatolia and developing/industrializing regions, such as Ankara, Aydın, Kocaeli, are around 0.5. This is valid for females, but not males. In addition to these, the variations in Northern regions and landlocked regions are higher than the variations in Southern and seaside regions. This is due to both economic factors and social differentiations. In Southern regions leading less variance due to co-movement in wages is not only resulting from economic factors which can be stated as there are some certain sectors developed more than other regions. This causes

wage convergence for spouses working at the same industry or not, such as tourism, agriculture. Additionally it is also resulting from traditions and behavioral decisions shaping marriages. These factors are also valid for the differentiation between the seaside regions having less variance and landlocked regions having higher variances.

In addition to all of these, t-tests for the gap in between the spouses who work in the same industry and those who work in different industries are examined, first at the level of household, then at the level of female and male partner (see Appendix 2). It can be seen that the wage gap for these two groups is statistically significant for Nuts1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15 and 18, 19 in general at the level both households and each of the spouses. This also indicates that the wage gap remained intact in those regions. For other regions, the wage gap has recently developed due to structural changes in the time interval 2004 – 2014.

Table 1: Clusters of Regions by Wage Income Differences, All, Turkey

HOUSEHOLDS (K-MEANS Clusters)		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	VARIANCE
*TR10	1- Istanbul (Istanbul)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0.0000
*TR21	2- Tekirdağ (Edirne-Tekirdağ-Kırklareli)	2	2	2	2	1	1	2	2	1	1	1	0.2727
*TR22	3- Balıkesir (Balıkesir-Çanakkale)	2	1	1	2	2	1	1	1	2	2	2	0.2727
*TR31	4- İzmir (İzmir)	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	2	0.1636
*TR32	5- Aydın (Denizli-Aydın-Muğla)	1	1	1	1	2	2	2	1	3	1	1	0.4727
*TR33	6- Manisa (Manisa-Afyonkarahisar-Kütahya-Uşak)	1	1	2	2	2	2	1	1	2	2	1	0.2727
*TR41	7- Bursa (Bursa-Eskişehir-Bilecik)	2	2	2	1	1	1	1	1	3	2	1	0.4727
*TR42	8- Kocaeli (Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova)	2	2	2	2	3	3	2	2	3	2	2	0.2182
*TR51	9- Ankara (Ankara)	1	1	1	1	2	1	1	1	3	2	1	0.4545
*TR52	10- Konya (Konya-Karaman)	1	1	2	1	2	3	3	3	3	3	2	0.7636
*TR61	11- Antalya (Antalya-Isparta-Burdur)	1	1	1	1	2	2	1	1	2	1	1	0.2182
*TR62	12- Adana (Adana-Mersin)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	0.1636
*TR63	13- Hatay (Hatay-Kahramanmaraş-Osmaniye)	1	2	2	2	1	2	2	1	1	3	2	0.4182
*TR71	14- Kırıkkale (Neşehir-Aksaray-Niğde-Kırıkkale-Kırşehir)	1	2	2	1	2	1	2	2	1	3	3	0.5636
*TR72	15- Kayseri (Kayseri-Sivas-Yozgat)	2	1	3	3	3	1	2	3	3	3	3	0.6727
*TR81	16- Zonguldak (Zonguldak-Karabük-Bartın)	3	2	1	1	2	3	1	2	3	2	2	0.6000
*TR82	17- Kastamonu (Kastamonu-Çankırı-Sinop)	1	1	1	1	1	1	1	2	3	3	3	0.8545
*TR83	18- Samsun (Samsun-Tokat-Çorum-Amasya)	2	2	3	3	3	3	2	3	3	3	3	0.2182
*TR90	19- Trabzon (Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane)	1	2	2	2	1	2	1	2	3	3	3	0.6000
*TRA1	20- Erzurum (Erzurum-Erzincan-Bayburt)	1	1	1	1	1	2	1	3	3	3	3	0.9636
*TRA2	21- Ağrı (Kars-Ağrı-Iğdır-Ardahan)	1	1	1	1	3	3	2	2	2	2	2	0.5636
*TRB1	22- Malatya (Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli)	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	3	0.4545
*TRB2	23- Van (Van-Muş-Bitlis-Hakkari)	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	3	0.4545
*TRC1	24- Gaziantep (Gaziantep-Adıyaman-Kilis)	2	1	3	2	1	2	3	2	1	3	3	0.6909
*TRC2	25- Şanlıurfa (Diyarbakır-Şanlıurfa)	3	3	2	1	2	2	2	1	2	1	1	0.5636
*TRC3	26- Mardin (Siirt-Mardin-Batman-Şırnak)	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	3	0.4182

Note: Author's calculations, clusters are determined as squares of the wage income differences between same and different NACE Rev2.
1-Low Differentiation, 2-Middle Differentiation, 3- High Differentiation

Table 2: Clusters of Regions by Wage Income Differences (Male Partner, Turkey)

MALES (K-MEANS Clusters)		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	VARIANCE
*TR10	1- İstanbul (İstanbul)	1	1	3	1	1	1	1	1	2	1	1	0.4182
*TR21	2- Tekirdağ (Edirne-Tekirdağ-Kırklareli)	2	2	2	2	2	1	1	2	2	1	1	0.2545
*TR22	3- Balıkesir (Balıkesir-Çanakkale)	3	2	3	2	2	1	1	1	1	2	2	0.5636
*TR31	4- İzmir (İzmir)	1	1	3	1	1	2	1	1	2	1	2	0.4727
*TR32	5- Aydın (Denizli-Aydın-Muğla)	1	1	2	2	3	2	2	2	1	2	1	0.4182
*TR33	6- Manisa (Manisa-Afyonkarahisar-Kütahya-Uşak)	1	1	3	1	2	2	1	1	1	1	1	0.4545
*TR41	7- Bursa (Bursa-Eskişehir-Bilecik)	2	2	2	1	1	1	1	1	3	2	1	0.4727
*TR42	8- Kocaeli (Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova)	2	2	2	2	3	3	2	2	2	1	2	0.2909
*TR51	9- Ankara (Ankara)	1	1	2	1	3	1	1	1	3	2	1	0.6727
*TR52	10- Konya (Konya-Karaman)	1	1	2	1	3	3	3	3	3	3	1	0.9636
*TR61	11- Antalya (Antalya-Isparta-Burdur)	2	2	3	1	2	1	1	1	1	1	1	0.4727
*TR62	12- Adana (Adana-Mersin)	1	2	3	1	2	1	1	2	3	3	2	0.6909
*TR63	13- Hatay (Hatay-Kahramanmaraş-Osmaniye)	1	1	2	1	2	2	2	1	2	2	3	0.4182
*TR71	14- Kırıkkale (Nevşehir-Aksaray-Niğde-Kırıkkale-Kırşehir)	2	3	2	1	2	1	2	2	2	3	2	0.4000
*TR72	15- Kayseri (Kayseri-Sivas-Yozgat)	3	2	1	3	3	1	2	2	2	2	3	0.5636
*TR81	16- Zonguldak (Zonguldak-Karabük-Bartın)	3	2	3	1	2	3	1	2	3	2	2	0.5636
*TR82	17- Kastamonu (Kastamonu-Çankırı-Sinop)	1	1	2	1	1	1	1	1	2	3	3	0.6727
*TR83	18- Samsun (Samsun-Tokat-Çorum-Amasya)	2	2	1	3	3	3	2	3	2	3	3	0.4727
*TR90	19- Trabzon (Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane)	1	2	2	1	2	2	1	2	3	3	3	0.6000
*TRA1	20- Erzurum (Erzurum-Erzincan-Bayburt)	1	1	3	1	1	1	1	2	3	3	2	0.8182
*TRA2	21- Ağrı (Kars-Ağrı-Iğdır-Ardahan)	3	1	3	1	3	2	2	1	1	2	1	0.7636
*TRB1	22- Malatya (Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli)	1	1	3	1	2	1	2	2	2	2	3	0.5636
*TRB2	23- Van (Van-Muş-Bitlis-Hakkari)	1	1	3	1	2	1	1	1	1	1	3	0.6727
*TRC1	24- Gaziantep (Gaziantep-Adıyaman-Kilis)	2	2	1	3	2	2	3	2	2	3	3	0.4182
*TRC2	25- Şanlıurfa (Diyarbakır-Şanlıurfa)	3	3	3	1	3	1	2	1	1	1	1	0.9636
*TRC3	26- Mardin (Siirt-Mardin-Batman-Şırnak)	1	2	1	2	3	1	1	1	3	1	2	0.6545

Note: Author's calculations, clusters are determined as squares of the wage income differences between same and different NACE Rev2.
 1-Low Differentiation, 2-Middle Differentiation, 3- High Differentiation

Table 3: Clusters of Regions by Wage Income Differences (Female Partner, Turkey)

FEMALES (K-MEANS Clusters)		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	VARIANCE
*TR10	1- İstanbul (İstanbul)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0.0000
*TR21	2- Tekirdağ (Edirne-Tekirdağ-Kırklareli)	2	2	2	2	1	1	2	2	2	1	1	0.2545
*TR22	3- Balıkesir (Balıkesir-Çanakkale)	3	2	1	2	2	1	1	1	2	1	2	0.4545
*TR31	4- İzmir (İzmir)	1	2	1	1	1	1	1	1	2	1	2	0.2182
*TR32	5- Aydın (Denizli-Aydın-Muğla)	1	1	2	2	2	2	2	2	3	1	1	0.4182
*TR33	6- Manisa (Manisa-Afyonkarahisar-Kütahya-Uşak)	1	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	0.2727
*TR41	7- Bursa (Bursa-Eskişehir-Bilecik)	2	3	2	2	1	1	1	1	2	1	1	0.4727
*TR42	8- Kocaeli (Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova)	2	3	2	3	3	2	2	2	2	1	2	0.3636
*TR51	9- Ankara (Ankara)	1	2	1	1	2	1	1	1	2	1	1	0.2182
*TR52	10- Konya (Konya-Karaman)	1	1	2	1	2	3	3	3	3	3	3	0.8182
*TR61	11- Antalya (Antalya-Isparta-Burdur)	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	0.2545
*TR62	12- Adana (Adana-Mersin)	1	1	1	1	2	1	2	2	2	2	2	0.2727
*TR63	13- Hatay (Hatay-Kahramanmaraş-Osmaniye)	1	3	2	3	2	1	2	2	2	2	3	0.4909
*TR71	14- Kırıkkale (Nevşehir-Aksaray-Niğde-Kırıkkale-Kırşehir)	1	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	0.1636
*TR72	15- Kayseri (Kayseri-Sivas-Yozgat)	2	2	3	3	3	2	2	3	3	2	2	0.2727
*TR81	16- Zonguldak (Zonguldak-Karabük-Bartın)	3	3	2	2	3	2	2	2	3	1	3	0.4545
*TR82	17- Kastamonu (Kastamonu-Çankırı-Sinop)	1	1	1	2	1	1	1	3	3	2	3	0.8182
*TR83	18- Samsun (Samsun-Tokat-Çorum-Amasya)	2	3	3	3	3	2	2	3	2	3	3	0.2545
*TR90	19- Trabzon (Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane)	1	2	2	2	2	2	1	2	2	2	3	0.2909
*TRA1	20- Erzurum (Erzurum-Erzincan-Bayburt)	1	1	1	1	1	1	1	3	3	3	3	1.0182
*TRA2	21- Ağrı (Kars-Ağrı-Iğdır-Ardahan)	1	1	1	1	3	2	2	1	1	2	1	0.4727
*TRB1	22- Malatya (Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli)	1	1	1	1	2	1	1	1	2	2	3	0.4727
*TRB2	23- Van (Van-Muş-Bitlis-Hakkari)	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	3	0.4182
*TRC1	24- Gaziantep (Gaziantep-Adıyaman-Kilis)	1	1	2	3	1	2	3	3	2	3	3	0.7636
*TRC2	25- Şanlıurfa (Diyarbakır-Şanlıurfa)	3	3	1	1	3	1	1	1	1	1	1	0.8727
*TRC3	26- Mardin (Siirt-Mardin-Batman-Şırnak)	1	1	2	1	1	1	1	1	2	1	3	0.4545

Note: Author's calculations, clusters are determined as squares of the wage income differences between same and different NACE Rev2.
 1-Low Differentiation, 2-Middle Differentiation, 3- High Differentiation

4. Conclusions

In this paper, the patterns of wage differentiation in Turkey are examined by comparing couples who work at the same industry and the ones who work at different industries. Due to the trends of the wage incomes by Nuts-2 level, we grouped them into three sub-categories. In industrialized and modernized regions, like the first Nuts-2 level (TR10-Istanbul), the mean household wage income of couples in the same industry is higher than the mean household wage income of couples in different industries. This is true for the entire time period (2004 – 2014). For the regions in the second group, the mean household wage income of couples in the same industry is higher than the mean household wage income of couples in different industries for the entire time period. Yet, the gap increases. This is probably caused by levels of modernization and industrialization. Better developed sectors, such as tourism and agriculture in the southern and seaside regions also play a role, in addition to cultural differentiation. In other words, these regions are either on the verge of structural change or their structural change started earlier than the third group.

For the regions in the third group, there is an intersection point. Note that those reasons of the structural change in terms of wage differentiation patterns of Turkey can be questioned in further studies. However, before intersecting, the mean household wage income of couples in the same industry are lower than the mean household wage income of couples in different industries. The gap first decreases and then increases again. The shape becomes similar to regions in group 2. This change may be caused by changes in the composition of marriages. The within-family-competition hypothesis might be relevant before the intersection point. In a marriage where the spouses work in the same occupation/industry, a wife might drop out of the labor force or move to a downward position, so that she moves to an occupational position that is of the same status or lower than her spouse. On the other hand, after 2008 and especially in the eastern regions, being in the same industry or in the same occupation, and so having a broader network might have enhanced couple's achievements. In other words, the network effect, the status-similarity hypothesis strengthens its role in the household.

Moreover, with the help of computing the variances of the patterns showing the order of clusters, it can be seen that some of the regions change their clusters several times during the time period 2004 – 2014, while some regions, such as Istanbul never change. The higher variation in a region can be explained by economic and social transformation, i.e. structural change.

As a conclusion, it can be said that factors such as socio-economic change, industrialization, and opening of new universities might have changed the structure of marriages' composition in the eastern, landlocked and northern parts of Turkey. Moreover, the traditional role of the elderly over marriage decisions has eroded in the eastern regions of Turkey. Couples choose their partners according to their similarities (socio-economic status, religion, ethnicity and spatial proximity), rational decisions and their carriers (being in the same industry, sharing social and economic networks).

The reasons behind the changes in wage differentiations are also tried to be clarified from the labor market context. Firstly, the minimum wage has increased in the span of 2004-2014. In 2004, minimum wage has been increased significantly. This increase corresponds to a welfare increase in terms of wage

inequality (Bakiş and Polat, 2013). It also leads to a slight decrease in wage inequality. Therefore, it may be one of the reasons for the increasing trend for the mean of the hourly wages. This is valid in both for spouses working in the same industry and the ones working in different industries.

However, there are some regions, in which the mean of the hourly wages for the spouses working in different industries almost stays the same or even decreases. Gaziantep and Mardin subregions have a negative slope for the average wage for households, male and female partners working in different industries. The decrease might have been caused by the negative effect of the minimum wage increase. As the minimum wage increases, informality increases in Turkey (Yüncüler and Yüncüler, 2016). The increase in minimum wage might have led to increase in informality in these regions or it might have decreased the working hours of the spouses who work in a different industry. Yet, the question is why there is a negative impact on spouses who work in different industries. This may be due to the spouses working in different industries are more likely to work in industries with smaller sized firms, that are more likely to disobey the laws. There may be yet another reason for the decreasing or the constant trend. Forced migration and refugee waves coming to Turkey from Iraq and Syria led to an increase in labor supply, and, thus triggered a decrease in average wage in informal sectors. This has influenced the households in which spouses work in different industries, in low-skilled and lower wage jobs. Women are more likely to be hired and paid equally (such as administrative, executive and managerial workers and scientific and technical professionals and more female appropriate jobs or equally appropriate)¹¹ Thus, there is a higher chance for a woman to work at the same industry with her spouse in the private sector. When a woman works at the same industry, it will lead to an increase in their total wages. The wage gap between the ones who work at the same industry and the ones who work at different industries will also grow. To sum up, those explanations stated above in this paragraph are valid for both second and third group.

A deeper inferences for third group in which the wage gap first decreases and then it increases again is stated below. At the beginning of this period examined, there might be fewer 'female appropriate' job opportunities in the private sector in the regions that belong to third group. Women might have found it impossible to work at the same industry with their spouses. An alternative might have been the public sector. Therefore, the mean wage household income turns out higher for the ones who work at different industries, since payments in industries in which offer appropriate jobs for males are higher, while payments in industries in which offer appropriate jobs for females lower due to jobs at different industries are more likely to be determined as gender specific. However, there has been in the recent years more female appropriate and at least equally appropriate job opportunities in those regions. Better payments have increased the mean of wage income of the households, in which the spouses work in the same industry. Therefore, mean wage income of the households in which the spouses work in different industries is constant or in decrease.

References

Bakiş, Ozan and Polat Sezgin. "Wage Inequality in Turkey: 2002-2010" GIAM Working Paper No: 13-09, July, (2013).

¹¹ Note that, female appropriate jobs are more likely to safe, highly paid, legal work places and so on.

Berk, Richard and Berk Sarah Fenstermaker. "Supply-side sociology of the family: the challenge of the new home economics." *Annual Review of Sociology* 9 (1983): 375-395.

Bernasco, Wim, de Graaf Paul. M., and Ultee Wout C. "Effects of spouse's resources on occupational attainment in the Netherlands." *European Sociological Review* 14(1) (1998): 15-31.

Bishop, Christopher. M. "Pattern recognition." *Machine Learning* 128 (2006).

Bozon, Michel, and Heran, Francois. "Finding a spouse: A survey of how French couples meet." *Population* 44 (1989): 91-121.

Bull, Hans Henrik. "Deciding whom to marry in a rural two class society: Social homogamy and constraints in the marriage market in Rendalen, Norway 1750-1900." In Marco H. D. Van Leeuwen, Ineke Maas, and Andrew Miles (Eds.), *Marriage choices and class boundaries: Social endogamy in history* (2005): (pp. 43-63) Cambridge: Cambridge University Press.

Calvo-Armengol, A., and Jackson, M. O. "The effects of social networks on employment and inequality." *The American Economic Review* 94(3) (2004): 426-454.

Ding, Chris, and He Xiaofeng. "K-means clustering via principal component analysis". In Proceedings of the twenty-first international conference on Machine learning (p. 29) (2004).

Dribe, Martin, and Lundh, Christer. "Finding the right partner. Rural homogamy in nineteenth-century Sweden." In Marco H. D. Van Leeuwen, Ineke Maas, and Andrew Miles (Eds.), *Marriage choices and class boundaries: Social endogamy in history* (2005): pp. 149-177. Cambridge: Cambridge University Press.

Dribe, Martin, and Lundh, Christer. "Intermarriage and immigrant integration in Sweden: An exploratory analysis." *Acta Sociologica* 51 (2008): 329-354.

Dribe, Martin, and Nystedt Paul. "Educational Homogamy and Gender-Specific Earnings:Sweden." *Demography* (2013): 1990-200950:1197-1216 DOI 10.1007/s13524-012-0188-7

Granovetter, Mark. "The Strength of Weak Ties." *American Journal of Sociology* (1973): 78(6), pp. 1360 - 80.

Granovetter, M. S. . *Getting a job: A study of contacts and careers.* University of Chicago Press (1995)

Hanson, Sandra L., and Ooms, Theodora. "The economic costs and rewards of two-earner, two-parent families." *Journal of Marriage and the Family* (1991): 622-634.

Hiller, Dana V., and Philliber William W. "The division of labor in contemporary marriage: Expectations, perceptions, and performance." *Social Problems*, 33(3) (1986): 191-201

Holzer, J. Harry. "Hiring Procedures in the Firm: Their Economic Determinants and Outcomes." *NBER Working Paper* March (1987): Working Paper No. 2185

Hornung, Carltung. A., and McCullough B. Claire. "Status relationships in dual-employment marriages." *Journal of Marriage and the Family* 43 (1981): 125-141.

Kalmijn, Matthijs. "Status homogamy in the United States." *American Journal of Sociology* 97 (1991): 496-523.

Kalmijn, Matthijs. "Intermarriage and homogamy: Causes, patterns,trends." *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 395-421.

Kalmijn, Matthijs, and Flap, Henk. "Assortative meeting and mating:Unintended consequences of organized settings for partner choices." *Social Forces* 79 (2001): 1289-1312.

Kütük, Yasin, Yanık-İlhan Bengi. "Is there any externality in core family via the effect of working in the same industry?" Paper presented at International Economics Conference, Turkish Economic Association, UEK-TEK, October 20-22, (2016b).

MacQueen, J. B. "Some Methods for classification and Analysis of Multivariate Observations. Proceedings of 5th Berkeley Symposium on Mathematical Statistics and Probability". University of California Press. pp. 281-297. MR 0214227. Zbl 0214.46201. Retrieved 2009-04-07. (1967).

Montgomery, James D. "Social networks and labor market outcomes: Toward and Economic Analysis." *The American Economic Review* vol:81 No:5. Dec (1991): 1408- 1418.

Muttarak, Raya, and Heath, Anthony. "Who intermarries in Britain? Explaining ethnic diversity in intermarriage patterns." *The British Journal of Sociology* 61 (2010): 275-305.

Oppenheimer, Valerie Kincade. "The sociology of women's economic role in the family." *American Sociological Review* (1977): 387-406.

Rees, Albert."Information Networks in Labor Markets." *American Economic Review* 56(2) (1996): pp. 559 - 66.

Rossi, Peter. H., Sampson William A., Bose Christine E., Jasso Guillermina, and Passel Jeff. "Measuring household social standing." *Social Science Research* 3(3) (1974): 169-190.

Philliber, William. W., and Vannoy-Hiller Dana. "The effect of husband's occupational attainment on wife's achievement." *Journal of Marriage and the Family* 52 (1990): 323-329.

Selim, Raziye, and Ipek İlkaracan. "Gender Inequalities in the Labor Market in Turkey: Differentials in Wages, Industrial and Occupational Distribution of Men and Women." Istanbul Technical University, mimeo (2002).

Simpson, Ida Harper, and England Paula. "Conjugal work roles and marital solidarity." *Journal of Family Issues*, 2 (1981): 180-204.

Smits, Jeroen, Ultee Wout, and Lammers Jan. "Effects of occupational status differences between spouses on the wife's labor force participation and occupational achievement: findings from 12 European countries." *Journal of Marriage and the Family* (1996): 101-115.

Smits, Jeroen, Ultee, Wout, and Lammers, Jan. "Educational homogamy in 65 countries: An explanation of differences in openness using country-level explanatory variables." *American Sociological Review* 63 (1998): 264-285.

Smits, Jeroen, and Park, Hyunjoon. "Five decades of educational assortative mating in 10 East Asian societies." *Social Forces* 88 (2009): 227-255.

Spitze, Glenna. "Women's employment and family relations: A review." *Journal of Marriage and the Family* (1988): 595-618.

Una Kroll, "An Eventful Journey from Christian Feminism to Christian Humanism," *Women's History Review*, 24 (2015): 996-1013.

Uunk, Wilfred . "Who marries whom? The role of social origin, education and high culture in mate selection of industrial societies during the twentieth century". Katholieke Universiteit Nijmegen (1996).

Van Leeuwen, Marco H. D., and Maas, Ineke. "Partner choice and homogamy in the nineteenth century: was there a sexual revolution in Europe?" *Journal of Social History* 36 (2002): 101-123.

Van Leeuwen, Marco H. D., and Maas, Ineke. "Historical studies of social mobility and stratification." *Annual Review of Sociology* 36 (2010): 429-451.

Yanık-İlhan, B., Kütük, Y. "Does having same profession in partners affect the total income of households?" Paper presented at 19th. EBES Conference, İstanbul, May 26-28 (2016a).

Yunculer, Gurcihan, Hatice Burcu, and Çağlar Yüncüler. *Minimum Wage Effects on Labor Market Outcomes in Turkey*. Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey (2016).

Appendix 1

K-MEANS* Clusters	Year	Mean	Std. Err.	[95% Conf. Interval]	Mean	Std. Err.	[95% Conf. Interval]	Mean	Std. Err.	[95% Conf. Interval]
1	2004	0.0277	0.0059	0.016	0.0393	0.0119	0.0116	0.0493	0.0156	0.0186
2	2004	0.1434	0.0167	0.1105	0.1762	0.0216	0.0825	0.2655	0.0906	0.0873
3	2004	0.4751	0.1069	0.2647	0.6854	0.4011	0.3029	0.6374	0.0839	0.4723
1	2005	0.0294	0.0052	0.0191	0.0396	0.0078	0.025	0.0355	0.0088	0.018
2	2005	0.1492	0.012	0.1256	0.1729	0.0149	0.0647	0.1765	0.0244	0.1284
3	2005	0.6971	0.0121	0.7213	0.6729	0.3374	0.3624	0.4377	0.0841	0.6059
1	2006	0.0236	0.0061	0.0116	0.0356	0.0064	0.0142	0.0455	0.0122	0.0215
2	2006	0.1317	0.0189	0.0945	0.169	0.0302	0.0358	0.1691	0.0192	0.1314
3	2006	0.47	0.0733	0.3256	0.6143	0.489	0.2795	0.5931	0.165	0.2684
1	2007	0.0328	0.0063	0.0204	0.0451	0.0089	0.0191	0.0653	0.0137	0.0383
2	2007	0.1583	0.0182	0.1224	0.1942	0.0273	0.0612	0.1686	0.0398	0.1735
3	2007	0.5247	0.0394	0.4471	0.6023	0.3486	0.2572	0.4399	0.0436	0.4109
1	2008	0.0405	0.0071	0.0265	0.0546	0.0185	0.0278	0.0779	0.0181	0.0422
2	2008	0.1496	0.0143	0.1215	0.1778	0.1313	0.0904	0.2174	0.0364	0.1458
3	2008	0.3492	0.0389	0.2726	0.4257	0.186	0.1891	0.4939	0.1099	0.2776
1	2009	0.022	0.0044	0.0134	0.0306	0.0029	0.0123	0.0236	0.0035	0.0256
2	2009	0.1047	0.0175	0.0702	0.1392	0.0818	0.0461	0.1175	0.0302	0.0892
3	2009	0.3876	0.0154	0.3573	0.4178	0.2778	0.2137	0.3419	0.164	0.2025
1	2010	0.0454	0.0092	0.0273	0.0635	0.0465	0.0256	0.0675	0.0153	0.0384
2	2010	0.1997	0.0177	0.1649	0.2346	0.1479	0.112	0.1838	0.0283	0.1647
3	2010	0.5944	0.105	0.3879	0.801	0.48	0.4007	0.5593	0.2247	0.5266
1	2011	0.0453	0.0083	0.029	0.0617	0.0442	0.0217	0.0668	0.0103	0.0482
2	2011	0.1739	0.0158	0.1429	0.2049	0.1049	0.0829	0.1268	0.0269	0.1828
3	2011	0.437	0.0279	0.3821	0.4918	0.2906	0.1777	0.4035	0.1102	0.5084
1	2012	0.0267	0.0067	0.0135	0.0399	0.0122	0.0039	0.0206	0.0042	0.0154
2	2012	0.0948	0.008	0.079	0.1107	0.1009	0.0116	0.1237	0.0206	0.1271
3	2012	0.206	0.0124	0.1816	0.2304	0.1505	0.1093	0.1917	0.0296	0.2414
1	2013	0.0361	0.0072	0.022	0.0503	0.0389	0.0116	0.0617	0.0113	0.0203
2	2013	0.1257	0.012	0.1021	0.1493	0.1089	0.0171	0.1425	0.0215	0.1493
3	2013	0.3288	0.0373	0.2554	0.4022	0.2486	0.1973	0.2998	0.1576	0.6811
1	2014	0.0487	0.0074	0.0341	0.0633	0.0344	0.0224	0.0862	0.0113	0.064
2	2014	0.1861	0.0141	0.1583	0.2138	0.1635	0.1268	0.2003	0.0529	0.2294
3	2014	0.4121	0.0227	0.3674	0.4567	0.2962	0.2474	0.345	0.0527	0.3958

*Based on Euclidean Distances.

Appendix 2

(HH: Households, F: Females, M: Males)

YEAR	NUTS1 (stambül)																													
	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)					
	HH			F			M			HH			F			M			RATIO of SAME		HH		F		M					
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value					
2004	541	1.49	0.62	1.50	0.62	1.56	0.60	1.58	0.59	1.28	0.65	1.52	0.79	0.29	-0.09	(-1.8)	-0.107*	(-2.12)	-0.08	(-1.5)										
2005	615	1.56	0.62	1.64	0.61	1.74	0.61	2.33	0.62	1.56	0.72	1.83	0.68	0.27	-0.08	(-1.64)	-0.117*	(-2.43)	-0.06	(-1.18)										
2006	635	1.58	0.62	1.78	0.68	1.76	0.67	2.25	0.66	1.54	0.69	1.78	0.76	0.26	-0.124*	(-2.53)	-0.168***	(-3.55)	-0.10	(-1.77)										
2007	679	1.63	0.59	1.90	0.70	2.05	0.70	2.17	0.60	1.60	0.61	1.77	0.71	0.24	-0.128**	(-2.77)	-0.199***	(-4.09)	-0.09	(-1.78)										
2008	808	1.65	0.63	1.51	0.65	1.65	0.68	2.30	0.68	1.70	0.83	1.73	0.73	0.22	-0.210***	(-4.39)	-0.216***	(-4.37)	-0.10	(-1.05)										
2009	664	1.79	0.67	1.63	0.66	1.78	0.70	2.52	0.71	1.63	0.77	1.90	0.84	0.28	-0.119*	(-2.29)	-0.136**	(-2.59)	-0.16*	(-2.1)										
2010	685	1.79	0.68	1.64	0.68	1.78	0.71	2.34	0.67	1.62	0.81	1.74	0.66	0.25	0.05	(-0.94)	0.02	(-0.44)	0.04	(-0.84)										
2011	744	1.79	0.67	1.63	0.67	1.79	0.70	2.62	0.74	1.93	0.74	1.90	0.76	0.26	-0.111*	(-2.31)	-0.135**	(-2.73)	-0.107*	(-2.08)										
2012	1019	1.82	0.67	1.65	0.67	1.83	0.72	2.97	0.73	1.91	0.73	2.07	0.73	0.23	-0.258***	(-5.83)	-0.264***	(-5.82)	-0.245***	(-5.09)										
2013	1097	1.86	0.69	1.67	0.69	1.87	0.72	3.14	0.72	2.05	0.70	2.03	0.73	0.22	-0.179***	(-4.16)	-0.231***	(-5.23)	-0.155***	(-3.32)										
2014	941	1.85	0.67	1.66	0.68	1.88	0.70	2.78	0.70	2.06	0.70	1.93	0.71	0.23	-0.189***	(-4.2)	-0.261***	(-5.52)	-0.153**	(-3.15)										
YEAR	NUTS2 Tekirdağ (Edirne-Tekirdağ-Kırklareli)																													
	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)					
	HH			F			M			HH			F			M			RATIO of SAME		HH		F		M					
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value					
2004	173	1.21	0.54	1.20	0.58	1.38	0.73	68	1.52	0.79	1.15	0.73	1.12	0.83	0.28	-0.310***	(-3.49)	-0.391***	(-3.86)	-0.279**	(-2.83)									
2005	149	1.36	0.62	1.64	0.66	1.61	0.76	62	1.69	0.62	1.46	0.71	1.70	0.78	0.29	-0.330***	(-3.54)	-0.361***	(-3.42)	-0.307**	(-2.88)									
2006	162	1.38	0.56	1.78	0.68	1.92	0.73	55	1.69	0.60	1.50	0.70	1.78	0.75	0.25	-0.309***	(-3.47)	-0.449***	(-3.88)	-0.261**	(-2.7)									
2007	144	1.52	0.67	1.69	0.68	1.86	0.69	56	1.83	0.68	1.58	0.67	1.81	0.84	0.28	-0.306**	(-2.9)	-0.370**	(-3.2)	-0.299*	(-2.54)									
2008	192	1.49	0.66	1.30	0.68	1.49	0.78	74	1.75	0.71	1.58	0.68	1.75	0.78	0.28	-0.231*	(-2.54)	-0.257**	(-2.73)	-0.259*	(-2.41)									
2009	182	1.46	0.65	1.26	0.74	1.48	0.69	96	1.64	0.65	1.52	0.69	1.59	0.66	0.35	-0.16	(-1.94)	-0.262**	(-2.86)	-0.11	(-1.28)									
2010	240	1.44	0.63	1.25	0.70	1.50	0.62	101	1.78	0.76	1.67	0.83	1.75	0.71	0.30	-0.306***	(-4.05)	-0.423***	(-4.76)	-0.254**	(-2.27)									
2011	299	1.41	0.52	1.18	0.68	1.42	0.56	77	1.84	0.67	1.70	0.76	1.78	0.66	0.20	-0.404***	(-5.89)	-0.520***	(-5.77)	-0.364***	(-4.9)									
2012	332	1.46	0.54	1.20	0.67	1.49	0.63	101	1.80	0.64	1.69	0.70	1.73	0.68	0.23	-0.329***	(-3.09)	-0.493***	(-6.38)	-0.239**	(-2.7)									
2013	317	1.53	0.55	1.35	0.65	1.51	0.72	130	1.77	0.71	1.62	0.77	1.72	0.74	0.29	-0.226***	(-3.64)	-0.276***	(-3.87)	-0.211**	(-2.77)									
2014	446	1.52	0.53	1.33	0.56	1.57	0.58	135	1.66	0.57	1.52	0.60	1.64	0.62	0.23	-0.10	(-1.87)	-0.172**	(-3.04)	-0.07	(-1.18)									
YEAR	NUTS3 Balıkesir (Balıkesir-Çanakkale)																													
	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)					
	HH			F			M			HH			F			M			RATIO of SAME		HH		F		M					
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value					
2004	95	1.18	0.68	1.02	0.71	1.25	0.77	52	1.70	0.73	1.53	0.58	1.76	0.43	0.35	-0.520***	(-4.34)	-0.926***	(-4.85)	-0.434***	(-3.66)									
2005	107	1.28	0.72	1.31	0.63	1.53	0.69	48	1.55	0.87	1.61	0.64	1.96	0.62	0.31	-0.274*	(-2.06)	-0.28	(-1.87)	-0.309*	(-2.24)									
2006	105	1.42	0.69	1.45	0.67	1.57	0.65	49	1.44	0.89	1.71	0.70	2.05	0.66	0.32	-0.02	(-0.15)	-0.01	(-0.05)	-0.04	(-0.3)									
2007	141	1.38	0.62	1.70	0.59	2.02	0.66	65	1.72	0.78	1.76	0.64	1.99	0.68	0.32	-0.346***	(-3.41)	-0.412***	(-3.74)	-0.309**	(-2.95)									
2008	157	1.23	0.59	0.99	0.68	1.26	0.63	76	1.57	0.86	1.38	0.99	1.59	0.83	0.33	-0.352***	(-3.69)	-0.390***	(-3.48)	-0.332***	(-3.36)									
2009	178	1.33	0.68	1.13	0.82	1.37	0.69	77	1.50	0.90	1.32	0.92	1.50	0.92	0.30	-0.14	(-1.36)	-0.19	(-1.57)	-0.13	(-1.22)									
2010	209	1.54	0.70	1.36	0.75	1.56	0.72	95	1.51	0.71	1.37	0.70	1.49	0.69	0.31	0.05	(-0.65)	0.00	(-0.02)	0.07	(-0.76)									
2011	279	1.52	0.69	1.36	0.73	1.56	0.70	120	1.68	0.75	1.53	0.80	1.67	0.74	0.30	-0.12	(-1.63)	-0.16	(-1.88)	-0.10	(-1.28)									
2012	317	1.61	0.66	1.39	0.71	1.68	0.67	137	1.89	0.76	1.76	0.81	1.86	0.75	0.30	-0.254***	(-3.72)	-0.371***	(-4.86)	-0.180*	(-2.53)									
2013	279	1.57	0.64	1.37	0.72	1.62	0.68	123	1.93	0.75	1.79	0.79	1.91	0.75	0.31	-0.319***	(-4.47)	-0.407***	(-5)	-0.292***	(-3.8)									
2014	272	1.72	0.71	1.57	0.75	1.78	0.67	143	2.15	0.77	2.04	0.77	2.14	0.76	0.34	-0.391***	(-5.53)	-0.462***	(-5.96)	-0.365***	(-4.97)									

YEAR	NUTS4 (İzmit)												NUTS5 (Denizli-Aydin-Mugla)											
	NOT SAME						SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)					
	HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M	
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	
2004	236	1.16	0.51	1.64	0.76	1.78	0.77	0.73	1.36	0.82	1.55	0.90	0.25	-0.227**	(-3.04)	-0.287***	(-3.36)	-0.193*	(-2.43)					
2005	242	1.37	0.59	1.59	0.87	1.68	1.01	1.12	1.57	0.69	1.52	0.63	0.32	-0.204**	(-2.85)	-0.237**	(-2.83)	-0.228**	(-2.99)					
2006	271	1.43	0.57	1.70	0.94	2.25	0.78	1.26	1.59	0.73	1.84	0.73	0.32	-0.161**	(-2.39)	-0.179*	(-2.41)	-0.157*	(-2.13)					
2007	401	1.68	0.61	1.75	0.82	2.20	0.77	1.36	1.62	0.76	1.70	0.67	0.25	0.04	(-0.64)	-0.02	(-0.36)	0.08	(-1.15)					
2008	412	1.68	0.60	1.50	0.62	1.67	0.66	1.42	1.81	0.72	1.67	0.73	0.26	-0.133*	(-2.18)	-0.178**	(-2.79)	-0.11	(-1.68)					
2009	370	1.67	0.62	1.53	0.67	1.67	0.60	1.73	1.98	0.62	1.83	0.65	0.32	-0.297***	(-5.62)	-0.311***	(-5.19)	-0.309***	(-5.53)					
2010	436	1.71	0.65	1.32	0.65	1.73	0.68	1.99	1.92	0.73	1.74	0.72	0.31	-0.186***	(-3.34)	-0.221***	(-3.88)	-0.164**	(-2.66)					
2011	510	1.62	0.65	1.43	0.66	1.64	0.69	1.92	1.89	0.67	1.73	0.61	0.27	-0.265***	(-5.08)	-0.297***	(-5.48)	-0.267***	(-4.52)					
2012	516	1.61	0.67	1.40	0.70	1.68	0.66	1.79	1.96	0.67	1.81	0.68	0.26	-0.309***	(-5.64)	-0.398***	(-6.5)	-0.266***	(-4.49)					
2013	556	1.64	0.67	1.46	0.73	1.67	0.66	1.61	1.86	0.69	1.77	0.73	0.22	-0.200***	(-3.6)	-0.302***	(-4.7)	-0.147*	(-2.46)					
2014	441	1.74	0.71	1.56	0.77	1.77	0.70	1.75	2.18	0.74	2.02	0.73	0.28	-0.419***	(-6.78)	-0.462***	(-6.74)	-0.406***	(-6.24)					
YEAR	NUTS6 (Manisa-Afyonkarahisar-Kilalya-Uşak)												NUTS7 (Denizli-Aydin-Mugla)											
	NOT SAME						SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)					
	HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M	
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	
2004	207	1.18	0.65	1.68	0.78	1.75	0.79	1.35	1.16	0.79	1.75	0.60	0.39	0.02	(-0.26)	-0.18	(-1.86)	0.10	(-1.18)					
2005	172	1.27	0.58	1.75	0.75	1.99	0.68	1.26	1.43	0.76	1.90	0.71	0.42	-0.163*	(-2.11)	-0.179*	(-2.11)	-0.170*	(-2.06)					
2006	167	1.29	0.61	1.67	1.02	2.00	1.05	1.09	1.58	0.73	1.90	0.78	0.39	-0.290***	(-3.57)	-0.328***	(-3.57)	-0.312***	(-3.58)					
2007	169	1.37	0.58	1.69	0.84	2.03	0.93	93	1.72	0.77	1.96	0.72	0.35	-0.355***	(-4.22)	-0.410***	(-3.99)	-0.354***	(-4.11)					
2008	211	1.36	0.61	1.21	0.66	1.40	0.58	68	1.81	0.70	1.61	0.65	0.24	-0.386***	(-4.75)	-0.510***	(-3.98)	-0.422***	(-4.75)					
2009	190	1.34	0.67	1.17	0.73	1.40	0.68	87	1.74	0.68	1.59	0.70	0.31	-0.342***	(-4.29)	-0.422***	(-4.44)	-0.326***	(-3.64)					
2010	227	1.36	0.63	1.20	0.70	1.41	0.66	106	1.78	0.75	1.69	0.70	0.32	-0.385***	(-5.08)	-0.486***	(-5.74)	-0.333***	(-3.99)					
2011	236	1.39	0.74	1.24	0.78	1.46	0.75	96	1.82	0.83	1.72	0.83	0.29	-0.405***	(-4.68)	-0.503***	(-5.12)	-0.377***	(-4.14)					
2012	224	1.39	0.72	1.16	0.77	1.51	0.65	105	1.81	0.80	1.72	0.86	0.32	-0.339***	(-4.21)	-0.520***	(-5.51)	-0.219**	(-2.59)					
2013	263	1.48	0.56	1.27	0.64	1.49	0.64	110	1.81	0.84	1.68	0.89	0.29	-0.320***	(-4.37)	-0.409***	(-4.91)	-0.201**	(-3.79)					
2014	381	1.55	0.68	1.34	0.74	1.60	0.71	175	1.83	0.83	1.66	0.90	0.31	-0.224***	(-3.44)	-0.296***	(-4.04)	-0.207**	(-3)					
YEAR	NUTS8 (Manisa-Afyonkarahisar-Kilalya-Uşak)												NUTS9 (Denizli-Aydin-Mugla)											
	NOT SAME						SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)					
	HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M	
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	
2004	162	1.12	0.63	1.59	0.64	1.91	0.49	148	1.27	0.86	1.56	0.62	0.48	-0.14	(-1.7)	-0.321**	(-2.85)	-0.15	(-1.71)					
2005	166	1.29	0.66	1.91	0.63	2.08	0.61	125	1.51	0.76	1.75	0.61	0.43	-0.273**	(-2.67)	-0.344**	(-3.3)	-0.193*	(-2.33)					
2006	241	1.25	0.72	1.81	0.72	2.00	0.78	138	1.52	0.93	1.64	0.69	0.73	0.36	-0.215**	(-2.21)	-0.480***	(-4.27)	-0.188*	(-2.23)				
2007	263	1.41	0.69	1.69	0.63	1.98	0.75	121	1.69	0.85	1.75	0.65	0.32	-0.281***	(-3.43)	-0.404***	(-4.19)	-0.242**	(-2.68)					
2008	226	1.49	0.70	1.35	0.72	1.54	0.62	129	1.82	0.69	1.78	0.69	0.36	-0.271***	(-3.9)	-0.327***	(-4.19)	-0.238**	(-3.31)					
2009	196	1.43	0.61	1.24	0.69	1.47	0.61	127	1.88	0.68	1.73	0.69	0.39	-0.406***	(-5.67)	-0.488***	(-6.12)	-0.372***	(-5.05)					
2010	172	1.51	0.59	1.33	0.69	1.53	0.62	136	1.79	0.77	1.65	0.78	0.44	-0.248**	(-3.24)	-0.314***	(-3.73)	-0.213**	(-2.66)					
2011	206	1.41	0.59	1.21	0.69	1.46	0.61	155	1.70	0.74	1.58	0.76	0.73	0.43	-0.264***	(-3.78)	-0.374***	(-4.81)	-0.201**	(-2.78)				
2012	224	1.43	0.60	1.26	0.66	1.43	0.65	141	1.54	0.79	1.41	0.83	0.39	-0.10	(-1.4)	-0.258***	(-3.84)	-0.16	(-1.05)					
2013	262	1.43	0.58	1.22	0.69	1.45	0.58	128	1.71	0.74	1.53	0.75	0.33	-0.258***	(-3.84)	-0.303***	(-3.97)	-0.246***	(-3.52)					
2014	301	1.60	0.56	1.39	0.60	1.62	0.58	136	1.85	0.72	1.71	0.74	0.31	-0.257***	(-4.11)	-0.319***	(-4.74)	-0.211**	(-3.18)					

YEAR	NUTS7 (Bursa-Eskişehir-Bilecik)																											
	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME		t-test (two-tail)							
	HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M					
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	diff
2004	345	1.04	0.58	1.06	0.60	1.77	0.59	0.93	1.30	0.71	1.90	0.53	1.97	0.58	0.21	-0.266***	(-3.74)	-0.449***	(-3.83)	-0.303***	(-4.78)	-0.493***	(-5.35)	-0.238**	(-3.19)			
2005	388	1.25	0.54	1.82	0.65	2.07	0.48	1.14	1.55	0.76	2.13	0.42	2.25	0.24	0.23	-0.303***	(-4.78)	-0.493***	(-5.35)	-0.303***	(-4.78)	-0.493***	(-5.35)	-0.238**	(-3.19)			
2006	399	1.30	0.54	1.85	0.67	2.05	0.63	1.11	1.59	0.77	2.16	0.67	2.22	0.67	0.22	-0.294***	(-4.58)	-0.349***	(-4.82)	-0.280***	(-4.79)	-0.160**	(-2.5)					
2007	397	1.33	0.52	1.89	0.65	2.20	0.58	1.26	1.54	0.68	2.20	0.69	2.45	0.52	0.24	-0.215***	(-3.77)	-0.349***	(-4.79)	-0.282***	(-3.86)	-0.160**	(-2.5)					
2008	384	1.40	0.54	1.18	0.67	1.43	0.54	1.04	1.59	0.58	1.47	0.62	1.52	0.61	0.21	-0.160**	(-2.77)	-0.282***	(-3.86)	-0.160**	(-2.77)	-0.282***	(-3.86)	-0.160**	(-2.5)			
2009	306	1.44	0.56	1.23	0.74	1.43	0.56	1.05	1.61	0.67	1.46	0.72	1.56	0.64	0.26	-0.151*	(-2.38)	-0.236**	(-2.8)	-0.145*	(-2.8)	-0.145*	(-2.8)	-0.145*	(-2.16)			
2010	362	1.41	0.67	1.25	0.73	1.45	0.63	1.20	1.57	0.65	1.42	0.74	1.58	0.64	0.25	-0.11	(-1.97)	-0.151*	(-2.8)	-0.151*	(-2.8)	-0.151*	(-2.8)	-0.11	(-1.66)			
2011	464	1.49	0.63	1.30	0.66	1.56	0.64	1.42	1.77	0.71	1.63	0.77	1.74	0.71	0.23	-0.218***	(-3.68)	-0.312***	(-4.65)	-0.178***	(-3.74)	-0.312***	(-4.65)	-0.178***	(-2.82)			
2012	557	1.52	0.54	1.33	0.60	1.54	0.56	1.58	2.01	0.68	1.84	0.79	1.98	0.67	0.22	-0.453***	(-9.05)	-0.495***	(-8.45)	-0.438***	(-8.74)	-0.438***	(-8.45)	-0.438***	(-6.44)			
2013	575	1.61	0.54	1.41	0.59	1.65	0.54	1.59	2.02	0.66	1.85	0.70	1.99	0.69	0.22	-0.372***	(-7.6)	-0.434***	(-8.45)	-0.434***	(-8.45)	-0.372***	(-7.6)	-0.434***	(-6.44)			
2014	522	1.66	0.63	1.42	0.68	1.74	0.59	1.70	1.92	0.63	1.76	0.68	1.93	0.60	0.25	-0.233***	(-4.56)	-0.318***	(-5.24)	-0.195***	(-3.66)	-0.233***	(-4.56)	-0.318***	(-5.24)	-0.195***	(-3.66)	

YEAR	NUTS8 (Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova)																															
	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME		t-test (two-tail)											
	HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M			
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff
2004	153	1.40	0.62	1.53	0.74	1.44	0.90	92	1.78	0.43	1.98	0.36	1.97	0.33	0.38	-0.378***	(-5.18)	-0.496***	(-6.01)	-0.300***	(-4.84)	-0.378***	(-5.18)	-0.496***	(-6.01)	-0.300***	(-4.84)					
2005	186	1.43	0.56	1.84	0.61	1.93	0.61	89	1.83	0.55	2.24	0.23	2.32	0.23	0.32	-0.397***	(-5.54)	-0.481***	(-6.21)	-0.347***	(-4.42)	-0.397***	(-5.54)	-0.481***	(-6.21)	-0.347***	(-4.42)					
2006	190	1.38	0.53	2.21	0.64	2.40	0.49	74	1.73	0.54	2.39	0.48	2.33	0.33	0.28	-0.347***	(-4.75)	-0.450***	(-5.12)	-0.269**	(-3.25)	-0.347***	(-4.75)	-0.450***	(-5.12)	-0.269**	(-3.25)					
2007	187	1.50	0.59	1.89	0.65	2.18	0.75	64	2.00	0.56	2.19	0.43	2.38	0.25	0.25	-0.496***	(-5.89)	-0.624***	(-6.6)	-0.417***	(-4.62)	-0.496***	(-5.89)	-0.624***	(-6.6)	-0.417***	(-4.62)					
2008	222	1.53	0.62	1.30	0.71	1.58	0.65	69	2.07	0.53	1.90	0.56	2.04	0.55	0.24	-0.488***	(-6.26)	-0.604***	(-7.23)	-0.458***	(-5.28)	-0.488***	(-6.26)	-0.604***	(-7.23)	-0.458***	(-5.28)					
2009	172	1.54	0.55	1.30	0.74	1.56	0.59	64	2.14	0.55	2.02	0.59	2.13	0.56	0.27	-0.471***	(-7.75)	-0.758***	(-8.42)	-0.465***	(-5.64)	-0.471***	(-7.75)	-0.758***	(-8.42)	-0.465***	(-5.64)					
2010	221	1.59	0.67	1.43	0.75	1.64	0.61	77	2.05	0.66	1.93	0.64	2.11	0.60	0.26	-0.471***	(-6.03)	-0.524***	(-5.42)	-0.465***	(-5.64)	-0.471***	(-6.03)	-0.524***	(-5.42)	-0.465***	(-5.64)					
2011	265	1.53	0.57	1.29	0.62	1.62	0.60	94	1.86	0.70	1.72	0.67	1.90	0.60	0.26	-0.350***	(-5.54)	-0.463***	(-6.07)	-0.286***	(-3.92)	-0.350***	(-5.54)	-0.463***	(-6.07)	-0.286***	(-3.92)					
2012	311	1.59	0.55	1.38	0.59	1.62	0.59	105	1.95	0.60	1.81	0.62	1.91	0.62	0.25	-0.342***	(-5.52)	-0.423***	(-6.24)	-0.295***	(-4.37)	-0.342***	(-5.52)	-0.423***	(-6.24)	-0.295***	(-4.37)					
2013	389	1.68	0.61	1.45	0.68	1.73	0.64	110	1.99	0.68	1.81	0.75	1.98	0.67	0.22	-0.300***	(-4.51)	-0.368***	(-4.91)	-0.252***	(-3.6)	-0.300***	(-4.51)	-0.368***	(-4.91)	-0.252***	(-3.6)					
2014	400	1.72	0.65	1.42	0.75	1.78	0.69	88	2.20	0.66	2.06	0.72	2.16	0.65	0.18	-0.433***	(-5.94)	-0.568***	(-6.44)	-0.383***	(-4.71)	-0.433***	(-5.94)	-0.568***	(-6.44)	-0.383***	(-4.71)					

YEAR	NUTS9 (Antara)																															
	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME		t-test (two-tail)											
	HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M		HH		F		M			
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff
2004	214	1.63	0.65	1.36	0.69	1.19	0.68	123	1.82	0.63	1.81	0.20	1.79	0.25	0.36	-0.189**	(-2.61)	-0.214**	(-2.73)	-0.163*	(-2.02)	-0.189**	(-2.61)	-0.214**	(-2.73)	-0.163*	(-2.02)					
2005	309	1.82	0.65	2.04	0.75	2.08	0.80	101	1.98	0.69	2.14	0.37	2.25	0.30	0.25	-0.164*	(-2.18)	-0.220**	(-2.74)	-0.15	(-1.83)	-0.164*	(-2.18)	-0.220**	(-2.74)	-0.15	(-1.83)					
2006	350	1.81	0.66	1.98	0.71	1.89	0.85	106	1.97	0.67	2.27	0.40	2.32	0.37	0.23	-0.164*	(-2.24)	-0.201**	(-2.88)	-0.175*	(-1.78)	-0.164*	(-2.24)	-0.201**	(-2.88)	-0.175*	(-1.78)					
2007	327	1.84	0.61	1.93	0.71	2.13	0.69	123	2.02	0.56	2.08	0.70	2.31	0.50	0.27	-0.176**	(-2.79)	-0.201**	(-2.88)	-0.175*	(-1.78)	-0.176**	(-2.79)	-0.201**	(-2.88)	-0.175*	(-1.78)					
2008	401	1.72	0.69	1.61	0.69	1.71	0.69	139	2.12	0.58	1.96	0.61	2.09	0.61	0.26	-0.360***	(-6.09)	-0.336***	(-5.19)	-0.380***	(-5.78)	-0.360***	(-6.09)	-0.336***	(-5.19)	-0.380***	(-5.78)					
2009	449	1.99	0.66	1.85	0.69	1.96	0.69	191	2.09	0.65	1.96	0.62	2.07	0.70	0.30	-0.10	(-1.71)	-0.116*	(-1.98)	-0.11	(-1.81)	-0.10	(-1.71)	-0.116*	(-1.98)	-0.11	(-1.81)					
2010	577	2.01	0.65	1.86	0.70	1.98	0.69	228	2.20	0.59	2.08	0.56	2.16	0.65	0.28	-0.178***	(-3.7)	-0.219***	(-4.19)	-0.177***	(-3.35)	-0.178***	(-3.7)	-0.219***	(-4.19)	-0.177***	(-3.35)					
2011	638	1.97	0.68	1.80	0.69	1.98	0.72	250	2.21	0.55	2.07	0.59	2.17	0.57	0.28	-0.226***	(-4.84)	-0.274***	(-5.53)	-0.188***	(-3.68)	-0.226***	(-4.84)	-0.274***	(-5.53)	-0.188***	(-3.68)					
2012	716	2.02	0.68	1.84	0.69	2.01	0.74	292	2.42	0.55	2.27	0.60	2.40	0.58	0.29	-0.387***	(-8.76)	-0.404***	(-8.74)	-0.384***	(-7.89)	-0.387***	(-8.76)	-0.404***	(-8.74)	-0.384***	(-7.89)					
2013	782	2.01	0.66	1.84	0.67	2.00	0.71	271	2.35	0.59	2.19	0.60	2.33	0.62	0.26	-0.325***	(-7.44)	-0.344***	(-7.55)	-0.331***	(-6.81)	-0.325***	(-7.44)	-0.344***	(-7.55)	-0.331***	(-6.81)					
2014	731	2.01	0.67	1.82	0.70	2.04	0.69	231	2.22	0.60	2.09	0.61	2.22	0.61	0.24	-0.203***	(-4.33)	-0.268***	(-5.15)	-0.176***	(-3.45)	-0.203***	(-4.33)	-0.268***	(-5.15)	-0.176***	(-3.45)					

YEAR	NUTS10 (Konya-Karaman)												NUTS11 (Antalya-Isparta-Burdur)																		
	NOT SAME						SAME						NOT SAME						SAME												
	HH		F		M		HH		SD		MEAN		F		SD		MEAN		M		RATIO of SAME		HH		F		M				
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	RATIO of SAME	diff	t-value	diff	t-value	diff	t-value			
2004	62	1.60	0.70	1.44	0.65	1.69	0.62	0.77	1.27	0.87	1.46	0.93	0.38	-0.19	(-1.23)	-0.31	(-1.75)	-0.19	(-1.75)	-0.19	(-1.75)	0.38	-0.31	(-1.23)	-0.31	(-1.75)	-0.19	(-1.75)	-0.19	(-1.75)	
2005	58	1.55	0.71	1.56	0.69	1.75	0.71	0.86	1.34	0.71	1.57	0.86	0.42	0.05	(-0.33)	-0.03	(-0.14)	0.07	(-0.14)	0.07	(-0.14)	0.42	-0.03	(-0.33)	-0.03	(-0.14)	0.07	(-0.14)	0.07	(-0.14)	
2006	56	1.48	0.69	1.50	0.58	1.84	0.67	1.81	0.80	1.57	1.68	0.75	0.45	-0.333*	(-2.26)	-0.454**	(-2.69)	-0.27	(-1.76)	-0.27	(-1.76)	0.45	-0.333*	(-2.26)	-0.454**	(-2.69)	-0.27	(-1.76)	-0.27	(-1.76)	
2007	70	1.52	0.73	1.56	0.54	1.66	0.57	1.72	0.95	1.87	2.15	0.77	0.46	-0.20	(-1.37)	-0.29	(-1.70)	-0.14	(-1.04)	-0.14	(-1.04)	0.46	-0.20	(-1.37)	-0.29	(-1.70)	-0.14	(-1.04)	-0.14	(-1.04)	
2008	109	1.34	0.92	1.11	1.10	1.36	0.89	1.70	0.91	1.60	0.96	0.73	0.35	-0.367**	(-2.71)	-0.523**	(-3.04)	-0.372**	(-2.65)	-0.372**	(-2.65)	0.35	-0.367**	(-2.71)	-0.523**	(-3.04)	-0.372**	(-2.65)	-0.372**	(-2.65)	
2009	158	1.46	0.87	0.95	1.24	1.60	0.78	2.15	0.75	2.02	2.16	0.75	0.38	-0.635***	(-4.66)	-1.061***	(-7.50)	-0.564***	(-4.62)	-0.564***	(-4.62)	0.38	-0.635***	(-4.66)	-1.061***	(-7.50)	-0.564***	(-4.62)	-0.564***	(-4.62)	
2010	259	1.40	0.88	1.01	1.15	1.51	0.80	1.42	2.25	2.10	2.23	0.80	0.35	-0.792***	(-9.77)	-1.088***	(-9.95)	-0.725***	(-8.66)	-0.725***	(-8.66)	0.35	-0.792***	(-9.77)	-1.088***	(-9.95)	-0.725***	(-8.66)	-0.725***	(-8.66)	
2011	301	1.39	0.89	1.02	1.15	1.52	0.71	1.50	2.17	2.03	2.15	0.75	0.33	-0.695***	(-9.55)	-0.985***	(-9.47)	-0.635***	(-8.66)	-0.635***	(-8.66)	0.33	-0.695***	(-9.55)	-0.985***	(-9.47)	-0.635***	(-8.66)	-0.635***	(-8.66)	
2012	418	1.62	0.88	1.32	1.13	1.69	0.78	1.83	2.10	2.06	2.09	0.75	0.30	-0.435***	(-6.41)	-0.635***	(-6.41)	-0.403***	(-5.84)	-0.403***	(-5.84)	0.30	-0.435***	(-6.41)	-0.635***	(-6.41)	-0.403***	(-5.84)	-0.403***	(-5.84)	
2013	478	1.56	0.76	1.23	1.03	1.63	0.72	2.05	2.20	2.06	2.16	0.80	0.30	-0.589***	(-9.79)	-0.811***	(-9.94)	-0.481***	(-8.47)	-0.481***	(-8.47)	0.30	-0.589***	(-9.79)	-0.811***	(-9.94)	-0.481***	(-8.47)	-0.481***	(-8.47)	
2014	380	1.57	0.73	1.22	1.05	1.62	0.68	1.29	2.01	2.06	2.16	0.77	0.25	-0.428***	(-6)	-0.735***	(-7.13)	-0.335***	(-4.64)	-0.335***	(-4.64)	0.25	-0.428***	(-6)	-0.735***	(-7.13)	-0.335***	(-4.64)	-0.335***	(-4.64)	
YEAR	NUTS11 (Antalya-Isparta-Burdur)												NUTS12 (Adana-Mersin)																		
	NOT SAME						SAME						NOT SAME						SAME												
	HH		F		M		HH		SD <td colspan="2">MEAN <td colspan="2">F <td colspan="2">SD <td colspan="2">MEAN <td colspan="2">M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td> </td></td></td></td></td>		MEAN <td colspan="2">F <td colspan="2">SD <td colspan="2">MEAN <td colspan="2">M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td> </td></td></td></td>		F <td colspan="2">SD <td colspan="2">MEAN <td colspan="2">M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td> </td></td></td>		SD <td colspan="2">MEAN <td colspan="2">M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td> </td></td>		MEAN <td colspan="2">M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td> </td>		M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td>		RATIO of SAME		HH		F		M				
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	RATIO of SAME	diff	t-value	diff	t-value	diff	t-value			
2004	200	1.31	0.77	1.33	0.68	1.42	0.76	1.60	0.86	1.36	0.76	1.51	0.76	0.27	-0.291**	(-2.09)	-0.540***	(-3.9)	-0.222*	(-1.98)	-0.222*	(-1.98)	0.27	-0.291**	(-2.09)	-0.540***	(-3.9)	-0.222*	(-1.98)	-0.222*	(-1.98)
2005	148	1.53	0.70	1.47	0.66	1.81	0.70	1.77	0.68	1.61	0.70	1.82	0.64	0.27	-0.234*	(-2.16)	-0.243*	(-2.83)	-0.264*	(-2.31)	-0.264*	(-2.31)	0.27	-0.234*	(-2.16)	-0.243*	(-2.83)	-0.264*	(-2.31)	-0.264*	(-2.31)
2006	162	1.48	0.67	1.51	0.79	1.82	0.83	1.73	0.78	1.54	0.67	1.70	0.74	0.29	-0.242*	(-2.37)	-0.355**	(-2.83)	-0.21	(-1.93)	-0.21	(-1.93)	0.29	-0.242*	(-2.37)	-0.355**	(-2.83)	-0.21	(-1.93)	-0.21	(-1.93)
2007	200	1.48	0.60	1.64	0.74	1.83	0.83	1.67	0.65	1.68	0.62	1.85	0.72	0.29	-0.183*	(-2.27)	-0.306**	(-3.12)	-0.13	(-1.45)	-0.13	(-1.45)	0.29	-0.183*	(-2.27)	-0.306**	(-3.12)	-0.13	(-1.45)	-0.13	(-1.45)
2008	216	1.43	0.64	1.22	0.77	1.49	0.59	1.74	0.69	1.57	0.69	1.77	0.68	0.28	-0.280***	(-3.66)	-0.350***	(-3.64)	-0.278***	(-3.5)	-0.278***	(-3.5)	0.28	-0.280***	(-3.66)	-0.350***	(-3.64)	-0.278***	(-3.5)	-0.278***	(-3.5)
2009	179	1.46	0.61	1.11	0.80	1.53	0.66	1.71	0.79	1.56	0.87	1.70	0.77	0.36	-0.238**	(-2.9)	-0.446***	(-4.25)	-0.17	(-1.94)	-0.17	(-1.94)	0.36	-0.238**	(-2.9)	-0.446***	(-4.25)	-0.17	(-1.94)	-0.17	(-1.94)
2010	215	1.51	0.70	1.33	0.86	1.56	0.62	1.12	1.84	0.73	1.74	0.75	1.82	0.34	-0.281***	(-3.7)	-0.596***	(-4.12)	-0.259**	(-3.31)	-0.259**	(-3.31)	0.34	-0.281***	(-3.7)	-0.596***	(-4.12)	-0.259**	(-3.31)	-0.259**	(-3.31)
2011	258	1.61	0.64	1.37	0.80	1.68	0.63	1.67	0.79	1.54	0.85	1.65	0.79	0.32	-0.03	(-0.42)	-0.16	(-1.73)	0.03	(-0.35)	0.03	(-0.35)	0.32	-0.03	(-0.42)	-0.16	(-1.73)	0.03	(-0.35)	0.03	(-0.35)
2012	278	1.68	0.66	1.50	0.74	1.72	0.68	1.72	0.78	1.59	0.90	1.66	0.75	0.25	0.02	(-0.24)	-0.08	(-0.88)	0.06	(-0.68)	0.06	(-0.68)	0.25	0.02	(-0.24)	-0.08	(-0.88)	0.06	(-0.68)	0.06	(-0.68)
2013	299	1.64	0.63	1.45	0.73	1.67	0.63	1.38	1.85	0.72	1.72	0.78	1.83	0.32	-0.185**	(-2.82)	-0.262***	(-3.37)	-0.157*	(-2.27)	-0.157*	(-2.27)	0.32	-0.185**	(-2.82)	-0.262***	(-3.37)	-0.157*	(-2.27)	-0.157*	(-2.27)
2014	356	1.67	0.66	1.48	0.76	1.70	0.65	1.56	1.90	0.73	1.74	0.75	1.92	0.30	-0.203**	(-3.25)	-0.244**	(-3.3)	-0.214**	(-3.27)	-0.214**	(-3.27)	0.30	-0.203**	(-3.25)	-0.244**	(-3.3)	-0.214**	(-3.27)	-0.214**	(-3.27)
YEAR	NUTS12 (Adana-Mersin)												NUTS10 (Konya-Karaman)																		
	NOT SAME						SAME						NOT SAME						SAME												
	HH		F		M		HH		SD <td colspan="2">MEAN <td colspan="2">F <td colspan="2">SD <td colspan="2">MEAN <td colspan="2">M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td> </td></td></td></td></td>		MEAN <td colspan="2">F <td colspan="2">SD <td colspan="2">MEAN <td colspan="2">M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td> </td></td></td></td>		F <td colspan="2">SD <td colspan="2">MEAN <td colspan="2">M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td> </td></td></td>		SD <td colspan="2">MEAN <td colspan="2">M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td> </td></td>		MEAN <td colspan="2">M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td> </td>		M <td colspan="2">RATIO of SAME</td> <td colspan="2">HH</td> <td colspan="2">F</td> <td colspan="2">M</td>		RATIO of SAME		HH		F		M				
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	COUNT	MEAN	SD	RATIO of SAME	diff	t-value	diff	t-value	diff	t-value			
2004	91	1.19	0.70	1.54	0.61	1.83	0.55	1.33	1.07	1.82	0.72	1.98	0.69	0.44	-0.14	(-0.99)	-0.22	(-1.46)	-0.13	(-0.86)	-0.13	(-0.86)	0.44	-0.14	(-0.99)	-0.22	(-1.46)	-0.13	(-0.86)	-0.13	(-0.86)
2005	117	1.44	0.75	1.66	0.64	2.07	0.53	1.65	0.86	1.83	0.69	2.12	0.58	0.44	-0.21	(-1.87)	-0.21	(-1.73)	-0.241*	(-2.11)	-0.241*	(-2.11)	0.44	-0.21	(-1.87)	-0.21	(-1.73)	-0.241*	(-2.11)	-0.241*	(-2.11)
2006	132	1.40	0.77	1.62	0.62	1.86	0.70	1.48	0.96	2.04	0.65	2.21	0.55	0.45	-0.08	(-0.72)	-0.11	(-1.11)	-0.08	(-0.69)	-0.08	(-0.69)	0.45	-0.08	(-0.72)	-0.11	(-1.11)	-0.08	(-0.69)	-0.08	(-0.69)
2007	121	1.53	0.79	1.81	0.67	2.20	0.66	1.70	1.02	2.06	0.62	2.22	0.60	0.42	-0.17	(-1.45)	-0.26	(-1.9)	-0.15	(-1.23)	-0.15	(-1.23)	0.42	-0.17	(-1.45)	-0.26	(-1.9)	-0.15	(-1.23)	-0.15	(-1.23)
2008	127	1.31	0.75	1.09	1.01	1.28	0.72	1.63	1.00	1.49	1.02	1.62	0.99	0.39	-0.324**	(-2.82)	-0.409**	(-2.82)	-0.336**	(-2.81)	-0.336**	(-2.81)	0.39	-0.324**	(-2.82)	-0.409**	(-2.82)	-0.336**	(-2.81)	-0.336**	(-2.81)
2009	125	1.32	0.95	1.16	0.91	1.47	0.79	1.52	1.02	1.36	1.05	1.53	1.05	0.42	-0.06	(-0.51)	-0.13	(-0.94)	-0.06	(-0.49)	-0.06	(-0.49)	0.42	-0.06	(-0.51)	-0.13	(-0.94)	-0.06	(-0.49)	-0.06	(-0.49)
2010	188	1.56	0.73	1.35	0.78	1.60	0.75	1.26	1.88	0.85	1.76	0.92	1.86	0.40	-0.281**	(-3.15)	-0.595***	(-6.29)	-0.212*	(-2.25)	-0.212*	(-2.25)	0.40	-0.281**	(-3.15)	-0.595***	(-6.29)	-0.212*	(-2.25)	-0.212*	(-2.25)
2011	296	1.43	0.77	1.25	0.79	1.56	0.70	1.59	1.92	1.81	0.80	1.82	0.79	0.35	-0.365***	(-5.16)	-0.500***	(-6.29)	-0.300***	(-4.1)	-0.300***	(-4.1)	0.35	-0.365***	(-5.16)	-0.500***	(-6.29)	-0.300***	(-4.1)	-0.300***	(-4.1)
2012	331	1.52	0.71	1.33	0.81	1.55	0.71	1.64	1.93	1.77	0.76	1.93	0.74	0.33	-0.367***	(-5.53)	-0.430***	(-6.29)	-0.378***	(-5.46)	-0.378***	(-5.46)	0.33	-0.367***	(-5.53)	-0.430***	(-6.29)	-0.378***	(-5.46)	-0.378***	(-5.46)
2013	319	1.56	0.75	1.39	0.80	1.63	0.72	1.65	2.11	1.97	0.71	2.13	0.72	0.34	-0.521***	(-8.08)	-0.567***	(-7.87)	-0.505***	(-7.25)	-0.505***	(-7.25)	0.34								

YEAR	NUTS13 (Hatay-Kahramanmaraş-Osmaniye)																													
	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)					
	HH			F			M			HH			F			M			diff		t-value		diff		t-value					
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value					
2004	51	1.63	0.78	1.54	0.77	1.72	0.77	1.75	0.79	1.49	0.87	1.63	0.96	0.50	-0.10	(-0.78)	-0.10	(-0.61)	-0.15	(-1.07)	-0.30*	(-2.1)	-0.468**	(-2.85)	-0.17	(-1.33)				
2005	65	1.60	0.73	1.52	0.66	1.74	0.69	1.90	0.88	1.60	0.81	1.92	0.77	0.51	-0.23	(-1.72)	-0.28	(-1.88)	-0.19	(-1.33)	-0.406**	(-3.31)	-0.573***	(-3.53)	-0.291*	(-2.39)				
2006	67	1.67	0.74	1.63	0.69	1.67	0.79	1.90	0.88	1.61	0.81	1.92	0.77	0.51	-0.23	(-1.72)	-0.28	(-1.88)	-0.19	(-1.33)	-0.406**	(-3.31)	-0.573***	(-3.53)	-0.291*	(-2.39)				
2007	63	1.58	0.69	1.74	0.69	1.90	0.73	1.98	0.78	1.81	0.81	2.13	0.78	0.50	-0.406**	(-2.58)	-0.445**	(-2.85)	-0.291*	(-2.39)	-0.406**	(-3.31)	-0.573***	(-3.53)	-0.291*	(-2.39)				
2008	69	1.42	0.70	1.18	0.88	1.43	0.70	1.78	0.79	1.64	0.89	1.72	0.78	0.46	-0.19	(-1.39)	-0.15	(-1.07)	-0.23	(-1.71)	-0.406**	(-3.31)	-0.573***	(-3.53)	-0.291*	(-2.39)				
2009	72	1.49	0.98	1.42	0.95	1.60	0.65	1.84	0.87	1.68	1.01	1.83	0.84	0.44	-0.19	(-1.39)	-0.15	(-1.07)	-0.23	(-1.71)	-0.406**	(-3.31)	-0.573***	(-3.53)	-0.291*	(-2.39)				
2010	86	1.46	0.95	1.33	0.97	1.55	0.89	2.00	1.05	1.90	1.03	1.92	1.12	0.39	-0.427*	(-3.2)	-0.541**	(-3.12)	-0.375*	(-2.15)	-0.406**	(-3.31)	-0.573***	(-3.53)	-0.291*	(-2.39)				
2011	106	1.61	0.80	1.41	0.82	1.69	0.78	2.02	0.91	1.91	0.91	1.94	0.93	0.37	-0.3409**	(-2.74)	-0.461***	(-3.42)	-0.25	(-1.88)	-0.3409**	(-2.74)	-0.461***	(-3.42)	-0.25	(-1.88)				
2012	115	1.61	0.78	1.49	0.84	1.61	0.79	1.98	0.88	1.94	0.90	1.92	0.88	0.36	-0.315*	(-2.56)	-0.384**	(-2.85)	-0.308*	(-2.39)	-0.315*	(-2.56)	-0.384**	(-2.85)	-0.308*	(-2.39)				
2013	119	1.53	0.75	1.29	0.84	1.62	0.71	2.03	0.93	1.94	0.95	1.96	0.94	0.32	-0.465***	(-3.58)	-0.639***	(-4.44)	-0.340**	(-2.63)	-0.465***	(-3.58)	-0.639***	(-4.44)	-0.340**	(-2.63)				
2014	105	1.57	0.78	1.44	0.85	1.65	0.73	2.21	0.72	2.09	0.79	2.16	0.73	0.33	-0.547***	(-4.45)	-0.623***	(-4.31)	-0.513***	(-4.07)	-0.547***	(-4.45)	-0.623***	(-4.31)	-0.513***	(-4.07)				
YEAR	NUTS14 (Nevşehir-Aksaray-Niğde-Kırıkkale-Konya)																													
	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)					
	HH			F			M			HH			F			M			diff		t-value		diff		t-value					
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value					
2004	40	1.82	0.55	1.88	0.60	2.05	0.47	1.69	0.65	1.95	0.66	2.07	0.47	0.51	0.12	(-0.93)	-0.05	(-0.35)	0.19	(1.32)	-0.409**	(-3.14)	-0.516***	(-3.48)	-0.343*	(-2.57)				
2005	64	1.73	0.67	2.01	0.58	2.16	0.48	61	2.05	0.47	1.88	0.60	2.15	0.41	0.49	-0.318**	(-3.08)	-0.23	(-1.93)	-0.377***	(-3.56)	-0.343*	(-2.57)	-0.343*	(-2.57)					
2006	74	1.62	0.78	1.83	0.72	2.13	0.65	54	2.02	0.65	1.75	0.73	2.11	0.52	0.42	-0.409**	(-3.14)	-0.516***	(-3.48)	-0.343*	(-2.57)	-0.343*	(-2.57)	-0.343*	(-2.57)					
2007	54	1.85	0.60	1.87	0.71	2.23	0.61	47	2.05	0.68	2.00	0.71	2.40	0.56	0.47	-0.21	(-1.63)	-0.336*	(-2.26)	-0.16	(-1.18)	-0.336*	(-2.26)	-0.16	(-1.18)					
2008	60	1.84	0.63	1.59	0.68	1.86	0.70	69	2.16	0.48	2.10	0.52	2.07	0.48	0.53	-0.321**	(-2.72)	-0.506***	(-4.78)	-0.21	(-1.98)	-0.506***	(-4.78)	-0.21	(-1.98)					
2009	89	1.90	0.66	1.68	0.69	1.93	0.73	87	2.15	0.61	2.06	0.64	2.10	0.58	0.49	-0.249**	(-2.72)	-0.387***	(-3.87)	-0.17	(-1.7)	-0.387***	(-3.87)	-0.17	(-1.7)					
2010	124	1.72	0.79	1.56	0.80	1.74	0.84	110	2.11	0.72	1.97	0.74	2.06	0.75	0.47	-0.332***	(-3.45)	-0.381***	(-3.8)	-0.340**	(-3.12)	-0.332***	(-3.45)	-0.381***	(-3.8)	-0.340**	(-3.12)			
2011	166	1.62	0.70	1.43	0.79	1.66	0.72	117	2.13	0.65	2.02	0.69	2.07	0.65	0.41	-0.466***	(-3.86)	-0.576***	(-6.31)	-0.414***	(-4.94)	-0.466***	(-3.86)	-0.576***	(-6.31)	-0.414***	(-4.94)			
2012	214	1.79	0.66	1.66	0.70	1.77	0.69	111	2.16	0.67	2.08	0.74	2.09	0.67	0.34	-0.355***	(-4.67)	-0.614***	(-4.95)	-0.315**	(-2.63)	-0.355***	(-4.67)	-0.614***	(-4.95)	-0.315**	(-2.63)			
2013	208	1.74	0.68	1.57	0.77	1.74	0.74	128	2.31	0.63	2.20	0.66	2.24	0.68	0.38	-0.545***	(-7.44)	-0.624***	(-7.63)	-0.508***	(-6.29)	-0.545***	(-7.44)	-0.624***	(-7.63)	-0.508***	(-6.29)			
2014	188	1.69	0.68	1.51	0.75	1.70	0.72	94	2.23	0.61	2.10	0.66	2.19	0.61	0.33	-0.517***	(-6.32)	-0.578***	(-6.32)	-0.492***	(-6.03)	-0.517***	(-6.32)	-0.578***	(-6.32)	-0.492***	(-6.03)			
YEAR	NUTS15 (Kayseri-Sivas-Yozgat)																													
	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)					
	HH			F			M			HH			F			M			diff		t-value		diff		t-value					
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value					
2004	35	1.51	0.62	1.78	0.60	1.80	0.66	36	1.97	0.52	1.26	0.91	1.48	0.98	0.51	-0.458**	(-3.37)	-0.506**	(-3.3)	-0.474**	(-3.25)	-0.458**	(-3.37)	-0.506**	(-3.3)	-0.474**	(-3.25)			
2005	40	1.85	0.78	1.57	0.65	1.64	0.62	34	2.07	0.47	1.85	0.79	2.23	0.55	0.46	-0.22	(-1.44)	-0.24	(-1.31)	-0.28	(-1.64)	-0.637***	(-5.26)	-0.792***	(-4.92)	-0.616***	(-4.81)			
2006	34	1.49	0.61	1.66	0.67	1.91	0.68	38	2.13	0.41	1.72	0.77	2.14	0.64	0.53	-0.637***	(-5.26)	-0.792***	(-4.92)	-0.616***	(-4.81)	-0.637***	(-5.26)	-0.792***	(-4.92)	-0.616***	(-4.81)			
2007	38	1.58	0.65	1.81	0.69	2.23	0.63	27	2.19	0.46	1.96	0.74	2.34	0.59	0.49	-0.617***	(-4.05)	-0.735***	(-4.42)	-0.574***	(-4.2)	-0.617***	(-4.05)	-0.735***	(-4.42)	-0.574***	(-4.2)			
2008	39	1.68	0.65	1.43	0.78	1.71	0.65	29	2.15	0.41	2.02	0.45	2.11	0.43	0.43	-0.449***	(-3.46)	-0.599***	(-3.7)	-0.401**	(-2.86)	-0.449***	(-3.46)	-0.599***	(-3.7)	-0.401**	(-2.86)			
2009	50	1.91	0.64	1.58	0.91	1.88	0.71	40	2.12	0.60	2.07	0.63	2.05	0.65	0.44	-0.21	(-1.62)	-0.491**	(-2.89)	-0.15	(-1.02)	-0.491**	(-2.89)	-0.15	(-1.02)	-0.491**	(-2.89)			
2010	63	1.90	0.68	1.62	0.93	1.88	0.72	48	2.29	0.44	2.17	0.49	2.25	0.46	0.43	-0.398***	(-3.51)	-0.550***	(-3.72)	-0.371**	(-3.1)	-0.398***	(-3.51)	-0.550***	(-3.72)	-0.371**	(-3.1)			
2011	63	1.46	0.75	1.31	0.87	1.57	0.63	51	2.11	0.52	2.03	0.55	2.03	0.55	0.45	-0.554***	(-4.81)	-0.674***	(-4.75)	-0.460***	(-4.06)	-0.554***	(-4.81)	-0.674***	(-4.75)	-0.460***	(-4.06)			
2012	97	1.66	0.69	1.43	0.80	1.72	0.69	55	2.15	0.55	2.10	0.58	2.05	0.58	0.36	-0.449***	(-4.41)	-0.685***	(-5.58)	-0.329**	(-2.98)	-0.449***	(-4.41)	-0.685***	(-5.58)	-0.329**	(-2.98)			
2013	137	1.80	0.65	1.59	0.77	1.83	0.61	102	2.27	0.53	2.13	0.56	2.26	0.55	0.43	-0.436***	(-5.81)	-0.520***	(-5.72)	-0.424***	(-5.51)	-0.436***	(-5.81)	-0.520***	(-5.72)	-0.424***	(-5.51)			
2014	137	1.78	0.69	1.69	0.75	1.75	0.66	78	2.40	0.56	2.29	0.60	2.38	0.53	0.36	-0.614***	(-6.98)	-0.602***	(-5.96)	-0.632***	(-7.11)	-0.614***	(-6.98)	-0.602***	(-5.96)	-0.632***	(-7.11)			

YEAR	NUTS16 (Zonguldak-Karabük-Bartın)																			
	NOT SAME									SAME									RATIO of SAME	
	HH			F			M			HH			F			M			diff	t-value
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	SD		
2004	39	1.30	0.63	2.08	0.32	2.14	0.26	0.49	2.02	0.44	2.06	0.40	0.47	-0.618**	(-4.89)	-0.730***	(-4.89)	-0.592***	(-3.78)	
2005	32	1.60	0.70	2.24	0.42	2.26	0.32	0.64	1.85	0.83	2.19	0.33	0.58	-0.28	(-1.79)	-0.593*	(2.3)	-0.21	(+1.3)	
2006	56	1.65	0.65	1.96	0.81	2.32	0.62	2.10	0.54	2.29	0.34	0.34	0.58	-0.24	(-1.62)	-0.33	(+1.94)	-0.20	(+1.2)	
2007	56	1.85	0.64	2.04	0.74	2.42	0.49	2.2	2.08	0.61	2.09	0.48	0.28	-0.23	(-2.93)	-0.37	(-1.74)	-0.20	(+1.16)	
2008	57	1.69	0.78	1.32	0.73	1.77	0.87	0.59	1.96	0.59	2.10	0.52	0.41	-0.421**	(-2.05)	-0.654***	(-4.6)	-0.323*	(-2.05)	
2009	86	1.59	0.73	1.42	0.76	1.61	0.78	0.50	2.21	0.54	2.06	0.61	0.37	-0.595***	(-5.06)	-0.638***	(-5.01)	-0.565***	(-4.48)	
2010	74	1.69	0.66	1.51	0.66	1.68	0.78	0.45	2.00	0.78	1.89	0.84	0.38	-0.285*	(-2.14)	-0.570**	(2.64)	-0.27	(+1.78)	
2011	79	1.66	0.75	1.53	0.71	1.74	0.71	0.41	2.04	0.44	2.07	0.43	0.33	-0.389***	(-3.51)	-0.472***	(-3.88)	-0.338**	(-2.72)	
2012	100	1.60	0.65	1.47	0.79	1.54	0.68	0.33	2.11	0.64	2.00	0.68	0.25	-0.512***	(-3.92)	-0.531***	(-3.48)	-0.500***	(-3.66)	
2013	94	1.61	0.57	1.43	0.73	1.59	0.61	2.24	1.98	0.75	1.89	0.74	0.20	-0.358*	(-2.59)	-0.447**	(-2.66)	-0.318*	(-2.15)	
2014	128	1.74	0.64	1.52	0.77	1.74	0.68	0.55	2.24	0.58	2.21	0.57	0.27	-0.531***	(-5.27)	-0.701***	(-5.77)	-0.472***	(-4.3)	
YEAR	NUTS17 (Kastamonu-Çankırı-Sinop)																			
	NOT SAME									SAME									RATIO of SAME	
	HH			F			M			HH			F			M			diff	t-value
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	SD		
2004	43	1.59	0.61	2.07	0.50	1.97	0.75	0.64	1.85	0.60	1.79	0.63	0.42	0.08	(+0.52)	0.12	(+0.77)	0.03	(+0.19)	
2005	41	1.78	0.52	2.16	0.40	2.23	0.35	0.66	1.25	0.97	1.35	1.14	0.54	-0.02	(-0.18)	-0.07	(-0.55)	-0.03	(+0.2)	
2006	72	1.73	0.58	2.17	0.45	2.17	0.41	0.64	1.53	0.83	1.82	0.82	0.37	-0.23	(-1.96)	-0.249*	(-2.03)	-0.24	(-1.8)	
2007	68	1.66	0.63	1.93	0.73	2.42	0.53	0.56	1.83	0.84	2.29	0.59	0.33	-0.268*	(-2.11)	-0.369*	(-2.47)	-0.22	(-1.7)	
2008	79	1.51	0.68	1.27	0.89	1.51	0.75	0.62	1.50	0.64	1.58	0.66	0.43	-0.12	(-1.03)	-0.23	(-1.68)	-0.07	(+0.6)	
2009	100	1.75	0.64	1.50	0.72	1.79	0.64	0.57	1.71	0.62	1.79	0.56	0.40	-0.06	(-0.69)	-0.19	(-1.78)	0.00	(+0.11)	
2010	106	1.54	0.63	1.38	0.72	1.55	0.71	0.75	1.69	0.83	1.73	0.78	0.39	-0.19	(-1.88)	-0.291*	(-2.4)	-0.18	(+1.55)	
2011	95	1.48	0.60	1.19	0.72	1.55	0.67	0.69	1.91	0.68	1.86	0.67	0.53	-0.423***	(-4.17)	-0.668***	(-5.98)	-0.247*	(-2.07)	
2012	112	1.59	0.61	1.30	0.69	1.65	0.68	0.33	2.02	0.58	1.94	0.63	0.36	-0.427***	(-4.68)	-0.653***	(-6.1)	-0.311**	(-3.11)	
2013	124	1.60	0.65	1.46	0.73	1.58	0.70	0.53	1.97	0.66	2.02	0.49	0.31	-0.480***	(-4.9)	-0.516***	(-4.56)	-0.444***	(-4.33)	
2014	188	1.60	0.62	1.38	0.72	1.64	0.66	0.63	2.09	0.69	2.18	0.64	0.35	-0.600***	(-7.96)	-0.708***	(-8.02)	-0.546***	(-6.74)	
YEAR	NUTS18 (Samsun- Tokat-Çorum-Amasya)																			
	NOT SAME									SAME									RATIO of SAME	
	HH			F			M			HH			F			M			diff	t-value
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	SD		
2004	97	1.19	0.78	2.19	0.29	1.99	0.39	0.90	1.59	0.65	1.69	0.67	0.44	-0.342**	(-2.67)	-0.362*	(-2.41)	-0.340**	(-2.74)	
2005	111	1.17	0.80	1.74	0.97	1.72	1.01	0.98	1.48	0.82	0.72	1.91	0.83	0.37	-0.310*	(-2.27)	-0.469**	(-2.65)	-0.291*	(-2.15)
2006	138	1.31	0.78	2.10	0.49	2.19	0.51	0.65	1.88	0.88	2.07	0.73	0.31	-0.742***	(-6.52)	-0.863***	(-6.42)	-0.708***	(-6)	
2007	143	1.73	0.74	2.05	0.89	2.39	0.64	1.14	2.22	0.59	2.10	0.60	0.44	-0.490***	(-4.74)	-0.622***	(-6.06)	-0.437***	(-5.03)	
2008	151	1.63	0.83	1.43	0.89	1.71	0.74	0.84	2.23	0.55	2.09	0.63	0.36	-0.511***	(-5.69)	-0.621***	(-5.64)	-0.498***	(-5.39)	
2009	165	1.76	0.80	1.51	0.95	1.84	0.67	0.59	2.10	0.59	2.28	0.54	0.32	-0.455***	(-5.39)	-0.581***	(-5.15)	-0.435***	(-5)	
2010	149	1.77	0.77	1.58	0.98	1.77	0.74	0.66	2.11	0.79	2.23	0.63	0.39	-0.415***	(-4.55)	-0.492***	(-4.04)	-0.360***	(-4.96)	
2011	177	1.49	0.74	1.22	0.87	1.59	0.69	0.94	2.14	0.64	2.00	0.65	0.35	-0.582***	(-6.89)	-0.760***	(-7.37)	-0.524***	(-5.92)	
2012	167	1.60	0.71	1.35	0.84	1.65	0.71	0.82	1.82	0.84	1.97	0.81	0.29	-0.343***	(-3.37)	-0.468***	(-3.84)	-0.318**	(-2.95)	
2013	180	1.49	0.69	1.19	0.87	1.55	0.67	0.77	2.13	0.68	2.03	0.69	0.30	-0.561***	(-6.36)	-0.804***	(-7.01)	-0.511***	(-5.5)	
2014	197	1.75	0.74	1.54	0.88	1.79	0.74	0.59	2.21	0.58	2.31	0.60	0.36	-0.562***	(-7.13)	-0.665***	(-7.04)	-0.522***	(-6.29)	

YEAR	NUTS19 (Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane)																				
	NOT SAME						SAME						RATIO of SAME		t-test (two-tail)						
	HH		F		M		HH		F		M		F		HH		M				
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	t-value			
2004	71	1.60	0.59	1.40	0.77	1.44	0.89	0.62	1.77	0.59	1.46	0.66	0.73	0.47	-0.18	-0.232*	(-2.17)	-0.17	(-1.41)		
2005	123	1.74	0.66	1.38	0.76	1.50	0.90	0.65	2.00	0.64	1.58	0.62	0.63	0.35	-0.265**	(-2.74)	-0.347**	(-3.23)	-0.248*	(-2.43)	
2006	176	1.72	0.62	1.69	0.70	1.89	0.76	0.81	1.99	0.59	1.70	0.69	0.67	0.32	-0.272**	(-3.31)	-0.376***	(-3.74)	-0.228**	(-2.67)	
2007	140	1.72	0.68	1.56	0.70	1.74	0.67	0.58	2.07	0.48	1.98	0.48	0.55	0.29	-0.290**	(-3.52)	-0.377***	(-3.84)	-0.267**	(-2.69)	
2008	98	1.58	0.65	1.47	0.70	1.54	0.67	0.43	1.91	0.56	1.84	0.59	0.61	0.30	-0.292**	(-2.67)	-0.365**	(-2.95)	-0.254*	(-2.12)	
2009	117	1.57	0.73	1.44	0.73	1.65	0.64	0.68	2.07	0.53	1.89	0.61	0.51	0.37	-0.410***	(-4.67)	-0.427***	(-4.08)	-0.427***	(-4.69)	
2010	188	1.74	0.67	1.55	0.74	1.77	0.67	1.03	2.05	0.63	1.90	0.68	0.62	0.35	-0.268***	(-3.46)	-0.337***	(-3.81)	-0.253**	(-3.11)	
2011	259	1.69	0.67	1.52	0.63	1.72	0.72	1.38	2.05	0.66	1.92	0.72	0.65	0.35	-0.320***	(-4.76)	-0.386***	(-5.58)	-0.291***	(-3.95)	
2012	284	1.72	0.69	1.57	0.73	1.73	0.70	1.70	2.19	0.59	2.05	0.67	0.62	0.37	-0.430***	(-7.08)	-0.469***	(-6.84)	-0.418***	(-6.51)	
2013	289	1.72	0.63	1.56	0.70	1.70	0.65	1.63	2.20	0.58	2.10	0.58	0.57	0.36	-0.494***	(-8.45)	-0.549***	(-8.51)	-0.473***	(-7.68)	
2014	259	1.69	0.67	1.53	0.68	1.73	0.68	1.05	2.36	0.59	2.19	0.65	0.58	0.29	-0.605***	(-8.55)	-0.634***	(-8.11)	-0.616***	(-8.07)	
	NUTS20 (Erzurum-Erzincan-Bayburt)																				
YEAR	NOT SAME						SAME						RATIO of SAME		t-test (two-tail)						
	HH		F		M		HH		F		M		F		HH		M				
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	t-value			
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	t-value			
2004	43	1.86	0.47	1.32	0.85	1.52	0.93	31	2.02	0.52	1.29	0.67	0.80	0.42	-0.15	(-1.29)	-0.214*	(-2.23)	-0.06	(-0.46)	
2005	36	2.03	0.35	1.61	0.67	1.88	0.68	25	2.14	0.26	1.48	0.59	1.61	0.67	0.41	-0.12	(-1.41)	-0.11	(-1.03)	-0.12	(-1.23)
2006	29	1.98	0.41	1.47	0.68	1.54	0.79	18	2.05	0.36	1.63	0.61	2.01	0.68	0.38	-0.07	(-0.56)	-0.06	(-0.45)	-0.05	(-0.43)
2007	29	2.07	0.48	1.86	0.57	2.05	0.55	17	2.25	0.24	2.07	0.38	2.25	0.25	0.37	-0.18	(-1.47)	-0.21	(-1.34)	-0.19	(-1.35)
2008	17	2.20	0.58	2.03	0.58	2.18	0.68	33	2.26	0.32	2.13	0.41	2.19	0.37	0.66	-0.06	(-0.45)	-0.10	(-0.71)	-0.01	(-0.08)
2009	38	2.05	0.70	1.89	0.70	2.16	0.50	23	2.33	0.54	2.17	0.53	2.28	0.63	0.38	-0.16	(-1.24)	-0.21	(-1.31)	-0.11	(-0.77)
2010	57	2.12	0.68	1.94	0.67	2.06	0.82	37	2.22	0.67	2.09	0.67	2.19	0.76	0.39	-0.11	(-0.75)	-0.15	(-1.04)	-0.13	(-0.79)
2011	85	1.71	0.84	1.36	0.99	1.79	0.71	57	2.32	0.62	2.23	0.67	2.24	0.64	0.40	-0.530***	(-4.87)	-0.840***	(-5.72)	-0.445***	(-3.8)
2012	98	1.95	0.71	1.69	1.05	1.91	0.75	82	2.41	0.57	2.29	0.67	2.38	0.52	0.46	-0.488***	(-5.12)	-0.616***	(-4.58)	-0.472***	(-4.79)
2013	113	1.93	0.71	1.54	1.16	1.91	0.74	73	2.45	0.52	2.33	0.59	2.40	0.55	0.39	-0.515***	(-5.35)	-0.785***	(-5.36)	-0.497***	(-4.95)
2014	114	1.86	0.77	1.65	1.05	1.86	0.71	52	2.42	0.49	2.32	0.63	2.32	0.51	0.31	-0.517***	(-4.58)	-0.664***	(-4.16)	-0.451***	(-4.09)
	NUTS21 (Kars-Ağrı-Iğdır-Ardahan)																				
YEAR	NOT SAME						SAME						RATIO of SAME		t-test (two-tail)						
	HH		F		M		HH		F		M		F		HH		M				
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	t-value		
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	t-value		
2004	15	1.65	0.49	1.83	0.68	1.94	0.72	20	1.88	0.80	1.63	0.75	1.81	0.80	0.57	-0.23	(-0.99)	0.01	(-0.05)	-0.46	(-1.48)
2005	19	1.97	0.50	2.02	0.66	2.09	0.65	23	2.06	0.40	1.72	0.89	2.15	0.75	0.55	-0.09	(-0.64)	-0.12	(-0.9)	-0.10	(-0.62)
2006	45	1.94	0.40	2.13	0.67	2.42	0.55	19	2.06	0.47	1.76	0.87	2.10	0.76	0.30	-0.12	(-1.05)	-0.17	(-1.2)	-0.12	(-0.93)
2007	29	2.06	0.52	1.97	0.59	2.05	0.39	22	2.17	0.35	2.08	0.39	2.09	0.35	0.43	-0.04	(-0.37)	-0.08	(-0.53)	-0.05	(-0.45)
2008	13	1.42	1.07	1.15	1.30	1.68	0.47	16	2.19	0.33	2.05	0.43	2.15	0.32	0.55	-0.526*	(-2.77)	-0.816*	(-2.32)	-0.470**	(-3.15)
2009	28	1.81	0.83	1.75	0.69	1.90	0.52	18	2.26	0.50	2.18	0.49	2.18	0.51	0.39	-0.27	(-1.86)	-0.36	(-1.97)	-0.28	(-1.75)
2010	35	1.80	0.85	1.69	0.78	1.90	0.59	25	2.30	0.27	2.14	0.34	2.26	0.30	0.42	-0.331**	(-2.99)	-0.344*	(-2.36)	-0.363**	(-2.81)
2011	37	1.96	0.61	1.89	0.59	1.92	0.63	27	2.29	0.34	2.24	0.37	2.19	0.35	0.42	-0.291*	(-2.34)	-0.333*	(-2.57)	-0.273*	(-2.02)
2012	49	2.02	0.84	1.83	0.98	2.12	0.51	31	2.19	0.67	2.13	0.58	2.19	0.62	0.39	-0.11	(-0.87)	-0.25	(-1.43)	-0.07	(-0.55)
2013	49	2.07	0.62	1.93	0.78	2.03	0.64	25	2.49	0.48	2.41	0.40	2.47	0.55	0.34	-0.464**	(-3.27)	-0.505**	(-2.99)	-0.438**	(-2.87)
2014	66	1.96	0.68	1.81	0.84	1.96	0.72	39	2.31	0.48	2.16	0.55	2.27	0.51	0.37	-0.317*	(-2.54)	-0.354*	(-2.29)	-0.309*	(-2.34)

YEAR	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)								
	HH			F			M			HH			F			M			HH		F		M		HH		F		M				
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	diff	t-value			
	NOT SAME			F			M			HH			F			M			RATIO of SAME		HH		F		M		t-test (two-tail)						
2004	32	1.61	0.63	1.43	0.86	1.48	0.96	1.47	0.91	1.74	0.85	1.90	0.85	0.38	0.14	(-0.87)	0.20	(-0.87)	0.05	(-0.87)	0.05	(-0.87)	0.05	(-0.87)	0.05	(-0.87)	0.05	(-0.87)	0.05	(-0.87)	0.05	(-0.87)	
2005	24	1.72	0.53	1.41	0.98	1.52	1.02	1.7	1.87	1.65	0.95	1.84	0.87	0.41	-0.16	(-0.88)	-0.08	(-0.88)	-0.08	(-0.88)	-0.08	(-0.88)	-0.08	(-0.88)	-0.08	(-0.88)	-0.08	(-0.88)	-0.08	(-0.88)	-0.08	(-0.88)	
2006	33	1.80	0.58	1.66	0.75	1.93	0.74	1.7	1.66	0.78	1.74	0.84	0.88	0.34	0.14	(-0.73)	0.07	(-0.73)	0.20	(-0.73)	0.20	(-0.73)	0.20	(-0.73)	0.20	(-0.73)	0.20	(-0.73)	0.20	(-0.73)	0.20	(-0.73)	
2007	27	1.75	0.61	1.66	0.64	1.66	0.71	2.7	1.93	0.61	1.78	0.63	1.90	0.62	0.50	-0.18	(-1.07)	-0.12	(-1.07)	-0.12	(-1.07)	-0.12	(-1.07)	-0.12	(-1.07)	-0.12	(-1.07)	-0.12	(-1.07)	-0.12	(-1.07)	-0.12	(-1.07)
2008	31	1.59	0.64	1.40	0.76	1.55	0.78	3.7	1.88	0.61	1.78	0.59	1.81	0.65	0.54	-0.29	(-1.91)	-0.378*	(-2.31)	-0.25	(-1.91)	-0.25	(-1.91)	-0.25	(-1.91)	-0.25	(-1.91)	-0.25	(-1.91)	-0.25	(-1.91)	-0.25	(-1.91)
2009	38	1.97	0.71	1.84	0.68	2.07	0.68	3.9	2.21	0.66	2.06	0.71	2.17	0.68	0.51	-0.15	(-1.03)	-0.23	(-1.03)	-0.23	(-1.03)	-0.23	(-1.03)	-0.23	(-1.03)	-0.23	(-1.03)	-0.23	(-1.03)	-0.23	(-1.03)	-0.23	(-1.03)
2010	53	2.07	0.71	1.99	0.66	1.98	0.83	4.2	2.40	0.49	2.22	0.57	2.41	0.51	0.44	-0.334*	-0.23	(-1.74)	-0.432**	(-2.92)	-0.23	(-1.74)	-0.432**	(-2.92)	-0.23	(-1.74)	-0.432**	(-2.92)	-0.23	(-1.74)	-0.432**	(-2.92)	
2011	61	1.92	0.63	1.80	0.64	1.92	0.67	5.6	2.25	0.60	2.17	0.54	2.25	0.48	0.41	-0.328**	(-3.38)	-0.373***	(-3.53)	-0.328**	(-3.38)	-0.373***	(-3.53)	-0.328**	(-3.38)	-0.373***	(-3.53)	-0.328**	(-3.38)	-0.373***	(-3.53)	-0.328**	(-3.38)
2012	67	1.85	0.72	1.72	0.79	1.77	0.75	4.6	2.18	0.62	2.06	0.65	2.12	0.65	0.41	-0.327**	(-2.51)	-0.340*	(-2.4)	-0.327**	(-2.51)	-0.340*	(-2.4)	-0.327**	(-2.51)	-0.340*	(-2.4)	-0.327**	(-2.51)	-0.340*	(-2.4)	-0.327**	(-2.51)
2013	79	1.76	0.57	1.56	0.71	1.76	0.62	3.6	2.18	0.75	2.07	0.74	2.11	0.81	0.31	-0.419**	(-3.33)	-0.508***	(-3.49)	-0.419**	(-3.33)	-0.508***	(-3.49)	-0.419**	(-3.33)	-0.508***	(-3.49)	-0.419**	(-3.33)	-0.508***	(-3.49)	-0.419**	(-3.33)
2014	135	2.00	0.73	1.85	0.84	1.97	0.78	7.3	2.58	0.44	2.49	0.46	2.50	0.50	0.35	-0.562***	(-6.08)	-0.634***	(-5.92)	-0.562***	(-6.08)	-0.634***	(-5.92)	-0.562***	(-6.08)	-0.634***	(-5.92)	-0.562***	(-6.08)	-0.634***	(-5.92)	-0.562***	(-6.08)
NUTS23 (Van-Muş-Bitlis-Hakkari)																																	
YEAR	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)								
	HH			F			M			HH			F			M			HH		F		M		HH		F		M				
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	diff	t-value			
	NOT SAME			F			M			HH			F			M			RATIO of SAME		HH		F		M		t-test (two-tail)						
2004	21	2.05	0.18	1.76	0.68	2.13	0.41	2.2	2.00	0.30	1.70	0.68	1.87	0.64	0.51	0.05	(-0.66)	0.00	(-0.66)	0.05	(-0.66)	0.00	(-0.66)	0.05	(-0.66)	0.00	(-0.66)	0.05	(-0.66)	0.00	(-0.66)	0.05	(-0.66)
2005	27	2.12	0.27	2.00	0.63	2.12	0.60	1.5	2.13	0.40	1.82	0.73	2.21	0.54	0.36	-0.01	(-0.06)	-0.05	(-0.06)	-0.05	(-0.06)	-0.05	(-0.06)	-0.05	(-0.06)	-0.05	(-0.06)	-0.05	(-0.06)	-0.05	(-0.06)	-0.05	(-0.06)
2006	28	2.02	0.42	1.84	0.69	2.15	0.55	1.0	2.17	0.19	1.73	0.68	2.11	0.64	0.26	-0.15	(-1.07)	-0.23	(-1.07)	-0.23	(-1.07)	-0.23	(-1.07)	-0.23	(-1.07)	-0.23	(-1.07)	-0.23	(-1.07)	-0.23	(-1.07)	-0.23	(-1.07)
2007	18	2.20	0.22	2.11	0.27	2.12	0.26	1.0	2.32	0.23	2.12	0.25	2.32	0.29	0.36	-0.12	(-1.36)	-0.01	(-1.36)	-0.20	(-1.36)	-0.20	(-1.36)	-0.20	(-1.36)	-0.20	(-1.36)	-0.20	(-1.36)	-0.20	(-1.36)	-0.20	(-1.36)
2008	20	2.10	0.43	2.00	0.47	1.99	0.65	1.5	2.23	0.35	2.01	0.44	2.23	0.36	0.43	-0.10	(-0.75)	-0.03	(-0.75)	-0.23	(-0.75)	-0.23	(-0.75)	-0.23	(-0.75)	-0.23	(-0.75)	-0.23	(-0.75)	-0.23	(-0.75)	-0.23	(-0.75)
2009	33	2.20	0.60	1.90	0.54	2.14	0.88	2.6	2.33	0.43	2.15	0.51	2.31	0.45	0.44	-0.13	(-0.94)	-0.24	(-0.94)	-0.17	(-0.94)	-0.17	(-0.94)	-0.17	(-0.94)	-0.17	(-0.94)	-0.17	(-0.94)	-0.17	(-0.94)	-0.17	(-0.94)
2010	35	2.44	0.57	2.19	0.62	2.37	0.64	2.6	2.53	0.33	2.23	0.35	2.31	0.42	0.43	0.08	(-0.65)	-0.02	(-0.65)	0.06	(-0.65)	0.06	(-0.65)	0.06	(-0.65)	0.06	(-0.65)	0.06	(-0.65)	0.06	(-0.65)	0.06	(-0.65)
2011	35	2.16	0.48	1.93	0.33	2.18	0.64	1.8	2.17	0.41	2.01	0.45	2.17	0.46	0.34	-0.01	(-0.11)	-0.08	(-0.11)	0.01	(-0.11)	0.01	(-0.11)	0.01	(-0.11)	0.01	(-0.11)	0.01	(-0.11)	0.01	(-0.11)	0.01	(-0.11)
2012	33	2.03	0.50	1.85	0.46	2.01	0.61	1.9	2.23	0.53	2.20	0.53	2.10	0.56	0.37	-0.20	(-1.36)	-0.346*	(-2.49)	-0.20	(-1.36)	-0.346*	(-2.49)	-0.20	(-1.36)	-0.346*	(-2.49)	-0.20	(-1.36)	-0.346*	(-2.49)	-0.20	(-1.36)
2013	40	2.09	0.47	1.88	0.58	2.08	0.51	2.0	2.38	0.25	2.31	0.24	2.30	0.34	0.33	-0.292**	(-2.6)	-0.430**	(-3.15)	-0.292**	(-2.6)	-0.430**	(-3.15)	-0.292**	(-2.6)	-0.430**	(-3.15)	-0.292**	(-2.6)	-0.430**	(-3.15)	-0.292**	(-2.6)
2014	61	1.73	0.71	1.54	0.87	1.79	0.64	2.5	2.42	0.53	2.23	0.57	2.39	0.61	0.29	-0.646***	(-4.27)	-0.678***	(-3.54)	-0.646***	(-4.27)	-0.678***	(-3.54)	-0.646***	(-4.27)	-0.678***	(-3.54)	-0.646***	(-4.27)	-0.678***	(-3.54)	-0.646***	(-4.27)
NUTS24 (Gaziantep-Adıyaman-Kilis)																																	
YEAR	NOT SAME												SAME						RATIO of SAME						t-test (two-tail)								
	HH			F			M			HH			F			M			HH		F		M		HH		F		M				
	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	COUNT	MEAN	SD	MEAN	SD	MEAN	SD	diff	t-value	diff	t-value	diff	t-value			
	NOT SAME			F			M			HH			F			M			RATIO of SAME		HH		F		M		t-test (two-tail)						
2004	30	1.99	0.20	1.43	0.97	2.02	0.69	3.0	1.65	0.62	1.79	0.65	1.99	0.59	0.50	0.342**	(2.88)	0.302*	(2.49)	0.342**	(2.88)	0.302*	(2.49)	0.342**	(2.88)	0.302*	(2.49)	0.342**	(2.88)	0.302*	(2.49)	0.342**	(2.88)
2005	21	2.00	0.48	1.92	0.78	2.26	0.59	4.0	1.79	0.63	1.75	0.71	2.07	0.53	0.66	0.21	(-1.36)	0.15	(-1.36)	0.25	(-1.36)	0.25	(-1.36)	0.25	(-1.36)	0.25	(-1.36)	0.25	(-1.36)	0.25	(-1.36)	0.25	(-1.36)
2006	21	1.96	0.30	1.70	0.76	1.96	0.82	2.5	1.47	0.81	1.89	0.69	2.19	0.59	0.54	0.498*	(2.68)	0.520*	(2.27)	0.498*	(2.68)	0.520*	(2.27)	0.498*	(2.68)	0.520*	(2.27)	0.498*	(2.68)	0.520*	(2.27)	0.498*	(2.68)
2007	20	1.47	0.78	1.34	0.94	1.47	0.76	1.9	0.91	1.10	0.73	1.20	0.88	1.10	0.49	0.61	(-1.98)	0.62	(-1.98)	0.59	(-1.98)	0.59	(-1.98)	0.59	(-1.98)	0.59	(-1.98)	0.59	(-1.98)	0.59	(-1.98)	0.59	(-1.98)
2008	18	1.14	0.76	1.00	0.86	1.16	0.83	2.0	1.35	1.14	1.18	1.09	1.33	1.18	0.53	0.13	(-0.42)	-0.18	(-0.42)	-0.17	(-0.42)	-0.17	(-0.42)	-0.17	(-0.42)	-0.17	(-0.42)	-0.17	(-0.42)	-0.17	(-0.42)	-0.17	(-0.42)
2009	32	1.35	0.70	1.18	0.99	1.25	0.76	2.2	1.77	0.96	1.71	0.99	1.67	0.94	0.41	-0.42	(-1.83)	-0.53	(-1.83)	-0.42	(-1.83)	-0.53	(-1.83)	-0.42	(-1.83)	-0.53	(-1.83)	-0.42	(-1.83)	-0.53	(-1.83)	-0.42	(-1.83)
2010	59	1.38	0.80	1.01	1.27	1.43	0.71	4.2	2.04	0.75	1.87	0.94	1.99	0.76	0.40	-0.586***	(-3.97)	-0.830***	(-3.57)	-0.586***	(-3.97)	-0.830***	(-3.57)	-0.586***	(-3.97)	-0.830***	(-3.57)	-0.586***	(-3.97)	-0.830***	(-3.57)	-0.586***	(-3.97)
2011	61	1.33	0.79	1.02	1.03	1.40	0.73	4.1	1.82	0.82	1.71	0.83	1.75	0.83	0.40	-0.467**																	

Türkiye'den Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Başvuruda İç Hukuk Yolu Olarak Anayasa Şikayeti

SevtaP YOKUŞ^[*]

Kısa Özet

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) çerçevesinde bireysel başvuru için iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu aranmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), hukuk yollarının etkisiz olması gibi bazı durumlarda iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunu aşabilmektedir. 1990'lı yıllarda olağanüstü hal uygulamalarından doğan hak ihlalleri nedeniyle Türkiye'den yapılan başvurularda, iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu, iç hukuk yollarının etkisiz olduğu gerekçesiyle aşılmıştır.

Türkiye'den AİHM'e çok sayıda ihlal kararıyla sonuçlanan başvurunun olması, anayasa şikayeti yolunun kabulünü sağladı. Gerçekten de Türkiye'de anayasa şikayeti yolunun kabulündeki temel amaç, AİHM'e gidişi en aza indirmektir. Anayasa şikayetinin, Türkiye'de etkili bir iç hukuk yolu olduğunun AİHM tarafından kabulü, bu yolun başarısı için zorunludur. AİHM, şu ana kadar, anayasa şikayetini etkili bir iç hukuk yolu olarak gördü. Ancak, Türkiye'deki güncel gelişmeler hak ihlallerini gidermede Anayasa Mahkemesi'nin yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu nedenle, anayasa şikayetinin etkili bir iç hukuk yolu olarak kabulünün süreceğine şüpheyle bakılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), anayasa şikayeti, olağanüstü hal uygulamaları

Constitutional Complaint as a Domestic Remedy in the Applications to the European Court of Human Rights from Turkey

Abstract

Within the framework of the European Convention on Human Rights (ECHR), individual applications are only possible with the condition of the exhaustion of domestic remedies. The European Court of Human Rights (ECtHR) is able to circumvent the exhaustion of domestic remedies condition in certain cases, such as the ineffectiveness of the legal means. In applications from Turkey in the 1990s, regarding the violations of rights under the state of emergency, the exhaustion of domestic remedies clause was circumvented on the grounds that domestic remedies were ineffective.

The fact that several applications from Turkey to the ECtHR were ruled as infringement, led to the acceptance of the constitutional complaint. In fact, the main objective of adoption of constitutional complaint in Turkey was to minimize the applications to the ECtHR. The Court's approval of the constitutional complaint as an effective domestic remedy in Turkey is necessary for the success of this path. The ECtHR has so far viewed the constitutional complaint as an effective domestic remedy. However, recent developments in Turkey demonstrate that the Constitutional Court is inadequate to resolve violations of rights. For this reason, the constitutional complaint might no longer be regarded as an effective domestic remedy.

Keywords: the European Convention on Human Rights (ECHR), the European Court of Human Rights (ECtHR), constitutional complaint, state of emergency

[*] İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, sevtaP.yokus@kemerburgaz.edu.tr

Giriş

Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) sisteminin sağladığı koruma mekanizmalarını kabulünden bu yana, demokratik gelişimde önemli yol kat etti. Her ne kadar anayasa-yasal düzenlemeler başta olmak üzere, mevzuat ve uygulamadan kaynaklanan insan hakları ihlalleri geçmişten bu güne yoğun olsa da, Sözleşme sisteminin demokratik alanda kazandırdığı ivme de önemli boyutlardadır. Avrupa Birliği'ne üyelik süreci hız kazandığında, Avrupa Birliği organlarının ileri sürülen kriterlere uyum amaçlı yapılan anayasa-yasal değişiklikler incelendiğinde, bu değişikliklerin, Avrupa Birliği'ne uyum hedefinden önceki bir gereklilik üzerine, yani, AİHS ve bu Sözleşme esas alınarak oluşturulmuş olan içtihat çerçevesinde uyum amaçlı gerçekleştirildiği görülebilmektedir. Aslında yapılan anayasa-yasal değişiklikler, Avrupa Birliği'ne uyum sürecinden çok önce ve zaten yapılması gereken değişikliklerdi. Bu değişikliklerin Avrupa Birliği süreci kapsamında olduğu vurgusu, değişiklikleri gerçekleştirme niyeti ve AİHS'in Avrupa Birliği açısından insan hakları boyutunda asgari müşterek oluşu ile ilgilidir. Dolayısıyla, Türkiye'de özellikle 2001 ve 2004 Anayasal değişikliklerinin; AİHS çerçevesinde uygulanması zorunluluğunun ötesinde, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde ortaya konulan siyasi kriterleri karşılayabilme amaçlı yapıldığı açıktır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarında, AİHS'in Avrupa'nın kamu düzenini "temsil ettiği" vurgulanmaktadır. Sözleşme'nin iç hukuktaki yeri belirlenirken, "sonraki yasa" ya da "özel yasa" kuralları da geçerli olamayacaktır. AİHS ile Avrupa ortak hukuksal alanı yaratılmaktadır. AİHM kararları ile ortaya çıkan ölçütler ise, bütün Avrupa'da uygulanması gereken ortak standartlardır¹. 2004 Anayasa değişiklikleri kapsamında, Anayasa'nın 90. maddesinde yapılan değişiklikle, Sözleşme, tartışmalara son verir şekilde iç hukukun üzerine taşınmıştır.

Türkiye'de AİHS'in doğrudan uygulanır hale gelmesi ve koruma mekanizması olarak tanınırlığı ile hak ihlalleri bakımından sonuç alıcı yol olarak kabulü, olağanüstü rejim uygulaması ile kesinleşti. Çünkü, olağanüstü rejime ilişkin mevzuat ve uygulama, bölgesel düzeydeki ulusalüstü koruma sistemi olarak AİHS ve organlarını, ilk ve son derece hak arama yoluna dönüştürdü. Bu dönüşümün esas kaynağını ise, Sözleşme organlarının, olağanüstü rejim uygulamalarında iç hukuk yollarını tüketme koşulunu aşması oluşturmuştu.

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN İÇ HUKUK YOLLARINI TÜKETME KOŞULUNU AŞMASI

AİHS çerçevesinde iç hukuk yollarının tüketilmesi zorunluluğunu ortadan kaldıran başlıca neden, iç hukuk yollarının etkisizliğidir. Şikayete neden olan konuda açıkça bir yasa hükmünün bulunması halinde ya da iç hukuk yollarının tüketilmesinin etkisizliğini gösteren yerleşik yargı kararlarının olması durumunda iç hukuk yolunun tüketilmesi koşulu aranmamaktadır. İç hukuk yollarını tüketme koşulunun aşılmasına neden olan diğer bazı koşullar, Sözleşme ile bağdaşmayan yerleşmiş yönetsel uygulamalar (yoğun ve sistemli nitelikte), doğrudan kamu görevlilerince, başvuruçunun iç hukuk yollarını tüketmesinin engellenmesi şeklinde sıralanabilir

¹ Rıza Türmen, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin İç Hukukumuza Etkisi," *Anayasa Yargısı* 17 (2000): 37.

1990'lı yılların başından itibaren, Türkiye'den Olağanüstü Hal Bölgesi'nden yoğun başvurular gerçekleşti. O dönemde yapılan başvurular, iç hukuk yollarını tüketme koşulunu yerine getirilmeden yapılan başvurular idi. İç hukuk yollarını, yargısal denetimi doğrudan engelleyen, yasal düzenlemeler, iç hukuk yollarını tüketmeden başvuruyu olanaklı kılmaktaydı. Çünkü, iç hukuk yolları etkisiz haldeydi. Bu şartlarda önüne gelen başvurular bakımından AİHS organları, iç hukuk yollarını tüketme koşulunun aşılmasını sağlayan kabul edilebilirlik kararlarını verdi. Hukuk yollarının etkisizliğinin yanı sıra, Sözleşme ile koruma altına alınmış olan insan haklarının ihlalinin sistematik bir hal aldığı kanısı, Sözleşme organları tarafından açıkça ifade edilmese de, kararlarının bütünlüğü içerisinde görülebilmekteydi. Olağanüstü Hal Bölgesinden, başta yaşam hakkı ihlali ve işkence yasağı olmak üzere, çok sayıda hak ihlali nedeniyle yapılan yoğun başvurular ve bu başvurular karşısında iç hukuk yollarını tüketme koşulunu aramadan verilen kabul edilebilirlik kararları ile başvuruların neredeyse tamamına yakınının hak ihlali kararıyla sonuçlanması da, kararlarda satır aralarından okunan "sistematik hal"e yönelik kanıyı somutlaştırmaktaydı. Bu kararlar yoluyla, Sözleşme sistemi, Türkiye'de uygulanmakta olan olağanüstü rejim açısından doğrudan uygulanma yeteneğine sahip oldu.

AİHM'e, Olağanüstü Hal Bölgesi'nden yapılan başvurular üzerine verilen kararlar, uygulamadan kaynaklanıyor gözüküyor hak ihlallerinin temel nedeninin, yasal düzenlemeler olduğunu ve bu düzenlemelerin AİHS ve Sözleşme organlarının belirlediği standartların dışında olduğunu göstermekteydi.

AİHS'in 15. maddesinin 3. fıkrası, Sözleşme'ye Taraf Devletin Sözleşme'yle üstlendiği yükümlülüklerine aykırı önlemler alması halinde, bu önlemlerin gerekçeleri, başlangıç ve sona eriş tarihleri hakkında Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne bilgi verilmesini öngörmektedir. Türkiye, bildirim yükümlülüğünü yerine getirmişti.

Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'nin Sözleşme kapsamında, olağanüstü halde, çekirdek alan dışındaki hak ve özgürlüklerin askıya alınacağına bildirim üzerine görev ve yetkisi, bildirim kapsamını irdilemeden, bildirim kaydını tutmaktan ibarettir. Bildirimde bulunan devletin, kriz önlemlerinin saptanması ve ona uygun önlemlerin alınmasında devletin sahip olduğu takdir yetkisini doğru bir şekilde kullanıp kullanmadığının incelenmesi, ancak Sözleşme organlarına (AİHS ek 11. Protokolden sonra sadece Mahkeme'ye) yapılan bir bireysel başvuru veya devlet başvurusu ile olanaklıdır. Sözleşme'ye Taraf bir Devletin olağanüstü rejim uygulamasının, Sözleşme'ye uygunluk denetimi, kendiliğinden harekete geçen bir mekanizma ile yapılamamaktadır². Türkiye'den Olağanüstü Hal Bölgesi'nden yapılan bireysel başvuruların incelenmesi sırasında da, olağanüstü hal rejimini oluşturan yasal ve yasa altı düzenlemeler, bütün olarak Sözleşme organlarının hukuka uygunluk denetiminden geçirilmemiştir. Türkiye'de Anayasa Mahkemesi tarafından, Anayasa'nın öngördüğü denetim engeli aşılarak ve Anayasa'ya aykırılığı saptanarak bazı olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerin iptal edilmesine ve olağanüstü hal düzenlemelere dayalı uygulamalara ilişkin önlerine gelen bireysel başvurulara rağmen, Olağanüstü Hal Kanunu ve Olağanüstü Hal KHK'leri Sözleşme organlarıncaya denetlenmemiştir. Sözleşme organları, olağanüstü rejim uygulamasını bütünsel bir şekilde incelemek yerine, somut başvuruları kabul ederek, başvurular üzerinden yargılama yoluna gitmiştir.

2 M. Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda ve Türk Hukukunda Olağanüstü Rejim Standartları* (İstanbul: Beta Yayınları, 1994), 55.

Sözleşme organı olarak kabul edilebilirlik açısından ön koşulların, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek 11. Protokol henüz yürürlüğe girmemişken, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu tarafından incelendiği dönemde, Türkiye'den Olağanüstü Hal Bölgesi'nden yoğun başvurular gerçekleşti. O dönemde yapılan başvurular, iç hukuk yollarını tüketme koşulunu yerine getirilmeden yapılan başvurulardı. Zaten iç hukuk yollarını tüketmeyi doğrudan engelleyen, yasal düzenlemelerin kendileriydi. Komisyon ve daha sonra Mahkeme, Türkiye'den Olağanüstü Hal Bölgesi'nden yapılan başvurularda iç hukuk yollarını tüketme koşulunun aşılmasını sağlayan kabul edilebilirlik kararlarını verdi. Sözleşme çerçevesinde iç hukuk yollarını tüketme koşulunun istisnası, Türkiye'de olağanüstü hal uygulaması bakımından gerçekleşmişti. Hukuk yolları etkisizdi. Sözleşme ile koruma altına alınmış olan insan haklarının ihlalinin sistematik bir hal aldığı, Sözleşme organları kararlarında açıkça yer almasa da bu yönlü bir kanının gelişmiş olduğu da açıktı. Olağanüstü Hal Bölgesi'ndeki hak ihlaline uğrayan mağdurlar bakımından ise, Türkiye'deki idari ve yargısal başvuru yollarının tamamını atlayarak, doğrudan Avrupa yargılaması yolunu kullanabilme, hukuk alanına çıkış olanağı olarak görülmüştü.

Yaşam hakkının ihlali ve işkence iddialarının da aralarında bulunduğu birçok başvuru üzerine Sözleşme organları, verdikleri kararlarda, olağanüstü halde uygulanmakta olan yasal düzenlemelerin, hukuka ve Sözleşme sistemine aykırılığı dolaylı olarak ortaya konulmuştur. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun Olağanüstü Hal Bölgesi'nden yapılan başvurulardan birinde³ verdiği kabul edilebilirlik kararında: "başvurucunun Komisyon'a şikayette bulunmasının ardından, aldığı iddia ettiği tehditlerin yanı sıra, halen tam olarak netleşemeyen şartlar altındaki trajik ölümü hukuk başvuru yollarını izlemenin ciddi nitelikli tehlikelerden sakınılamayacağı yolundaki görüşü, en azından, destekleyen artı unsurlardır. . ." şeklindeki saptamalarla, Sözleşme'deki yaşam hakkı ve işkence yasağı ihlalinin kesinleşmiştir. Bu karar, yaşam hakkının ve işkence yasağının ihlali konusunda oldukça net bir karardır. Söz konusu hakların ihlaline dönük kanaat bakımından da Sözleşme organları açısından dönüm noktası sayılabilecek önemdedir. Sözleşme'nin 2. ve 3. maddelerinin (yaşam hakkı ve işkence yasağına ilişkin hükümler) ihlali iddiası ile Olağanüstü Hal Bölgesi'nden yapılan bir başka başvuru karşısında verdiği kabul edilebilirlik kararında Komisyon, başvurucunun gerekli iç hukuk yollarını kullanmadığının ileri sürülemediği ve Türk Hükümetinin öne sürdüğü "yargı yollarına başvuru olanaklarının mevcudiyeti" itirazının Sözleşme gereğince kabul edilemez olduğu sonucuna varmıştır⁴.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'ne yapılan bireysel başvuruların kabul edilebilirlik koşullarından olan iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu, Sözleşme ile güvencelenen hak ve özgürlüklerin korunması görevinin, öncelikle ulusal makamlara ait olduğu ön kabulüne dayanmaktadır. İç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu, ulusal makamlara kendi hukuk sistemleri içinde Sözleşme'nin ihlali durumunu düzeltme olanağını tanımaktadır. Buna göre, iç hukuk yolları tüketildiği halde, Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlalinin giderilememesi sonucunda ancak, Sözleşme'nin koruma mekanizması işletilebilecektir⁵.

Türkiye bakımından iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun yerine getirilmesini; olağanüstü hale ilişkin 1982 Anayasası hükümleri ile, olağanüstü hal ile ilgili oluşturulan mevzuat ve olağanüstü hal uygulama-

3 Zeki Aksoy'un 20 Mayıs 1993 tarihli, 21987/93 sayılı başvurusu üzerine 19.10.1994 günlü kabul edilebilirlik kararı.

4 Hediye Tanrıbilir'in 16 Şubat 1993 tarihli, 21422/93 sayılı başvurusu üzerine 28.11.1994 günlü kabul edilebilirlik kararı.

5 Yasemin Özdek, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye* (Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, 2004), 318.

ları, bir bütün olarak engellemiştir. 1982 Anayasasının kendi içerisinde yargı yolunu kapattığı olağanüstü rejim düzenlemelerinden, yargı denetimi dışında tutularak yoğun uygulama alanı yaratılan kanun hükümünde kararnamelere varan birçok düzenleme; iç hukuk yollarının etkisizliği sonucunu yaratmış ve dolayısıyla, AİHS'in içerdiği hakların ihlali durumunda yapılan başvurularda iç hukuk yollarını tüketme koşulunun yerine getirilmesini olanaksız kılmıştır⁶.

Etkili iç hukuk yollarının bulunmaması aynı zamanda, başvurunun kabul edilebilirliği için aranan iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunu da bertaraf etmektedir. İç hukuk yollarının tüketilmesindeki amaç asıl alınarak, iç hukuk yollarının tüketilmenin olanaksız olduğu ya da izlenen amaca uygun olmadığından anlaşılması halinde, Sözleşme organları tarafından iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu aranmadan başvuruların kabul edilmesi yoluna gidildiği görülmektedir. İç hukuk yollarının tüketilmesi zorunluluğunu ortadan kaldıran başlıca neden, iç hukuk yollarının etkisizliğidir. Şikayet konusu olan konuda açıkça bir yasa hükmünün bulunması halinde ya da iç hukuk yollarının tüketilmesinin etkisizliğini gösteren yerleşik yargı kararlarının olması durumunda, iç hukuk yollarının etkisizliği sonucuna varılmaktadır. İç hukuk yollarını tüketme koşulunun aşılmasına neden olan diğer nedenler genel olarak, Sözleşme ile bağdaşmayan yerleşmiş yönetsel uygulamalar, ulusal yargı organları önünde makul sürede sonuçlandırılmayıp, sürüncemede bırakılan davalar, doğrudan kamu görevlilerince, başvurunun iç hukuk yollarını tüketmesinin engellenmesi nedenleri olmuştur⁷.

AİHS'e göre: "her şahıs gerek medeni hak ve vecibeleriyle ilgili nizalar gerek sahada kendisine karşı sarf edilen bir isnadın esası hakkında karar verecek olan, kanuni, müstakil ve tarafsız bir mahkeme tarafından davasının makul bir süre içinde hakkaniyete uygun aleni surette dinlenmesini istemek hakkına haizdir" (Sözleşme madde 6/1). İç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu ile ilişkili bu hak, aynı zamanda Sözleşme'nin adil yargılanma hakkı içeriğinde yer alan, hak arama olanağının sağlanması ya da mahkemeye ulaşabilme hakkıdır. Aynı zamanda makul sürede yargılanmayı da içeren bu hüküm, Sözleşme'nin 13. maddesi ile bağlantılı düşünülebilir. Aslında, etkili iç hukuk yollarının bulunması aynı zamanda 6. madde kapsamında güvencelenen hak arama ya da bir mahkemeye başvurma olanağına sahip olma hakkı ile yakından ilintilidir. Dolayısıyla iç hukuk yollarını tüketme koşulu, adil yargılanma hakkı ile birlikte ele alınmaktadır. Hak arama olanağının varlığı bağlamında, yönetimin eylem ve işlemlerinin yargı denetimi dışında tutulması, Sözleşme'nin 6. maddesinin birinci fıkrasının ihlaline neden olabilmektedir⁸. Adil yargılanma ilkesinin, hak arama olanağına sahip olma hakkı boyutu bakımından denebilir ki, yargı makamları önünde hak arama yolunun fiilen ya da hukuken geçici de olsa kapatılması veya kullanımını olanaksız kılacak ölçülerde koşullara bağlanması, Sözleşme'nin 6. maddesinin çiğnenmesi anlamına gelmektedir. AİHS, teorik değil, gerçek ve fiilen kullanılabilen güvenceler sağlamaktadır. Dolayısıyla, hak aramak amacıyla bir mahkeme önüne gidebilme olanağının, gerçekten ve fiilen mevcudiyeti gerekmektedir. Yargı makamlarına başvuru olanağının teorik olarak var olduğu durumlarda, bu olanağın ilgili kişinin kusuru olmadığı halde, etkili kullanımının engellenmesi, yine 6. maddenin ihlali sonucunu doğurmaktadır⁹.

6 Sevtaç Yokuş, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türkiye'de Olağanüstü Hal Rejimine Etkisi* (İstanbul: Beta Yayınları, 1996), 59.

7 Şeref Gözübüyük, "Bireysel Başvuru ve İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi," *İnsan Hakları Yıllığı* 10-11 (1988-1989): 12-14.

8 AİHM karar örnekleri için bkz. Sibel İnceoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı* (İstanbul: Beta Yayınları, 2002), 140.

9 Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Doğru Yargılama* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1995), 16.

AİHS'in, mahkeme önünde hak arama yolu ile ilgili düzenlemesi yanında, etkili hukuksal başvuru olanağını sağlayan 13. maddesi, iç hukuk yollarını tüketme koşulu bakımından daha doğrudan bir hüküm niteliğindedir. Etkili başvuru hakkı başlıklı bu hükme göre: "İşbu Sözleşmede tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen her şahıs ihlal fiili resmi vazifelerini ifa eden kimseler tarafından bu vazifelerin ifası sırasında yapılmış olsa da, milli makama fiilen müracaat hakkına sahiptir." Sözleşme'nin 13. maddesi, iç hukuk yollarının tüketilmesi koşuluyla yakından ilgili olup, ulusal hukuk bakımından, Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlali durumunda etkili yolların bulunması gereğini içerir. Bu hüküm doğrultusunda, etkili iç hukuk yollarının bulunmaması, Sözleşme'nin 13. maddesi bakımından bir ihlal sonucuna neden olmaktadır.

Sözleşme organlarına göre, bir yasal işlem ya da idari pratik nedeniyle Sözleşme'de belirlenen bir hak ve özgürlük ihlal ediliyor ise, zaten var olan yasanın ya da idari pratiğin kendisi iç hukuk yollarının tüketilmesi önünde engel oluşturduğu için başvurucunun artık iç hukuk yollarını tüketmesi zorunluluğu kalmamaktadır¹⁰.

İç hukuk yollarının tüketilmesinin etkisizliği en açık şekliyle, iç hukuk yollarını kapatan yasa hükümlerinin, bireylerin başvuru yollarını kapatan kuralların varlığı halinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Vagrancy Davasında, Belçika Danıştay, Kral kararlarının aleyhine dava açılmayacağını belirttiği için, Sözleşme organlarıncaya, bu kararlarla ilgili iç hukukta başvuru yollarının tüketilmesinin etkisiz olduğuna karar verilmiştir¹¹. İç hukuk yolunu kapatan doğrudan bir yasal düzenleme olmadığı halde, Sözleşme organlarına göre, şikayet konusu eylemler, resmi politikanın ürünü olarak idari pratik şeklinde ve sistemli bir halde ortaya çıkması, iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunu bertaraf eden bir nedendir¹². Bu konuda örneğin, işkencenin sistemli bir uygulama haline gelmesi, iç hukuk yollarının etkisizliği şeklinde anlaşılmış ve Sözleşme organlarıncaya bu durumda iç hukuk yollarını tüketme koşulu aranmamıştır¹³. Birleşik Krallık aleyhine, Kuzey İrlanda'da polis ve ordu birliklerinin uygulamalarıyla, Sözleşme'nin 3. maddesini ihlal ettikleri, kötü muamelenin sistematik bir idari pratik olduğu iddiasıyla yapılan başvuru karşısında, "idari pratik" kavramı, Sözleşme organlarıncaya öncekinde farklı bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre, hükümetin üst düzeyde verdiği yetkiye dayanarak gerçekleşen uygulamalar ile, alt düzeydeki polis ve askerlerin uygulamaları farklı anlaşılmıştır. Üst düzeyde verilen yetki dışında gelişen alt düzeydeki uygulamalar, sistematik bir idari pratik anlamına gelmemektedir¹⁴. İç hukuk yollarının tüketildiğini ya da tüketilmesinin olanaksız olduğunu, AİHM'e başvuranın kanıtlaması gerekir. Bu kanıt karşısında aksi yönde tüketilmesi gereken iç hukuk yollarının olduğunu, hakkında şikayette bulunulan devlet kanıtlamak yükümlülüğündedir. Sonuçta iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun gerçekleşip gerçekleşmediğini AİHM resen inceleyerek karar vermektedir¹⁵.

AİHM, Türkiye'den Olağanüstü Hal Bölgesinden yapılan bir çok başvuru bakımından iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunu değerlendirmiştir. Sözleşme organlarının Türkiye'den Olağanüstü Hal Bölgesinden ilk yoğun başvurular sırasında verdiği birçok kararda, "iç hukuk yollarının etkisizliği" sonucuna varılmış-

¹⁰ M. Semih Gemalmaz, *Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı* (İstanbul: Kavram Yayınları, 1993), 206.

¹¹ Francis G. Jacobs, *The European Convention on Human Rights* (Oxford: Clarendon Press, 1975), 239.

¹² M. Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda İşkencenin Önlenmesi* (İstanbul: Amaç Yayınları, 1990), 85.

¹³ Naz Çavuşoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluk Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1994), 13.

¹⁴ Gemalmaz, *Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı*, 225.

¹⁵ Çavuşoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi*, 62.

tır. Bu nedenle, Türkiye’de kapalı olan hak arama yolları yerine AİHM’e başvuru yolu olağan başvuru yolu haline gelmiştir.

AİHM, bir kararında¹⁶, “OHAL (Olağanüstü Hal) Bölge Valisi’ne tayin konusunda geniş ayrıcalıklar tanıyan 285 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 4 (g) maddesine dayanarak, Valinin kamu sektörü personelinin başka bir bölgeye tayinini isteyebileceğini hatırlatmaktadır. Buna benzer ölçüsüz olarak değerlendirilebilecek ayrıcalıklar karşısında, başvuruların tayini konusunda adli denetim yoksunluğunun, muhtemel suiistimalleri engellemek veya bu şekilde alınan kararların sadece meşruluğunu denetlemeyi sağlamak için yeterli teminatları sunmadığını tespit etmek gerekir. AİHM, daha önce, OHAL Bölge Valisi’ne yetki veren hükümleri kadar bu mevzuatın uygulanmasının da adli denetime tabi olmadığını vurgulama olanağı bulmuştur. Sonuç itibarıyla, OHAL Bölge Valisi’nin işlediği fiiller için yapılan adli başvurular, 13. maddenin amaçlarına uygun olarak “etkililik” kriterini yerine getirmemektedir, istenilen başvuru ne hukuki olarak ne de uygulamada “etkili” değildir. Bu durumda, başvuruların iç hukuk yollarını tüketmek zorunluluğundan bağımsız tutuldukları düşünülebilir. Bu nedenle AİHM, Hükümetin itirazını kabul etmemektedir” demektedir. AİHM bu gerekçelerle kararında, OHAL Bölge Valisi tarafından başvuranların aleyhlerine alınan tayin kararlarına karşı ulusal mahkemeler önünde itiraz olanağı sağlayan bir iç hukuk yolunun bulunmayışından dolayı 13. maddenin ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Bu kararında Mahkeme ayrıca, esas hakkında varılan sonucun, ulusal bir mahkeme önünde etkili başvuru zorunluluğunu ortadan kaldırdığını vurgulamıştır.

AİHM, Olağanüstü Hal Bölge Valisinin, Olağanüstü Hal Bölgesinden yapılan tayinler bakımından geniş ayrıcalıkları bulunduğunu belirttiği bir kararında¹⁷ olağanüstü hal mevzuatından kaynaklanan yetkilerin Sözleşme bakımından aykırılık sonucunu yarattığını şu şekilde açıklamaktadır. “AİHS’nin 13. maddesi uyarınca, bir “başvuru yolunun etkinliği” başvuranın lehinde bir sonucun kesinliğine bağlı değildir. Aynı şekilde, bu düzenlemede bahsi geçen, “makam” bir hukuk kurumu olmak zorunda değildir ama o halde yetkileri ve sunduğu garantiler, nezdinde gerçekleşen başvurunun etkinliğini değerlendirmek için devreye girmektedirler. Bunun dışında, iç hukuk tarafından sunulan başvuru yollarının bütünü, bunlardan hiçbiri tam olarak ona cevap vermese bile, AİHS’nin 13. maddesinin gereklerini yerine getirebilir. Davada, AİHM, OHAL (Olağanüstü Hal) Bölge Valisine yer değiştirme hususunda geniş imtiyazlar tanıyan 285 sayılı KHK’nın 4 (g) ve 430 sayılı KHK’nın 3(a) maddeleri temelinde, OHAL Bölge Valisinin, başvuranın bu bölgenin dışında bulunan bir şehre gönderilmesini talep edebileceğini hatırlatmaktadır. Daha önce, AİHM’nin, OHAL Bölge Valisine yetkiler atfeden düzenlemeler kadar bu düzenlemelerin uygulanmasının da hukuki kontrolün dışında olduğunu hatırlatma fırsatı olmuştur. Bu şekil yetkiler karşısında, davadaki gibi Valinin talebi üzerine yer değiştirme konusunda hukuki kontrolün bulunmaması, olası suiistimalleri bertaraf etmek veya sadece, bu şekilde alınan kararların kanuniliğini kontrol etmeye imkan vermek için yeterli garantiler sunmamaktadır. Sonuç olarak, OHAL Bölge Valisinin eylemlerine ilişkin hukuki başvuru yolları, AİHS’nin 13. maddesinin amaçları doğrultusunda “etkinlik” kriterini yerine getirmemektedir çünkü şart koşulan başvuru yolu uygulama da olduğu gibi hukukta da etkin değildir. Bu yüzden, başvuranın, iç hukuk yollarını tüketme zorunluluğundan muaf olduğunu kabul etmek yerindedir. Dolayısıyla, AİHM, Hükümetin itirazını reddetmektedir. Bu nedenle, AİHM, iç hukukta, ulusal bir makam önünde, OHAL Bölge Valisi tarafından

16 Ertuş Aydın vd – Türkiye davası, AİHM’nin 20 Eylül 2005 tarihli kararı, Başvuru No: 43672/98.

17 Metin Turan – Türkiye Davası, AİHM’nin 14 Kasım 2006 tarihli kararı, Başvuru No: 20868/02.

başvuran aleyhinde alınan yer değiştirme kararına itiraz etmeye imkan verecek bir başvuru yolunun yokluğundan dolayı AİHS'nin 13. maddesinin ihlal edildiği kanaatindedir.”

AİHM'in, özellikle Olağanüstü Hal Bölge Valisi tarafından kullanılan yetkiler bakımından, 285 ve 430 sayılı Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnameler içeriğindeki denetim yasağına ilişkin hükümlere dikkat çekerek etkili iç hukuk yollarının olmadığı yönünde çok sayıda karar bulunmaktadır. Yargısal denetim önünde engel oluşturan açık yasal düzenlemelerin varlığı, başvuru yollarından iç hukuk yollarını tüketme koşulundan muaf tutulma şeklinde kesin bir sonuç yaratmıştır. Bu anlamda AİHM, yerleşik bir içtihat oluşturmuştur. Ulusal düzeyde sağlanamayan hukuksal düzene karşılık ulusalüstü standartları esas alan bir yaklaşım sergilemiştir. Olağanüstü Hal Bölgesindeki hukuk dışı uygulamalar karşısında ulusalüstü yola başvuru olağan bir yol haline gelmiştir. Ancak bütün bunlar, hukuk dışı uygulamalara maruz kalmış bireyler açısından Türkiye'de devlet kurumlarına ve yasalara olan güvensizliği de beraberinde getirmiştir.

TÜRKİYE'DE İÇ HUKUK YOLU OLARAK ANAYASA MAHKEMESİ'NE BİREYSEL BAŞVURU (ANAYASA ŞİKAYETİ)

Anayasaya uygunluk denetimi bakımından Avrupa modelini kabul eden devletler, soyut ve somut norm denetimi yanında çoğunlukla bireylere Anayasa Mahkemesi'ne doğrudan başvuru olanağını da sağlamaktadırlar. Bireylerin, anayasa yargısı yolunu doğrudan ya da dolaylı kullanım yöntemleri ve buna ilişkin düzenlemeler, bu alandaki farklı modelleri de birbirine yaklaştırma yönünde bir eğilimi ifade etmektedir. Niteliği gereği anayasa şikayeti, bir uyumsuzluğun ortaya çıkması ya da bir yasanın uygulanmasına bağlı kılınmamıştır. Anayasa şikayeti, anayasaya aykırılık itirazına benzetmekle birlikte, farklı niteliktedir. İtiraz yolunda ilgili kişiler, dolaylı olarak Anayasa Mahkemesi'ni harekete geçirebilirken ve sadece yürümekte olan davanın tarafları bu olanağa sahipken; anayasa şikayetinde, hak ve özgürlüğü ihlal edilen herkesin, yine hak ve özgürlüğün ihlalinin giderilmesi talebiyle sınırlı başvurusu söz konusudur. İtiraz yolunda, genellikle ilk derece mahkeme önünde görülmekte olan bir davada uygulanan yasa hükmünün anayasaya aykırılığı itirazı ileri sürülüyorken; anayasa şikayeti, tüm başvuru yolları tüketildikten sonra ve anayasal bir hakkın ihlalinin giderilememesi sonucunda yapılabilmektedir¹⁸.

Anayasa şikayeti, Anayasa Mahkemesi'nin temel işlevini oluşturan, temel hak ve özgürlükleri koruma konusundaki eksikliği gidermenin bir yolu olarak geliştirilmiştir. Başta Almanya olmak üzere, Avusturya, İspanya ve Meksika gibi ülkelerde uygulanan anayasa şikayeti yolunun temel amacı, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin ihlale uğradığına inandıkları her türlü kamu müdahalesine karşı, Anayasa Mahkemesi'nden hukuksal koruma talebine olanak sağlamaktır. Bu yolla, Anayasa Mahkemesi'nce anayasal düzenin korunmasının dolaylı bir sonucu olarak korunan temel hak ve özgürlüklerin, hukuksal düzeyde ve yine Anayasa Mahkemesi'nce doğrudan korunması amaçlanmaktadır¹⁹.

İkili işlevinden birincisi, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumak olan anayasa şikayetinin ikinci işlevi, anayasal sorunlara açıklık getirmek, anayasal düzeni korumak ve yorumlanmasına katkıda bulunmak-

¹⁸ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Yargısı Avrupa Modeli ve Türkiye* (Ankara: İmge, 2007), 93-94.

¹⁹ Cem Duran Uzun, "Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Yolu (Anayasa Şikayeti) Beklentiler ve Riskler," *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Analiz* 50 (2012), 5.

tır²⁰. Böylece, anayasaya uygunluk denetimi yoluyla, anayasal düzenin korunması dolayısıyla hak ve özgürlüklerin korunması gerçekleşirken; anayasa şikayeti yoluyla da, hak ve özgürlüklerin korunması sağlanıp dolaylı olarak anayasal düzen korunmaktadır.

Türkiye’de, anayasa şikayeti olanağının sağlanması, Anayasa Mahkemesi’nin hak ve özgürlükleri koruma işlevini yerine getirmesinin önünün açılması amacından çok uzak bir amaca dayanmaktadır. Anayasa şikayeti yolu bakımından, teşvik edici temel faktör, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)’ne Türkiye’den yapılan yoğun başvurular ve çok sayıda hak ihlali kararları olmuştur.

1982 Anayasası da dahil olmak üzere, Türkiye’de 12 Eylül 1980’den itibaren, darbe dönemine özgülenmiş hukuksal düzenlemeler, insan hakları ihlallerine dayanak olabilecek nitelikte oluşturuldu. Hak ve özgürlükler alanında Anayasa, kendi içerisinde çelişkileri ve demokratik hukuk devletinin gerçekleştirilmesinin engellerini barındırdı. Doğrudan anayasal yolla yaratılan yargı bağımsızlıkları bu tür hükümlerin tipik örnekleri oldular. Hak ve özgürlükler alanında geçirdiği tüm olumlu değişikliklere rağmen, bu hükümlerin bir kısmı hala yürürlüktedir. Anayasa’nın içerdiği hak ve özgürlükler aleyhine hükümlerin yanı sıra, daha Anayasa yürürlüğe girmeden bir kısmı yürürlüğe konulmuş olan, hak ve özgürlükleri kullanılmaz hale getiren anayasa altı düzenlemelerle birlikte, özellikle AİHS sisteminin tersine bir anayasal-yasal düzen geçerli kılındı.

AİHM’e bireysel başvuru yolunun kabulü ve yoğun başvurular sonucunda, AİHM tarafından Türkiye aleyhine verilen hak ve özgürlüklerin ihlali yönündeki kararlar, anayasal-yasal düzenlemeler bakımından uyum amaçlı arayışları da beraberinde getirdi. Bu arayışların en fazla belirginleştiği dönem, Avrupa Birliği adaylık sürecinde ve aynı zamanda Avrupa Birliği’nin ilgili organlarının AİHS’i uyulması gereken asgari müşterek olarak dayattığı dönem oldu. 2000’li yılların başları, Türkiye’de önemli ölçüde anayasal-yasal dönüşüm çabalarıyla geçti. Ancak, gerçekleştirilen tüm anayasal-yasal değişikliklere rağmen, hak ve özgürlükler alanında tam bir dönüşüm ve AİHS’e uyum sağlanamadı. Sözleşmenin Türkiye’de doğrudan uygulanması doğrultusunda alınan tüm anayasal ve yasal önlemler, AİHM’e başvuru yolunun, önemli bir gereksinim olarak varlığını sürdürmesini engelleyemedi.

Türkiye’de hak arama yollarının yetersizliği ve insan hakları sorunlarının derecesi en iyi şekilde AİHM tarafından Türkiye aleyhine verilen mahkûmiyet kararları ile görülebilmektedir. Özellikle yargı kararlarıyla ortaya çıkan hak ihlalleri, oldukça önemli boyutlara varmıştır. Yargı kararları yoluyla hak ihlali sonuçlarını en aza indirebilmek için 2004 Anayasa değişiklikleri kapsamında 90. maddede yapılan değişikliklerle de uygulamada olumlu fazla bir yol kat edilemedi. Bu nedenlerle, anayasa şikayeti yolunun sağlanması, bu konuda son çare olarak düşünülmüştür. Bu yönlü tavsiye aynı zamanda Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nden gelmiştir. Komite’nin 2004 tarihli bir kararında, AİHM’in iş yükünün azaltılması için anayasa şikayetin kabulünün gerekliliği ifade edilmiştir. Venedik Komisyonu da, Türkiye’de anayasa şikayetin kabulü yönündeki çalışmaları takdirle karşılamıştır²¹.

20 M. Yavuz Sabuncu, Selin Esen Arnwine, “Türkiye İçin Anayasa Şikayeti Modeli Türkiye’de Bireysel Başvuru Yolu,” *Anayasa Yargısı* 21 (2004), 230.

21 Musa Sağlam, “Bir Hak Arama Yolu Olarak Bireysel Başvuru,” *Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkı Sempozyumu 26 Kasım 2010* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011), 30, 42.

AIHM'in yetkisini kabul etmesinden itibaren, başvuru yoğunluğu bakımından Türkiye hep ilk sıralarda yer aldı. AIHM'in iş yükü ve ülkelerin iç hukukunu etkilemedeki ikincillik niteliğinin vurgulanması, Anayasa Mahkemesi'ne bireylerce erişimin açılmasını destekleyen güçlü bir eğilime yol açtı. Bu arada güçlü bir ombudsmanlık kurumu da, Anayasa Mahkemesi'ne doğrudan başvuruyu engelleyecek yollardan biri olarak düşünüldü²². Yani, hak ve özgürlüklerin ihlali iddiaları nedeniyle farklı başvuru yöntemlerinin geliştirilmesinin, ilgili mahkemelerin iş yüklerinin azaltılması açısından düşünülmesi, bu yöntemlerin kabulünde önemli bir etken olmaktadır. Bu anlamda, Türkiye'de anayasa şikayeti yolunun kabulünde de, AIHM'e başvuruların en aza indirilmesi hedefi, etken olmanın ötesinde belirleyici temel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başvurular nedeniyle ağır iş yükü altındaki AIHM tarafından, Türkiye'de gerçekleştirilen anayasa şikayetinin son derece olumlu karşılandığı açıktır. Çünkü, AIHM, her ülkenin, insan hakları sorunlarını öncelikle kendi ülkesinde çözmesini istemektedir. Anayasa şikayeti bunun en etkili yoludur. Bireysel başvuru ile ulaşılmak istenen sonucun, iç hukukta sağlanması anayasa şikayeti ile olanaklıdır. İki yolda da, insan haklarının somut olarak korunması ortak amacı vardır. Bu amaç doğrultusunda izlenen yöntem de aynıdır²³.

AIHM, iç hukuk yollarının tüketilmiş olup olmadığını araştırırken, bireysel başvuru yoluyla şikayet edilen ülkede anayasa şikayeti yolunun olup olmadığını dikkate almaktadır. Anayasa şikayeti yolunun varlığı halinde, bu yolu tüketilmesi gereken iç hukuk yolları kapsamında görmektedir. Bu nedenle, hak ihlali uğramış mağdurların, AIHM'e gitmeden anayasa şikayeti yoluyla tatmin edilebileceğini düşünmek, böylece Türkiye aleyhine açılacak davalarda ve aleyhe kararlarda bir azalmanın beklenmesi olağandır²⁴. Aslında yadırgatıcı olan, anayasa şikayetinin sadece bu nedenle düşünülmüş olmasıdır. Anayasa şikayeti yoluyla AIHM'e açılacak davalar ve aleyhe kararlarda azalma, anayasa şikayetinin olağan bir sonucu olabilir ama tek ve asıl gerekçenin bu olması, beklenen yarara inancı, daha baştan azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'ne anayasa şikayeti yoluyla amaçlananın AIHM'e başvuruyu engellemek olduğu, gerekçelerde açıkça belirtilmektedir. Bu durum, aslında açılan bu yol bakımından, hedefin bu şekilde belirlenmesi çerçevesinde en temel eleştiriye neden olmaktadır. Gerçekten, açıkça AIHM'e bireysel başvuru yolunu önleme amaçlı oluş, tek başına eleştiriye değerdir.

Anayasa şikayeti olanağını yaratan Anayasa değişikliğinin gerekçesinde, AIHM'e yapılacak bireysel başvuruları azaltma ana ereğinden sonra gerekçenin devamında, anayasa şikayetinin, bireylerin sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerin daha iyi korunmasını sağlayacağı, kamu organlarını, Anayasa'ya ve yasalara uygun davranma konusunda zorlayacağı belirtilmektedir. Ancak bu belirlemeler, AIHM'e başvurularda Anayasa Mahkemesi'ni "bir iç hukuk filtresi haline getirmek" şeklindeki asli amacını değiştirmemektedir. Bu nedenle, şikayet konusu yapılabilecek hak ve özgürlükler, Anayasa'da düzenlenmiş olan temel hak ve özgürlükler yerine "Anayasa'da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) kapsamındaki herhangi birisidir" şeklinde belirlenmiştir. Yani anayasa şikayetinin kapsamı, "AİHS mekanizmasıyla organik bir bağ içerisinde"dir²⁵.

22 David Pimentel, "Dünyada Anayasa Şikayeti Uygulamaları," *Bireysel Başvuru "Anayasa Şikayeti" Sempozyumu* (Ankara: Hukuk Adamları Birliği (HUKAB) Yayınları, 2011), 72, 73, 75.

23 Fazıl Sağlam, "Türkiye İçin Anayasa Şikayeti Modeli Tartışma Paneli," *Anayasa Yargısı* 21 (2004), 267.

24 Sabuncu, Arnwine, "Türkiye İçin Anayasa Şikayeti Modeli," 229.

25 Ece Göztepe, "Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikayeti) 6216 sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi," *Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi* 95 (2011), 14, 15.

2010 Anayasa değişiklikleri kapsamında gerçekleşen anayasa şikayeti yolunun kabulünde ana motivasyon, AİHM'e gidiş engellemek oldu. Bu nedenle hak ve özgürlüklerin kapsamı AİHS çerçevesinde belirlendi. Başvuruya konu olabilecek işlemler bakımından da önemli sınırlamalar getirilerek, elden geldiğince Sözleşme boyutunda bir koruma mekanizması oluşturulmak ve AİHM'e duyulan gereksinimi gidermek amaçlandı. Hak ve özgürlüklerin anayasa şikayeti yoluyla korunmasındaki bu sınırlı yaklaşım, pragmatik bir yaklaşıma karşılık geldiği için başvuru yolundan beklenebilecek başarı konusundaki haklı kuşkuları da beraberinde getirdi. Bu kuşkular nedeniyle, Anayasa Mahkemesi'nin geliştireceği yorum yöntemi, anayasa şikayeti yolunun Türkiye'de başarısı bakımından yaşamsal bir önem taşımaktadır. Yani, Anayasa Mahkemesi ya AİHM'in yorum yöntemini benimser ve bu yolu başarılı kılar ya da 1982 Anayasasının hak ve özgürlükleri daraltıcı içeriğine bağlı kalarak ve çoğu zaman kendisine de yansıyan bu daralmayı aşamayaarak, anayasa şikayetini Türkiye'de etkili bir iç hukuk yolu olmaktan çıkarır.

TÜRKİYE'DE ANAYASA MAHKEMESİ İÇ HUKUK YOLU OLMA ÖZELLİĞİNİ SÜRDÜREBİLECEK Mİ?

Anayasa şikayeti çeşitli açılardan sınırlanmaktadır. Bunlardan ilki, ancak Anayasa ile Sözleşme'nin çakışan hak ve özgürlük alanı için bireysel başvurunun olanaklı olmasıdır. Anayasa'da yer alan ama Sözleşme'de olmayan, örneğin sosyal haklar kategorisi de kapsam dışı tutulmuştur. 6216 sayılı Yasa, Sözleşme'ye ek protokolleri de kapsama almıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin taraf olmadığı protokoller kapsam dışı kalacaktır.

AİHS'in ek protokolleri ile kabul edilen ama Türkiye'nin taraf olmaması nedeniyle, anayasa şikayeti konu kapsamında olamayacak hak ve özgürlükler şunlardır: Sözleşme'den doğan bir yükümlülük nedeniyle kişi özgürlüğünü kısıtlama yasağı; seyahat ve yerleşme özgürlüğü; vatandaşların sınır dışı edilmesi ve ülkeye girmelerinin engellenmesi yasağı; eşler arasında eşitlik; yabancıların toplu olarak sınır dışı edilmeleri yasağı ile meşru yollardan ülkede bulunan yabancıların keyfi olarak sınır dışı edilmesi yasağı; bir suçtan hüküm giyen kişinin üst mahkemeye başvurma hakkı; haksız hüküm giyen kişiye tazminat hakkı; aynı suçtan iki kere yargılanmama ve cezalandırılmama²⁶. Bu haklar çoğunlukla, Türkiye'de de anayasal ve yasal düzeyde koruma altında olduğu halde, taraf olmama gerekçesine sığınarak, anayasa şikayeti kapsamında görülmezse, söz konusu hak ve özgürlüklerin bu yolla korunması amacından uzaklaşılması kaçınılmazdır. Ayrıca bu tür bir yaklaşım, AİHM'e gidişin engellenmesi asli amacına da ters düşecektir. Çünkü, bu haklar bakımından anayasa şikayeti, AİHM'e gidiş için engelleyici bir yol olmayacaktır.

Anayasa'da yer alan, seçme hakkı, düzeltme ve cevap hakkı gibi bazı haklar da, AİHS'e göre daha kapsamlı düzenlenmiştir. Getirilen sınırlama formülü ile Anayasa'da daha geniş düzenlenen hak ve özgürlüklerin de AİHS ile kesişen kısmı ancak anayasa şikayetinin konusu olabilecektir yaklaşımı, daraltıcı bir yaklaşım anlamına gelecektir. Anayasa'nın ve yasanın anayasa şikayetine ilişkin belirlediği sınırlar çerçevesinde, Türkiye'de anayasa şikayetine konu olabilecek temel hak ve özgürlükler şu şekilde sıralanabilir: Yaşam hakkı; işkence ve benzeri kötü ya da onur kırıcı muamele yasağı; kölelik ve zorla çalıştırma yasağı; kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı; adil yargılanma hakkı; suç ve cezaların yasallığı; özel yaşama, aile yaşantısına, konut ve haberleşme özgürlüğüne saygı; düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü; örgütlenme ve toplantı özgürlüğü; evlenme ve aile kurma hakkı; etkili başvuru hakkı; ayrımcılık yasağı;

²⁶ Sabuncu, Arnwine, "Türkiye İçin Anayasa Şikayeti Modeli," 241-242.

mülkiyet hakkı; eğitim ve öğrenim hakkı; serbest seçim hakkı²⁷. Anayasa Mahkemesi'nin konu yönünden yetkisi, Sözleşme ve ek protokollerde yer alan hak ve özgürlükler olarak sınırlandırıldığına göre; bunların dışında kalan hak ve özgürlüklerin ihlali nedeniyle yapılan başvurular, Anayasa Mahkemesi tarafından, konu yönünden yetkisizlik nedeniyle reddedilecektir²⁸.

Anayasa Mahkemesi'nin, Anayasa'da açıkça düzenlenmiş olmasa da, AİHM tarafından içtihat yoluyla geliştirilen hakları, bireysel başvurunun konusu kapsamında kabul etmesi gerekir. Buna paralel olarak, hak ihlalini de en geniş şekilde değerlendirmek gerekir. Hak ihlali kavramı, maddi ve usul hukuku boyutlarıyla ele alınmalıdır. Hakkın açıkça ihlali aranmamalıdır. Hak sahibinin, hak iddiasında bulunması, şikayetinin kabulü için yeterli olmalıdır. İddianın doğru olup olmadığı, Anayasa Mahkemesi'nin, hakkın boyutları ve özgürlükler lehine yorumla birlikte incelemesini tamamlamasıyla netleşecektir. AİHS ve Anayasa'da yer almayan bir hak ihlali, bağlantı nedeniyle AİHS ve Anayasa'da yer alan bir hakkın ihlali sonucunu doğurabilir. Dolaylı olarak ortaya çıkan bu hak ihlalinin de, doğrudan AİHS ve Anayasa kapsamındaki hakkın ihlali olarak değerlendirilmesi gerekir. Aksine bir yaklaşım, temel hak güvencesini zayıflatacaktır. Anayasa Mahkemesi'nin izlemesi gereken yöntem, temel hakkı güçlendirici yorum tarzı olmalıdır²⁹.

AİHM içtihat yoluyla Sözleşme kapsamında olmayan hakları da, Sözleşme'nin koruma kapsamına almıştır. Örneğin, "mahkemeye ulaşma hakkı", içtihat yoluyla güvence altına alınan haklar kapsamına alınmıştır. Bu hak Anayasa'da da yer alan haklar arasındadır. "sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı" da yine AİHM'in içtihat yoluyla geliştirdiği bir haktır. Dolayısıyla bu iki hakkın, anayasa şikayeti kapsamındaki haklar olduğu konusunda kuşku bulunmamaktadır³⁰.

Anayasa şikayetlerinin kabul edilmeye başlandığı Eylül 2012'den itibaren Anayasa Mahkemesi'nin haklar bakımından getirilen sınırı nasıl yorumladığına bakıldığında, çok da haklar lehine bir tutum izlenememektedir. Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye'nin taraf olmadığı AİHS'e ek protokoller bakımından daraltıcı yorum yolunu seçtiği gözlenmektedir. Anayasa Mahkemesi, hakların içerik olarak kapsamını belirlerken de daraltıcı yaklaşım göstermektedir. Anayasa'nın, anayasa şikayeti için AİHS ile kurduğu bağ ve hedeflenen keşif alanı ile birlikte, anayasa şikayetinde esas ölçü normun Anayasa olması gerekir. Yani, Anayasa Mahkemesi, anayasa şikayetini incelerken, AİHS yerine Anayasa hükmünü dayanak almalıdır. Oysa Anayasa Mahkemesi, anayasa şikayeti yoluyla yaptığı incelemelerde, ele aldığı hakkı, Anayasa'nın belirlediği norm alanıyla değil, AİHS'in "lafzı"yla değerlendirmiş, bu doğrultuda norm alanını daraltma yoluna gitmiştir³¹.

Anayasa Mahkemesi'nin norm alanını daraltıcı yaklaşımı, esas olarak Anayasa'da anayasa şikayeti ile ilgili geliştirilen formülden kaynaklanmaktadır. Anayasa hükmü, Anayasa'nın sağladığı koruma alanını daraltmıştır. Anayasa Mahkemesi'ne göre; Sözleşme ve Anayasa'nın ortak düzenlediği alan dışında bir hakkın ihlali ile ilgili karar verilemez. Anayasa Mahkemesi, Sözleşme ve Anayasa'da yer alan hakkın özdeş

27 Age, 237-241.

28 Özcan Özbey, *Türk Hukukunda Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkı* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2012), 185.

29 İbrahim Şahbaz, "Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru ve Sorunlar", *Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru* (Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2011), 80, 82.

30 Atilla Nalbant, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku ve Anayasal Bireysel Başvuru", *AİHM ve Türkiye-II Anayasa Şikayeti ve AİHM* (Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2010), 232.

31 Ece Göztepe, "Alman Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Türk Anayasa Mahkemesi'nin Bireysel Başvuru Kararlarının Değerlendirilmesi", *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru, Türkiye Barolar Birliği-Kamu Hukukçuları Platformu Kongresi*, Ankara 30-31 Mayıs 2015.

olması koşulunu aramaktadır. Bunu yaparken, AİHS kapsamını esas almaktadır. Bu nedenle Anayasa'da yer alan hak alanını daraltmaktadır. Oysa Anayasa'da, hak ve özgürlük hükmü içeriği daha geniş bir alana karşılık gelmektedir. Örneğin, örgütlenme hak ve özgürlüğü, AİHS'de tek bir maddede düzenlendiği halde, Anayasa'da; dernek, sendika vb. düzenlemelerle geniş kapsamlı düzenlenmiştir. AİHS'in 53. maddesinde, hak ve özgürlükler alanında bağlı bulunulan daha geniş düzenlemeler varsa, bunun uygulanmasını emretmektedir. Yani Sözleşme, daraltıcı yorumu önleyici bir hüküm taşımaktadır. Bu bağlamda, ek protokollere ilişkin yasal düzenleme Anayasa'ya aykırıdır. Çünkü, bu açıdan da uygulanması gereken, taraf olunan ek protokoller değil; ona karşılık gelen anayasal hükümlerdir³².

Bir diğer sınır, şikayete konu olacak işlemler bakımındandır. Yasama işlemleri, yürütmenin düzenleyici işlemleri başvuru konusu yapılamayacaktır.

AİHS sisteminde kişiler, kendileri hakkında uygulanma olasılığını kanıtlayarak, bir yasa veya diğer genel düzenleyici işlem hakkında başvurabilmektedirler. Mahkeme, bazı hallerde doğrudan olmasa da bir müdahalenin potansiyel mağduru durumundaki kişilerin başvurusunu kabul etmiştir. Bununla birlikte, bir uygulama, mağdurla birlikte mağdurla ilişkisi olan kişileri de dolaylı yoldan etkileyebilir. Mahkeme, devlet tarafından kaybedilen kişilerin durumunda olduğu gibi, doğrudan mağdurla başvuru arasında kişisel ve özel bir bağ olduğunda, dolaylı mağdur olarak kabul edilen başvurucunun başvurusunu kabul etmektedir³³.

Anayasa'daki yargı kısıntıları da bireysel başvurularda sınır olarak belirlenmiş, Anayasa'da yargı yoluna gidilemeyecek konuların, bireysel başvuru konusu da olamayacağı belirlenmiştir. Hukuk devleti ilkesi açısından ve özgürlüklerin güvencesi bağlamında, Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden bu yana sürekli eleştirilen anayasal yargı kısıntılarının, tam da hak ve özgürlüklerin etkin korunması teorik yaklaşımı çerçevesinde ortaya atılan anayasa şikayeti yolunda istisnalar olarak belirlenmesi önemli bir gelişkidir.

Anayasa şikayeti konusunda, önemli deneyime sahip Almanya uygulaması, şikayet konusu hakların alanını ve kapsamını çok geniş tutmuştur. Buna göre; kamu gücü tarafından yapılan her türlü temel hak, şikayetin konusunu oluşturmaktadır. Kamu gücünden kastedilen, bütün devlet organlarıdır. Dolayısıyla, yasalar ve yürütmenin düzenleyici işlemleri ve yargı kararları da anayasa şikayetinin konusunu oluşturmaktadır. Anayasa şikayetine ilişkin alanın bu denli geniş tutulması; hakların kapsamı açısından, temel hak ve özgürlükler şeklindeki sınıra rağmen, Alman Anayasa Mahkemesi'ne geniş bir denetim olanağı yaratmaktadır. Anayasa şikayeti için, temel haklardan birinin ya da temel hak benzeri bir hakkın ihlali ile sınırlandırılmış hak alanı, genel olarak negatif statü haklarıyla sınırlı başvuru olanağına karşılık gelmektedir. Bununla birlikte, Alman Anayasası'nın 2. maddesindeki, "kişiliğini geliştirme hakkı çerçevesinde yer alan genel eylem özgürlüğü", Alman Anayasa Mahkemesi'nin denetimini genişletmektedir. Çünkü, Alman Anayasa Mahkemesi, kişiliği geliştirme hakkını çok geniş yorumlamakta, insan eyleminin her türünü kapsamına aldığı vurgulamakta, dolayısıyla bu hakkı sınırlayacak normların şekil ve esas bakımından Anayasa'ya uygun ol-

32 Fazıl Sağlam, "Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: Genel Tespitler," *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru, Türkiye Barolar Birliği-Kamu Hukukçuları Platformu Kongresi*, Ankara 30-31 Mayıs 2015.

33 Nalbant, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", 229-230.

ması koşulunu aramaktadır. Bu yaklaşımla ve anayasa şikayeti yoluyla, her türlü Anayasa'ya aykırılık, aynı zamanda genel eylem özgürlüğünün ihlali kapsamına alınarak denetlenebiliyor³⁴.

AİHS'in 35. maddesinde, Mahkeme'ye başvurmadan önce iç hukuk yollarının tüketilmesi öngörülmekte olup, iç hukuk yollarının da ihlale ilişkin olması ve uygun olması gerekmektedir. İç hukuk yollarının ayrıca ulaşılabilir olması ve hukuken de uygulamada da kesin olması aranmaktadır. Başvuru yolunun hukuksal temelini açık ve net olması, yani teoride ve uygulamada etkili, yeterli, ulaşılabilir olması zorunludur. Dolayısıyla, hiçbir sonuç alınamayacak bir iç hukuk yolunun tüketilmesi şartı aranmamaktadır. Ancak, iç hukuk yolunun etkililiği konusundaki basit şüphe, o yolun tüketilmesi yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Mahkeme'nin iç hukuk yoluyla ilgili aradığı koşullar; ulaşılabilirlik, etkililik ve yeterlilik ölçütleriyle açıklanabilir. Bir iç hukuk yolunun yeterli olup olmadığını belirleyen ana noktalar, söz konusu çözüm yolunu inceleyen mercinin, ihtilafın her alanını çözebilme yetkisinin olması ve tazmin sisteminin tatmin edici olmasıdır. Bu çerçevede, hükümet, başvurucunun kullanabileceği etkili iç hukuk yolu bulunduğunu kanıtlamışsa, başvurucunun bu yolu neden kullanmadığını açıklamayı zorunluluğu doğar. İç hukuk yolu ile ilgili etkililik konusunda şüphelerin varlığı tek başına yükümlülüğü ortadan kaldırmasa da, yerleşik içtihatlar doğrultusunda, iç hukuk yolu, makul bir başarı olasılığı taşııyorsa, iç hukuk yolunun tüketilmemesi, başvurunun kabulüne engel oluşturmaz³⁵.

5. Anayasa şikayetinin, Türkiye'de etkin bir iç hukuk yolu olduğunun AİHM tarafından kabulü, aynı zamanda bu yolun başarılı olması için zorunludur. Bu temelde, Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nin izlediği denetimin de, AİHM denetimine paralellik göstermesi gerekir. Yani, Anayasa Mahkemesi'nin bir bütün olarak, hak ve özgürlüklere bakış açısının ve bunlara ilişkin yorum yönteminin, AİHM ile koşut bir düzeye varması şarttır. Ancak bu koşulun gerçekleşmesiyle, AİHM'in, Türkiye'de anayasa şikayeti yolunu, etkili bir iç hukuk yolu olarak görmesi ve kendisine başvurulmadan önce tüketilmesi gereken yollar arasında sayması olanaklıdır. Aksi halde, yani AİHM'in Türkiye'de anayasa şikayeti yolunu etkili bir iç hukuk yolu olarak görmemesi ve bu nedenle, anayasa şikayetinden beklenen sonuca ulaşamaması durumuyla karşılaşılır.

AİHM, Hasan Uzun/Türkiye davasında (başvuru no: 10755/13, Mayıs 2013) oy çokluğu ile (5'e karşı 2 oy) verdiği kararla, Türkiye Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının başladığı tarihten itibaren, bu hak kullanılmaksızın AİHM'e yapılan başvuruları, "iç hukuk yollarının tüketilmemiş olması" gerekçesiyle kabul edilemez olduğu kararına varmıştır. Ardından Koçintar/Türkiye davası sonucunda, Anayasa Mahkemesi'ne yapılacak başvurunun, tutuklunun salıverilmesi için makul derecede sonuç verebilecek bir yol olduğu gerekçesiyle, davanın kabul edilmez olduğu kararına (başvuru no: 77429/12, Temmuz 2014) varmıştır. AİHM, Türkiye'de son olağanüstü hal ilanından sonra verdiği kararında (Mercan/Türkiye, başvuru no: 56511/16, Kasım 2016), Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapılmasını muaf kılacak bir neden görmemiş ve iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle başvuruyu kabul edilemez bulmuştur.

Anayasa şikayetinin, Türkiye'den AİHM'e yapılan bireysel başvuruları engellemenin ötesinde, hak ve özgürlüklerin korunması hedefine gerçek anlamda yönelmesi olanağı ve şansı vardı. Özgürlüklere dayalı demokratik yeni bir Anayasa çerçevesinde ortaya çıkacak anayasal gelişmeler, anayasa şikayeti karşısındaki

³⁴ Uzun, *Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Yolu*, 7.

³⁵ Nalbant, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", 218-219, 223, 226.

yaklaşımında da esaslı bir dönüşüm sağlayabilirdi. Bu bağlamda özgürlüklere bakış açısındaki bütünselliğin altı çizilmelidir. Elbette birey odaklı, hak ve özgürlüklerin güvencelenmesi temelinde bir anayasal dönüşüm, aynı zamanda anayasa şikayeti yolunun olumlu gelişimine belirleyici ölçülerde katkı sağlayacaktı.

Bireysel başvuru için getirilen anayasal ve yasal kısıntılar, bu yolun aslında AİHM'e gidişi önlemek amaçlı olduğu, tıpkı Avrupa Birliği sürecinde AİHS'e uyum çerçevesinde yapılan anayasal-yasal değişiklikler gibi bir yöntemin izlendiği konusunda kuşkulara neden olmaktaydı. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi'nin geliştireceği yorum yöntemi belirleyici olacaktır.

Türkiye'de Anayasa Mahkemesi, geçmişten bu güne siyasetin gölgesinde kalmış, varlık nedenini oluşturan hak ve özgürlükleri koruma işlevini yerine getirememiştir. 1982 Anayasası'nı ortaya çıkaran zihni yapının koruyuculuğunu yapmak, Anayasa Mahkemesi'nin davranış biçiminin ana eksenini oluşturmuştur. Son iki yılda Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvurular üzerine, AİHM'i taklit eder tutumu, görelî bir umut yaratmış, ancak, sokağa çıkma yasağına ilişkin verdiği kararlarla, üstlenmesi gereken hak ve özgürlükleri koruma asli işlevinden çok uzakta olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu kararlarında Anayasa Mahkemesi, sokağa çıkma yasağının hukuka, Anayasaya aykırılığını tartışmadı, telafisi imkansız zarar doğmayaacağına kanaat getirdi, hakkın öznesi bakımından "hak ihlali" kavramını en dar şekilde yorumladı; kısaca, bireylerin hakları karşısında siyasal devletçi yüzünü kendisinden umudun kesilmesi pahasına gösterdi.

Ulusal mahkeme olarak Anayasa Mahkemesi, ülkede yaşayan herkesin gördüğü bariz hak ihlallerini, önüne gelen dosyaların ötesinde görememe şeklindeki yaklaşımıyla, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolunun kabulünde gerçek nedenin, AİHM'e gidişi engellemek olduğunu kanıtlamış oldu. Zaten, bireysel başvurulara konu olabilecek hak ve özgürlüklerin kapsamı AİHS çerçevesinde belirlenmişti ve başvuruya konu olabilecek işlemler bakımından da önemli sınırlamalar getirilerek, Sözleşme ölçülerini aşmaktan oluşturulacak koruma mekanizması ile AİHM'e duyulan gereksinimi gidermek amaçlanmıştı. Hak ve özgürlüklerin anayasa şikayeti yoluyla korunmasındaki bu sınırlı yaklaşımı, amaçtaki bir tür "samimiyetsizlik" nedeniyle bireysel başvuru yoluna, kabulünden itibaren oluşan kuşkuyla haklı çıkardı. Oysa başlangıçta her şeye rağmen, Anayasa Mahkemesi'nin geliştireceği yorum yöntemi, anayasa şikayeti yolunun Türkiye'de başarısı bakımından yaşamsal bir önem taşımaktaydı ve konuyla ilgilenenlerin bir kesimi için haklı kuşkulara umutlu izleyiş eşlik etmekteydi.

Türkiye'de sokağa çıkma yasaklarıyla başlayan ve yoğun hak ihlallerine neden olan uygulamalar, geçmişteki, AİHM'e başvurularda iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun aşıldığı dönemleri hatırlattı. Olağanüstü rejim koşullarındaki Sözleşme kapsamındaki sonuçların, bu gün de olağanüstü önlemler nedeniyle olağanüstü rejim uygulamasına dönüşen hatta onu da aşan koşullar ile yargının hak ihlallerine kayıtsız kalması nedeniyle gerçekleşeceği yönünde beklentiler doğdu.

Anayasa Mahkemesi'nin aşılabacağı ve tekrar Sözleşme sisteminin etkili olacağı beklentisinin temelinde; anayasa şikayetinin, Türkiye'de etkin bir iç hukuk yolu olduğunun AİHM tarafından kabulünün söz konusu koşullarda olanaklı olamayacağı düşüncesi yatmaktaydı. Çünkü, Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuruları inceleme görevini üstlenmesinden bu yana hukukçular tarafından; izlediği denetimin de, AİHM denetimine paralellik göstermesi gerektiği, Anayasa Mahkemesi'nin bir bütün olarak, hak ve özgürlüklere bakış açısının ve bunlara ilişkin yorum yönteminin, AİHM ile koşut bir düzeye varmasının şart

olduğu, ancak bu koşulun gerçekleşmesiyle, AİHM'in, Türkiye'de anayasa şikayeti yolunu, etkili bir iç hukuk yolu olarak görmesi ve kendisine başvurulmadan önce tüketilmesi gereken yollar arasında saymasının olanaklı olacağı, aksi halde, yani AİHM'in Türkiye'de anayasa şikayeti yolunu etkili bir iç hukuk yolu olarak görmemesi ve bu nedenle, anayasa şikayetinden beklenen sonuca ulaşamaması durumuyla karşılaşılacağı ve AİHM'in anayasa şikayeti yolu tüketilmeden yapılan başvuruları kabul edeceği, bunun da, Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararları yok sayması anlamına geleceği savunuldu.

Bireysel başvuruları inceleme yetkisinin tanınmasıyla birlikte Anayasa Mahkemesi, ya AİHM'in yorum yöntemini benimseyecek ve bireysel başvuru yolunu başarılı kılacaktı ya da hak ve özgürlükleri dar yorumuyla, hatta Askeri Anayasanın yarattığı devleti önceleyen, bireyi devlete karşı değil, devleti bireye karşı koruma refleksiyle, anayasa şikayetini Türkiye'de etkili bir iç hukuk yolu olmaktan çıkaracaktı.

Anayasa şikayeti yolunun tanınmış olmasının asıl amacı, AİHM'e gidişi ve aleyhe kararları azaltmak olsa da; bu amacın gerçekleştirilmesi ile iç hukukta hak ve özgürlük ihlallerini gidermek arasında bir paralellik kurulup kurulamayacağı şüpheliydi. İkincil nitelikteki bu amacın gerçekleşmesi, sadece ek bir iç hukuk yolu öngörülerek gerçekleştirilemezdi. Bunun için, Türkiye'de bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin kapsamlı bir şekilde korunduğu ve AİHM'e başvuruya gereksinim olmadığı noktasında iknayı sağlayacak nitelikte karar veren bir Anayasa Mahkemesi gerekliydi. Bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini zaman gösterecekti³⁶. Bu şüpheli bekleyişin sonunda, hak ve özgürlüklerin Anayasa Mahkemesi'nin etkin korumasından yararlanamayacağı görülmüş, yükselen umutlar, yerini bu konudaki çaresizliğe bırakmıştır.

Sonuç

Anayasa Mahkemesi, sokağa çıkma yasağına ilişkin yapılan başvurulardan itibaren verdiği kararlarla, ülkenin yakıcı sorunları karşısında, bariz hak ihlallerinin giderilmesi konusunda inisiyatif alamayacağını itiraf ederek, kenara çekildi ve aslında kararı yine, AİHM'e bıraktı. Anayasa Mahkemesi kararlarıyla, sokağa çıkma yasağı nedeniyle hak kaybına uğrayanlar için, kendisine başvurmadan, doğrudan AİHM'e gidişin yolunu açmış oldu. Hak ihlaline uğrayan bireyler için de, iç hukuk kapsamında giderilemeyen hak ihlalleri için AİHM'e başvuru olanağı doğdu. Ancak konuyla ilgili AİHM'in kararları hak ihlallerinin görelî giderilmesini bekleyenler için tam bir hayal kırıklığı yarattı. Bu doğrultuda, insan hakları ihlallerine çözüm anlamında AİHM gibi koruma organlarının yetersizliği karşısında, yeni ve etkili korunma yolları arayışını beraberinde getirmektedir.

Türkiye için önümüzdeki dönemde hak ihlalleri nedeniyle bireysel başvurularla ilgili yeni tartışma alanı yine, olağanüstü rejim uygulamaları nedeniyle AİHM'e gidişte iç hukuk yollarını tüketme koşulunun aranıp aranmayacağı konusundadır. Olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerin, Anayasa Mahkemesi'nin denetiminden bağımsız olduğu, Anayasa'nın 148. maddesinin ilk fıkrasında hüküm altına alınmıştır. Söz konusu kararnamelerden kaynaklanan hak ihlalleri nedeniyle Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yoluyla gidilemeyeceği de, düzenleyici işlemlere karşı bu yolun kullanılamayacağı yasal engeline takılmaktadır. Bu nedenlerle, olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerden kaynaklanan ve olağanüstü rejimde de korunması zorunlu olan Anayasa'nın 15. maddesinde belirlenmiş olan çekirdek hak ihlallerine karşı,

36 Göztepe, "Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru", 24.

İç hukuk yollarının etkisizliği nedeniyle doğrudan AİHM'e yapılmış olan başvurular da Türkiye'de anayasa şikayetine gidilmediği ve iç hukuk yollarının tüketilmediği engeline takılmaktadır. Sonuç olarak, olağanüstü rejim uygulamaları karşısında sürüncemede kalan iç hukuk yollarının nasıl tüketileceği ya da anayasa şikayetine bir iç hukuk yolu olma özelliğini sürdürüp sürdüremeyeceği, Türkiye'nin yeni hukuksal tartışma konularındandır.

Kaynakça

Çavuşoğlu, Naz. *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluk Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1994.

Gemalmaz, M. Semih. *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda İşkencenin Önlenmesi*. İstanbul: Amaç Yayınları, 1990.

Gemalmaz, M. Semih. *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda ve Türk Hukukunda Olağanüstü Rejim Standartları*. İstanbul: Beta Yayınları, 1994.

Gemalmaz, M. Semih. *Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı*. İstanbul: Kavram Yayınları, 1993.

Gölcüklü, Feyyaz. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Doğru Yargılama*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1995.

Göztepe, Ece. "Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikayeti) 6216 sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi." *Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi* 95 (2011).

Gözübüyük, Şeref. "Bireysel Başvuru ve İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi." *İnsan Hakları Yıllığı* 10-11 (1988-1989): 12-14.

İnceoğlu, Sibel. *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı*. İstanbul: Beta Yayınları, 2002.

Jacobs, Francis G. *The European Convention on Human Rights*. Oxford: Clarendon Press, 1975.

Kaboğlu, İbrahim Ö. *Anayasa Yargısı Avrupa Modeli ve Türkiye*. Ankara: İmge, 2007.

Nalbant, Atilla. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku ve Anayasal Bireysel Başvuru." *AİHM ve Türkiye-II Anayasa Şikayeti ve AİHM*. Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2010.

Özbey, Özcan. *Türk Hukukunda Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkı*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2012.

Özdek, Yasemin. *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye*. Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, 2004.

Pimentel, David. "Dünyada Anayasa Şikayeti Uygulamaları." *Bireysel Başvuru "Anayasa Şikayeti" Sempozyumu*. Ankara: Hukuk Adamları Birliği (HUKAB) Yayınları, 2011.

Sabuncu, M. Yavuz; Arnwine, Selin Esen. "Türkiye İçin Anayasa Şikayeti Modeli Türkiye'de Bireysel Başvuru Yolu." *Anayasa Yargısı* 21 (2004).

Sağlam, Fazıl. "Türkiye İçin Anayasa Şikayeti Modeli Tartışma Paneli." *Anayasa Yargısı* 21 (2004).

Sağlam, Musa. "Bir Hak Arama Yolu Olarak Bireysel Başvuru." *Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkı Sempozyumu 26 Kasım 2010*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Şahbaz, İbrahim. "Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru ve Sorunlar." *Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2011.

Türmen, Rıza. "Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi'nin İç Hukukumuzda Etkisi." *Anayasa Yargısı* 17 (2000): 37.

Uzun, Cem Duran. "Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Yolu (Anayasa Şikayeti) Beklentiler ve Riskler." *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Analiz* 50 (2012).

Yokuş, Sevtap. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türkiye'de Olağanüstü Hal Rejimine Etkisi*. İstanbul: Beta Yayınları, 1996.

Modernite – Postmodernite İkiliğinde Cinsiyeti Yeniden Kurgulamak

Çağlar ÖZBEK^[*]

Kısa Özet

Beden, kimlik, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet düzleminde bu çalışmanın konusu, yirmi birinci yüzyılda yaşanan değişimlerin dünyasında farklılaşan kimlik tanımlamalarının, cinsiyet (sex) ve özellikle de toplumsal cinsiyet (gender) ekseninde bir tartışmasını içermektedir. Çalışma, toplumsal bir kategori olarak cinsiyetin bir "kurgu" olduğunu iddia ediyor. Kimliğin de birçok noktada bir kurgu olduğu noktasından hareketle, asıl temel alınan üst-anlatıların reddinden geriye kalan her şeyin birer kurgu olduğudur. Çalışmada cevap aranan; postmodern teorinin bireyler/kimlikler üzerinden yürüttüğü özgürleştirici politikasının "cinsiyet" özelinde, modernizmin düalizmini ve ötekileştirmeyi toplumsalın alanında yeniden üretip üretmediği sorusudur.

Anahtar Kelimeler: modernite, postmodernite, toplumsal cinsiyet, cinsiyet, kimlik

Abstract

The main scope of this study on body, identity, sex and gender basis includes an argument of varying identity definitions on the basis of sex and gender, in a changing world where many transformations take place. Study argues that gender is a social construction. From the point that identity is also constructed at many points, the main idea is everything is a "construction" that remains after denial of meta-expressions. The answer investigated in that study is the question that if the "liberating" policies of postmodern theories over individuals reproduce "othering" within gender in social domain or not.

Keywords: modernity, postmodernity, gender, sex, identity

Giriş Yerine

"...postmodernizmin büyük anlatıların sonunu salık veren eleştirel buyruğu, dünün toplumunun ve birçok anlamda toplumsal bağın temelinde yatan güç/bilgi, hakikat ve otoriteden vazgeçme için bir çağrıdır" (Jenks 2007, 17).

Siber teknoloji sayesinde birçok "uzman kişi" ulus-devletlerin sistemlerine giriş yaparak verilerle oynayabiliyor ve resmi internet sitelerini çökertebiliyor; örgütlü toplumun yurttaşları, destekledikleri bir oluşum için internet üzerinden "imza" veriyor; dünya üzerindeki en önemli suç örgütleri ileri bilgisayar teknolojileri sayesinde iletişim ağlarını kuruyor; büyük modaevleri defilelerinde "androjen" mankenleri kullanmayı tercih ediyor ve küresel moda anlayışı cinsiyetsizleştiriyor; farklılaşan kimliklerin politikası, tarihinde hiç olmadığı kadar devletlerin siyaseti içinde yer alıyor; birçok ülkede eşcinsel evlilikler hukuksal zeminde yasal hale geliyor ve teorik olarak modernite çöküyor, postmodernite doğuyor ve/veya modernite yeniden üretiliyor.

[*] Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, caglar@mu.edu.tr

Modernite ve postmoderniteyi karşılıklı bir ilişki halinde, tarihsel zeminde birbirlerinin hazırlayıcısı olarak incelemek, teorinin arkasındaki epistemolojiyi yok saymak anlamına gelecektir. Tek bir modernite ve tek bir postmodernite yoktur. "Terimin (*postmodernite*) anlamı konusunda kimse bütünüyle anlaşıyor. Belki bir istisna: 'postmodernizm', 'modernizme' karşı bir tepki, ondan bir kopuş olarak kavranıyor" (Harvey 2006, 21). Yapı – eyleyen, makro – mikro, düzen – çatışma, ideoloji – oydaşma gibi ikilikler ekseninde tartışma zemini bulan modernite ve postmodernite hakkında farklı yaklaşımlar¹ mevcut olmakla birlikte, bu çalışmanın konusu temel bir toplumsal kategori olarak cinsiyetin bu teoriler ekseninde nasıl bir dönüşüm geçirdiği üzerine odaklanmaktadır.

Grand teorinin çöküşünü müjdeleyen birçok sosyal bilimci, bu durumu postmodernitenin teorilerine referansla açıklama eğilimi göstermektedir. Modernitenin bütün kurumsal yapılar üzerindeki "tarih"i merkeze alan hâkimiyeti postmoderniteyle yıkılmış, "yapı-bozum" (*deconstruct*) teorinin merkezine oturmuştur. Tarih, bu noktada modernitenin en önem verdiği konulardan biri olan bilinci öne çıkarmış, tarih bilincinden yoksun olan toplumların yok olacağı varsayılmıştır. Maine'nin "statüler ve sözleşme", Tönnies'in "cemaat ve cemiyet", Weber'in "statü ve sınıf", Spencer'in "askeri ve sınıai", Pareto'nun "seçkinlerin dolaşımı", Cooley'in "birincil ve ikincil grupları", Durkheim'in "mekanik ve organik toplumları", Redfield'in "folk ve urban" ayrımı, Becker'in "kutsal ve laik", Lasswell'in "pazarlık toplumu ve garnizon devleti" gibi kavramların hepsi de kökenini tarihten alan (Mills 2000, 251), toplumsal bilinci yaratmaya yönelik oluşturulan kavram ve teorilerdir. Ancak postmodernite, tarihselliği de içine alacak bir şekilde tüm bu kategorileri ve kolektif bilinci redde yöneliktir. İlerleme fikrinden itinayla sakınan postmodernizm, bir yandan her türlü tarihsel süreklilik ve bellek duygusunu terk ederken, bir yandan da tarihi yağmalama ve orada ne bulabilirse onu şimdinin bir boyutu gibi içine çekme konusunda inanılmaz bir yetenek geliştirmektedir (Harvey 2006, 71). Toplumların, kurumların ve toplumsal ilişkilerin hepsini, böylesine bir mekanik ilişkilendirmeden kurtarma vaadini içerir.

Tüm toplumsal kategorileri ve sorunsalları yapı-bozumuna uğratan postmodernite, teorisinin merkezine eklettizm, kinizm, nihilizm gibi akımları koyarak moderniteden farkını ortaya koymaktadır. *Kimlik ve beden politikaları*, tarih sahnesinde belki de hiç olmadığı kadar önem kazanmış, postmodern teorinin de yukarıda saydığımız akımları kapsayacak şekilde desteğini görmektedir.

Tüketilen şeyler arasında diğer nesnelere daha güzel, daha kıymetli, daha eşsiz bir nesne vardır. Bu nesne BEDEN'dir. Bin yıllık bir püritanizm çağından sonra fiziksel ve cinsel özgürleşme biçimi altında beden "yeniden keşfi" ve reklâmda, modada, kitle kültüründeki (özellikle de dışil beden ki bunun neden böyle olduğunu açıklamak gerekecek) mutlak varlığı – beden etrafını kuşatan sağlık, perhiz, tedavi kültürü, gençlik, zariflik, erillik/dışillik saplantısı, bedenle ilgili bakımlar, rejimler, fedakârca uygulamalar, bedeni kuşatan Arzu söylene –, bunların hepsi bedenin günümüzde kurtuluş nesnesine dönüştüğünün tanığıdır. Beden bu ahlaki ve ideolojik işlevde tam anlamıyla ruhun yerini almıştır (Baudrillard 2008, 163).

¹ Bir dönem ya da oluşum olarak postmodernite, bir sosyal gelişme tasarısı olarak postmodernizasyon, sosyal ve politik bir ideoloji olarak postmodernizm, sosyal ve kültürel inançlar dizisi olarak postmodernizm, temelliliğin reddi olarak postmodernizm, modernizmin sanatsal ve estetik kodlarını reddeden estetik ve sanatsal bir tarz olarak postmodernizm, moderniteden postmoderniteye geçişi itekleyen bir toplumsal değişim süreci olarak postmodernleşme (Owen 1997, 14; Smith 2007, 289).

Beden, kimlik, cinsiyet düzleminde bu çalışmanın konusu, tüm bu yaşanan değişimlerin dünyasında farklılaşan kimlik tanımlamalarının, cinsiyet (sex) ve özellikle de toplumsal cinsiyet (gender) ekseninde bir tartışmasını içermektedir. Çalışma, toplumsal bir kategori olarak cinsiyetin bir "kurgu" olduğunu iddia ediyor. Kimliğin de birçok noktada kurgulanan bir "şey" olduğu noktasından hareketle, asıl temel alınan üst-anlatıların reddinden geriye kalan her şeyin birer kurgu olduğudur: Kendisini bir öykünün (bir yapının, bir biçimin ya da bir kategorinin) sınırları dışında varolan bir şey olarak sunan herhangi bir şey, bunu ancak bir kurgu (kurmaca) aracılığıyla gerçekleştirebilir (Sarup 2004, 253–54). Çalışmada cevap aranan; postmodern teorinin bireyler/kimlikler üzerinden yürüttüğü "özgürleştirici politikasının", cinsiyet özelinde, ötekileştirmeyi toplumsalın alanında yeniden üretip üretmediği sorusudur.

Toplumsal Bir Kategori Olarak Cinsiyet

Bugün özne – iktidar ve buna bağlı olarak gelişen kimlik tartışmalarının başlangıcı hiç kuşkusuz tarihsel olarak oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Ancak yirminci yüzyıl, bu tartışmaların en alevlendiği dönem olarak bilinir. Cinsiyetin ve cinselliğin bir iktidar sorunu olarak kavramsallaştırılmasına en önemli katkılardan birini sağlayan Foucault, *Cinselliğin Tarihi*'nde² Avrupa merkezli bir cinsellik tarihinin varlığını vurgularken, öznenin kuruluşu ve iktidar sorunu üzerinde özellikle durmaktadır. Tam da bu noktada, bir iktidar sorunu olarak eril egemenlik "cinsel"dir. Yalnızca erkekler değilse de, özellikle de erkekler hiyerarşiyi cinselleştirmişlerdir ve toplumsal cinsiyet kavramsallaştırması da buna örnektir (MacKinnon 2003, 150). Ataerkil sistem ve heteroseksist kültürün temelini oluşturan bu yaklaşımların, devletler düzeyinde "cinsel politikanın" yeniden düşünülmesi ile aşılabileceğini düşünen MacKinnon'un (2003) yanında Segal (1992), erkeklerin tek tip olmadığından hareketle, farklılaşmış erkek kimliklerinin eril iktidara bizzat kendi içlerinden karşı çıkabileceklerini savunmaktadır. Mevcut heteroseksist ve ataerkil sisteme karşı olan bu yaklaşımlar ne olursa olsun, cinsellik ve cinsiyet, tarihsel düzlemde uzun zamandır göz ardı edilen konulardan birisi olmuştur.

Modernitenin belki de arka sıralarda bırakmayı tercih ettiği toplumsal bir kategori olarak cinsellik/cinsiyet, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal bilimlerin alanına hızla nüfuz etmiştir. Modernitenin yapı üzerindeki düalist geleneği, cinsiyet üzerinde de devam etmiş ve cinsiyet salt biyolojik olana indirgenmiştir: Kadın ve Erkek. "Aydınlanma modernizminin 'evrensel özne'sinin cinsiyetsiz ve 'aşkın' olmaktan öte, yalnızca cinsiyetli değil, aynı zamanda çok özgül olduğu giderek açıklık kazandı: Batılı, burjuva, beyaz ve heteroseksüel bir erkek" (Thornham 2006, 33). Bu dört kavram günümüzde bile, egemenliği, güç ve iktidarı belirtmek için yeterli gözükmektedir.

Dolayısıyla cinsiyet temelli modernist yaklaşımlar, kadınların ve erkeklerin birer özne olarak toplumsal alanda ne şekilde kurgulandığı üzerine odaklanmıştır. Feminist teorisyenlerin de desteğiyle kamusal – özel ayrımında cinsiyet kategorilerinin farklılaşmasına ilişkin tartışmalar, cinsiyeti yine de tek merkezli ve ataerkil bir tartışma zemininden kurtaramamıştır. Kadına "anne, eş, evin düzeni ile ilgilenen" gibi "özel" roller yüklenirken, erkek, ev dışındaki tüm işlerle ilgilenen yani "kamusal" olarak yansıtılmaktadır. Kamusal ve özel alan ayrımında ortaya çıkan mekânın cinsiyetler arası farklılaşması, kadının bir özne olarak kimliği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Kamusal ve özel ayrımı konusunda, kamusalın erkeklere, özeline ise

2 Foucault, Michel. 2007. [1976] *Cinselliğin Tarihi*. çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

kadınlara has alanlar olduğunu net çizgilerle belirlemek elbette tartışmalıdır. Fox Keller'a göre, erkeklerin yaşamları, tam da kadınların yaşamları kişisel olduğundan ve olduğu oranda kişisel dışıdır. Kamusal erkeğin kişisel dışı siyaseti yine de evcilleştirilmiş, özel alana ait kadınla olan evliliğine bağlıdır; erkeğin akıllığı kadının akıldan arındırılmış duyguyu ete kemiğe büründürebilme kapasitesine dayalıdır (2007, 33). Karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi öngören bu yaklaşımın cinsiyet kategorilerini yeniden sınırlı bir alana hapsettiği bir gerçektir. Bu anlamda kadınların özel alana kapatılmış kurbanlar oldukları doğru değil ancak onların kamusal güçlerinin erkeklerinkiyle eşdeğer olmadığı da açıktır (Bora 2004, 534). Cinsiyet üzerine modernist teoriler tüm bu kamusal – özel ikiliğinden beslenirken, "farklılık" (belki de bilinçli olarak) gözden kaçırılan bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özne ve Kimliğin Farklılaştığı/Özgürleştiği (?) Alan: Postmodernite

Modernizm ve onun egemen olduğu tarihsel dönem, aydınlanma projesinin etkinleştirilmeye çalışıldığı dönemdir. Aydınlanma projesi, en genel anlamıyla insanlar arasındaki cinsiyet, din, kültür, ırk gibi kimlik kaynaklı farklılıkların değil, benzerliklerin peşinde koşmaktadır. Dünyanın ve toplumun bir bütün olarak ve kuşkusuz ussal temeller üzerinde yeniden yapılandırılmasını öngörür. Postmodern dünyada ise vurgu fantastikleştirme yeteneğine yapılır, hayal gücü ve gerçeklik birbirine kavuşur (Murphy 2000, 140). Postmodernizmin yaşadığımız çağ üzerindeki bu hâkimiyeti, günümüz tartışmalarının merkezine oturan kimlik konusunda da eskimiş ezberleri bozma eğilimindedir. Bu yaklaşıma göre, modernist kimliğin başlıca kaynağı tecrübedir. Aile ve toplumsal sınıfın gerilemesiyle, kimlikler bir kuşağın içindeki eşanlılık tarafından onaylanmakta, giderek artan sayıda başka insanlarla girdiğimiz birçok etkileşimimiz, çok katlı hale gelmiş öz tecrübelerimiz – kişinin yerine getirdiği işlevsel rollerin sayısı ile ayrılması yönündeki modernist tutumla – hakkındaki bilgi ve tecrübemiz, duyarlılığımızı dolaysızlık, etkilenim ve duyguya açık kılmaktadır (Lash 1994, 51).

Dolayısıyla modern dönemde kimliğin toplumsalın alanında yer aldığı görülmektedir. Modern ve geleneksel toplumlarda kimlik farklılaşmamıştır. Modern öncesi toplumlarda kimlik, ne bir sorunsal, ne de bir eleştiri ya da tartışma konusudur (Kellner 2004, 187). Bu dönemde toplumsal tabaka kimliğinin daha göz önünde olduğu, burjuva, serf gibi toplumsal sınıfların egemen olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kimlik, bu sınıfsal tabakalar üzerinden kendini tanımlamaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, modernitede kimlik, toplumsalın alanında yer almaya ve kendini öteki bağlantılı ifade etmeye başlamıştır. Modern öncesi dönemin tersine "modernitede kimlik oldukça devingen, çok katlı, kişisel, öz düşünümsel, değişime ve yeniliklere açık bir hale gelmektedir" (Kellner 2004, 187). Modernizmin oturmuş ve çok katlı kimliği kendini bu dönemde, ulusal üst kimlikler üzerinden ifade etmeye çalışmaktadır. Bir ulus-devlete aidiyeti belirleyen vatandaşlık ve benzeri kimlikler bu dönemin belirleyicilerindedir.

Toplumsal cinsiyetin bir kimlik olarak inşa edilmesi de modern dönemin kimliğinin oluşturulmasında önemlidir. Toplumsal cinsiyet olgusunun yorumlanması bu dönemin kimliklerinde "kadın" ve "erkek" olmanın üzerinde yoğunlaşırken, toplumsal anlamda da "anne" ve "baba" olabilmek önem kazanmaktadır:

Oğlan ya da kız doğulur ama nasıl erkek ya da kadın olunur? Geleneksel toplumlarda genellikle evlilik konumu ve çocuk sahibi olma olgusuyla. Erkek ve kadın, yalnızca doğuştan gelen özelliklerle

değil, baba ya da anne olabilmeleri ya da olmaları olgusuyla da tanımlanmıştır. Bu ilke günümüzde şaşırtıcı geliyor bize, ama çağdaş Batı toplumlarında bile, çocuk sahibi olmak ya da olmamak bir cinsiyete ait olma duygusu içinde önemli bir rol oynar. Nasıl “sınıf bilinci”nden söz ediliyorsa, dölleme deneyine, dahası “cinsellik” deneyine eşlik eden öyle bir “cinsiyet bilinci” de vardır (Agacinski 1998, 79).

Moderniteyi yaşayan geleneksel toplumlarda bireyler³, kendilerini ve cinsiyetlerini, “anne” ya da “baba” olmak üzerinden tanımlamaktadırlar. Dolayısıyla “aile” kavramı da bu dönemde önem kazanan ve üzerine yoğun bir biçimde anlam yüklenen bir olgu haline gelmektedir. Modern dönemde bu şekilde inşa edilen kimlik, bir bunalım yaşamaktan uzak, kesin çizgilerle kendi sınırlarını çizmiş bulunmaktadır. Özellikle feminizmin ortaya çıkışı için temel oluşturan, bütün kadınların “anne” olma zorunluluğuna ait düşünce bu dönemde sıkça tartışma konusu haline gelmiştir. Welldon’un (2001) anneliğin idealleştirilmesi ve alçaltılması üzerine gerçekleştirdiği psikanalitik çalışması⁴, anneliğin bilinen ve herkesçe kabul edilen kutsallığının bütün kadınlar tarafından yaşanamayacağı gerçeğini belirtmesi bakımından önemlidir. Sapkınlığın sadece erkeğe ve fallusa indirgenemeyeceğini, kadınların da sapkınlık belirtileri gösterebileceği noktasından hareketle Welldon, kadınların cinselliklerinin ve bedenlerinin özgürlüğü ve öteki ile eşitliği üzerine önemli bulgular sunmaktadır. Sonuçta fallus bir gösterge ve iktidar mekanizmasını güçlendiren bir simge olmaktan öte bir şey değildir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini temelde yaratan bir simge olarak fallus bu noktada ataerkilliği yeniden üretirken, bütün toplumsal kurumlar üzerindeki hâkimiyetini de güçlendirmektedir:

Fallus bir gösterge: Polisin elindeki cop, babanın tokadı, ABD’nin füzeleri. Ama bunların hiçbiri sahibindeki eksiği gidermez: Ne polis iktidara sahiptir, ne baba, ne de ABD Başkanı. O yüzden de çok tehlikelidirler: Bir eksiğe sahip olmanın tahammül edilmez farkındalığıyla, ellerindeki nesnelere akıldışı biçimlerde kullanabilirler. Bir şey öğrenmesi gerekmediği halde işkence yapan polis, durup dururken tokadı basan baba, beceriksizce güç kullanıp yüzüne gözüne bulaştıran ABD, hep o eksiği kapatmaya çalışmaktadırlar. Ama olası suçları engellemek için işkence yapan polise, “terbiye vermek” için tokatlayan babaya, ya da “demokrasi götürmek” için operasyon yapan ABD’ye anlayış göstermekte acele etmeyelim. Yüzeydeki bu “akılcı” açıklamalar birkaç gün, en fazla birkaç yıl içinde yağın yağmurla, esen rüzgârla sıyrılıp gittiğinde geriye kalan şey aynıdır: İşkence, dayak, savaş (Somay 2007, 28).

Cinsiyetlerarası bütün bu farklı tartışmaların ekseninde, modernite – postmodernite ikiliğinde tek ve farklılaşmamış bir kimlikten bahsetmemiz mümkün değildir. Kimlik postmodernitede ayrı bir kavramsallaştırmayı gerektirir. Postmodern kimliğin inşa sürecinde ortaya çıkan üç önemli belirleyici unsurdan söz etmek mümkündür. Bunlar: “ırk, etnisite ve cinsiyet”tir. Bu üç öge, postmodern kimliğin oluşumunda önemli bir yere sahiptirler. Ancak ayrılmış olarak değil eklektik bir biçimde ilerlemektedirler. Etnik kimliklere ve ırksal özelliklere verilen önemin, postmodern kimliğin çok renkli, istikrarsız, değişken ve çok katlı yapısının

3 Yaşadığımız dönemi, modernite sonrası bir safhada düşündüğümüzde, moderniteyi yaşayan toplumları şu andaki zaman – mekân ilişkisinde “geleneksel” olarak tanımlama gereği hissediliyor. Dolayısıyla ortaya “moderniteyi yaşayan geleneksel toplumlar” diye bir kavram çıkıyor. Burada geleneksel toplumdaki kastedilen, ilkel toplumlar değil, tam da örgütlü modern toplumlardır.

4 Welldon, Estela V. 2001. [1992] *Anne: Melek mi, Yosma mı?* çev. S. Kunt Akbaş, C. Kurultay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

oluşmasında büyük payı bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet ise, modern kimliğin aksine farklılaşmış ve tercihler anlamında yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Postmodernizmin ve teorisinin toplumsal cinsiyete en önemli katkısı, ona politik bir biçim kazandırması olmuştur (Ashenden 1997, 57). Toplumsal cinsiyetin ve cinselliğin, aile kurumundan çıkıp (modern kimliktekinin tersi bir biçimde) daha farklı alanlarda yorumlanma süreci de postmodernizmin ve onun kimliklerinin getirdiği “yenilik” ve “özgürlüklerden” kabul edilmektedir. Irk, etnisite ve toplumsal cinsiyet gibi toplumsal alanda farklılıkları niteleyen olgular, postmodern teorinin desteklediği eklektizm yaklaşımının da yeniden üretilmesini sağlamaktadırlar.

Ne olursa olsun, bizi arzu nesnelere sınıflamasından genel öznelere sınıflamasına geçiren ve bugün bireysel, hatta topluluklara ilişkin kimlik sorunları ortaya çıkaran, bu anlam kaymasına gerektiği kadar dikkat edilmiyor. Bu kaymanın sonuçlarından biri, bireylerin yeni bir cinsel sınıflamasını yapmak olmuştur; bu sınıflama, bireylerin cinsiyetleriyle değil, zevkleriyle ilgilenir ve bireyi değiştirmeyen ve kesin bir belirleme içine hapseder (Agacinski 1998, 85).

Bu noktada modernitenin cinsiyetine karşılık postmodernitenin toplumsal cinsiyeti ürettiği/beslediği gibi bir düşünceye ulaşılabilir. Ancak Agacinski'yle beraber, toplumsal cinsiyet üzerine en önemli referanslardan birinin yazarı olan Butler'in⁵ (2008) da belirttiği gibi, toplumsal cinsiyet tanımlaması da cinsiyet üzerinde yeni bir açılım sağlamakla beraber, yine de kategorilendirme anlamında bir sınırlandırmayı da beraberinde getirmektedir.

Biyolojik olarak kadın ve erkek olmanın ötesinde, bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak kadın ve erkek olmak arasındaki fark nedir? Bu farkı sağlayan unsuru salt kültürle açıklamak elbette yetersiz kalacaktır. Toplumsal cinsiyet, özneyi kültürel formasyonlar neticesinde kadın ve erkek olarak değerlendirmeyi öngörür. “Toplumsal cinsiyeti ‘inşa’ eden ‘kültür’ böylece bir yasa ya da yasalar dizisi üzerinden kavrandığında toplumsal cinsiyet, eskiden ‘biyoloji kaderdir’ formülasyonunda olduğu denli belirlenmiş ve sabitlenmiş oluveriyor. Bu sefer biyoloji değil, kültür kader oluyor” (Butler 2008, 53). Bununla beraber yaşadığımız çağda toplumsal bir kategori olarak cinsiyet de dâhil birçok kavram arasında mesafe ve sınırlar ortadan kalkıyor, eskimiş ezberlerimizi bir kenara bırakmak zorunda kalıyoruz. Kavramlar arasında sınırların ortadan kalkması ile özne, özgürlük vaadi ile karşı karşıya kalırken, sonsuz bir evrende benliğini ve inandıklarını kaybettiği bir gündelik hayatın içinde var olma çabası ile yüzleşmek durumunda kalıyor.

Video, etkileşimli ekran, multimedya, internet, sanal gerçeklik: Karşılıklı etkileşim bizi her yandan tehdit ediyor. Her yerde mesafeler birbirine karışıyor, her yerde mesafe ortadan kaldırılıyor: Cinsiyetler arasında, zıt kutuplar arasında, sahneyle salon arasında, eylemin başkahramanları arasında, özneye nesne arasında, gerçekle gerçeğin sureti arasında bir mesafe yok artık. Bu kavram kargaşası, zıt kutupların bu çatışması, olası değer yargısının artık hiçbir yerde olmadığını ortaya koyuyor: Ne sanatta, ne ahlakta, ne de politikada. Mesafenin ortadan kaldırılmasıyla, “mesafe pathos”unun ortadan kaldırılmasıyla her şey, üzerine karar verilemez bir duruma bürünüyor (Baudrillard 2001, 129).

Sınırların ortadan kalktığı ve/veya sınırlar arası çizginin bulanıklaştığı bir dünya tasavvur etmek, hele ki bunu toplumsal kategoriler anlamında düşünmek oldukça sarsıcı fakat *postmodernitenin*

5 Butler, Judith. 2008. [1999] *Cinsiyet Belası*. çev. Başak Ertür. İstanbul: Metis Yayınları.

şartı olarak karşımıza çıkıyor. Sonuçtan çok sorulara önem vermesi nedeniyle postmodernite, bir düşünce biçimi olarak varlığını güçlendiriyor. Bu noktada Harvey'in postmoderniteye ilişkin sorduğu şu soru oldukça değerlidir: "Her tür üst anlatıya (Marksizm, Freud'culuk ve Aydınlanma düşüncesinin her türü dâhil) karşı muhalefeti, hep susturulmuş olan 'başka seslere' ve 'başka dünyalara' (kadınlara, eşcinsellere, siyahlara, kendi tarihleri olan sömürgeleştirilmiş halklara) gösterdiği yakın ilgi dolayısıyla devrimci bir potansiyeli var mıdır? Yoksa modernizmin ticarileştirilmiş ve evcilleştirilmiş bir versiyonu mudur?" (2006, 57).

Kadın ve Erkek Olmanın Ötesinde

"Cinsiyetler aslında farklılıklarından başlayarak ve birbirleriyle ilişkileri içinde anlam ve değer kazanır. Bu anlamda, eşcinsellik tercihi, belki de kavramın geleneksel anlamında cinsel kimliğin bir tür silinişidir" (Agacinski 1998, 75).

Modernitenin temelini oluşturan üst-anlatıların reddi, yapı-bozumunu gerektirir. Cinsiyet kategorileri anlamında düşünüldüğünde de bu durum değişmez. Kadın ve erkek olmanın ötesinde başka bir açılım düşünmeyi gerektirmeyen moderniteye karşı postmodernitenin, cinsiyeti kategorileştirmenin dışında farklı bir işlevi vardır. Her alanda farklılığın özgürleştirici siyasetini vurgulayan postmodernite bu siyasetini cinsiyet üzerinde de yürütmektedir. Dolayısıyla karşımıza kadın ve erkek olmanın ötesinde bir cinsiyetler alanı çıkar. Freud'un cinsiyet üzerine gerçekleştirdiği üst-anlatısı hiç kuşkusuz bugün daha çok tartışılmaktadır. Eski çağlarda erkek çocuklarının erkekler tarafından eğitilmesi (kölelerde olduğu gibi) ve soylu ailelerde daha çok erkek hizmetçilerin kullanılmasının eşcinselliği tetiklediğini savunan bu üst-anlatı (Freud, 2004, 109), hem tarihsel ve genel geçer bir anlatı olması hem de cinsel nesne seçiminin nedenselliğe indirgenmesi nedeniyle sorunlu kabul edilebilir.

Bu noktada cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti birbirinden bağımsız ve ayrı kavramlarmış gibi düşünmemizi engelleyen bir yaklaşımla karşı karşıya kalmaktayız. Sonuçta doğada cinsiyet iki kutupluluk değil bir bütünlüktür, onu toplum iki kutuplu hale getirir (MacKinnon 2003, 267). Cinsiyet, toplumsal cinsiyetle eşdeğer derecede hayali bir konuma yerleştirilmelidir, çünkü her ikisi de değişkendirler, inşa edilmişlerdir ve bu yüzden yapı-bozumuna uğratılabilirler, yeniden düzenlenebilirler (Schwichtenberg 1995, 185). Böylece modernitenin en önemli kimlik belirleyicilerinden olan cinsiyet, postmodernitede yapı-bozumuna uğratılarak, farklılıklar anlamında tekrar tartışmaya açılır hale gelmiştir. Bu tartışma, farklılığı yücelterek, cinsiyetin, cinsel haz ve tercihler konusunda yeniden yorumlanmasını sağlamaktadır. Eğer Agacinski'nin belirttiği gibi, evrensel olarak cinsiyetli olan insanların genel olarak ötekini arzuladıklarını ve döllemek için ötekine bağımlı olduklarını (1998, 81) kabul etseydik, yukarıda tartışmaya açtığımız farklılıkları tartışmamıza gerek kalmazdı. Erkek ve kadının evrensel olarak ve salt döllemek için (çocuk doğurmak için ve/veya aile kurmak için, vb.) bir araya geldiklerini savunmak, günümüz toplumlarında eşcinselliği heteroseksist bir tavırla ötekileştirmeyi de beraberinde getirmektedir. Oysa;

Öteki yoksa toplum da yoktur. Toplum yoksa, cinsel ilişki diye bir şey de olamaz; olsa olsa çiftleşme vardır, arıların, domuzların, kedilerin ya da somonların da gerçekleştirebildiği doğal bir fiil, üremenin zorunlu önkoşulu, aslında türün sürebilmesi için iki-eşeyli canlıların, özellikle de hayvanların başına

musallat edilmiş bir angarya. Cinsel haz ise (ama cinsel ilişki değil) bu angaryanın müşevvikidir olsa olsa. Değneğin ucundan sallanan havuç, bu angaryaya katlanmamızı sağlayan ödül (Somay 2007, 77).

Heteroseksüel kültüre karşılık, eşcinsellik bir siyasa yaratma çabası anlamında politiktir. Kaynağını ABD ve Batı Avrupa'dan alan ve tarihsel seyrinde feminist hareketten beslenen eşcinsel hareket, Türkiye özelinde son 20 yılda ivme kazanmakla beraber, 1980 sonrası değişen dünya düzeninde asıl şeklini aramaktadır (Özbek, 2015). Türkiye'de konu ile ilgili sınırlı bir literatüre rastlanmakla beraber yapılan çalışmalardan, eşcinsellerin mevcut cinsiyet rollerini kendi içlerinde yeniden ürettikleri sonucuna varılabilir (Selek 2007; Hocaoglu 2004; Özbay ve Soydan 2003; Berghan 2007) ya da üçüncü bir kimlik mücadelesi verme birikimine sahip olmadıkları için eşcinselliklerini travesti olarak yaşamakta, böylece hâkim rol kalıplarını benimseyerek toplumsal alanda daha fazla kabul edileceklerini düşünmektedirler (Selek 2007, 87). Bu tespit hiç kuşkusuz Türkiye özeline indirgenemeyecek denli kapsayıcıdır. "Toplumsal cinsiyetin toplumca atfedilen bir kavram olduğu düşünülecek olursa, üzerinde cinselliğin uygulandığı varlığın cinsiyetine bakılmaksızın 'kız' olduğu, hareketi uygulayanın ise erkek olduğu kabul edilmektedir" (MacKinnon 2003, 207). Bu kategorileştirme bizi, cinselliğin farklılaştığı alanlarda bile toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği sonucuna götürmektedir.

Feminizmin eşcinsel harekete olan katkısı, konunun akademik yazında sıkça tartışılması, cinsiyet rollerinin ve cinsel farklılıklara yönelik araştırmaların niceliksel olarak artışının sağlanması oldu (Connell 1998, 60). Bu artış, akademik dünya ile sınırlı kalmamış, gündelik hayata da yansımalarını hızla hissettirmiştir. Feminist hareketin desteğini alarak güçlenen eşcinsel/LGBTİ hareket, "eşcinsellerin kurtuluşu heteroseksüelleri de özgürleştirecektir" sloganıyla tüm dünyada sivil toplum hareketi içerisine girmiş bulunmaktadır. Ancak bu örgütlenme toplum bazında yaşanan homofobiyi azaltmıştır gibi bir yargıya varmak için henüz çok erken olduğu söylenebilir. Eşcinsellere yapılan zulüm, genelde erkeklerin (heteroseksüel olanların) başka erkeklerden oluşan bir azınlığa karşı hareketi olmakla birlikte, bütün erkeklerin içindeki 'kadınsılığın' zorla bastırılmasının da bir sonucudur. Bu durum, erkeklerin kadınlardan uzak ve kadınları erkeklerden aşağı bir konumda tutmanın yoludur (Segal 1992, 42). Dolayısıyla heteroseksist kültür ve onun destekleyicisi olan homofobi, sadece egemen erkeklik modeline tehdit oluşturan bir gruba karşı olmakla kalmamakta, cinsiyetler arasındaki ayrımcılığı da pekiştirmektedir.

Eşcinselliğin politik olmasını sağlayan bir diğer unsur da, "aile" eleştirisindeki en radikal kopuşun bu kattan gelmiş olmasıdır. Eşcinsel hareketlerin hemen hemen tamamı, aileyi sermayenin emek kaynağı ihtiyacını ve devletin tabi kılma ihtiyacını karşılayan bir heteroseksüellik fabrikası olarak görmektedir (Connell 1998, 64). Wittig'e göre ise cinsiyetin düalist yapısı, zorunlu heteroseksüellik sisteminin üreme odaklı hedeflerine hizmet etmektedir: "Zorunlu heteroseksüelliğin devrilmesiyle 'kişi'nin cinsiyet zincirlerinden kurtulacağını, böylece gerçek bir hümanizmin başlayacağını iddia eder" (akt. Butler 2008, 69). Dolayısıyla eşcinsellik, heteroseksüel kültüre göre hem erkeklığe hem de kurumsal düzeyde aileye karşı bir tehdit oluşturuyordu. Bu tehdit kısa vadede, toplumsal cinsiyet ve cinsellik alanındaki çalışmalara *transgender* (cinsiyetler üstü), *intersex* (ara-cinsiyet), *drag* kültürü ve tüm bunlardan doğan öncü bir *queer* kuramı gibi farklı kategoriler eklemeye başlamıştır.

Yirmi birinci yüzyıldaki cinsiyet çalışmalarına yön verecek olan bu kavram ve teorilerin öncüsü olarak kabul edilen Butler, *drag*'ın⁶ gerçekliğin genellikle varsaydığımız denli sabit olmadığını ortaya koyan bir örnek olması dolayısıyla önemsemektedir. *Drag* örneğini kullanmaktaki esas amacı, toplumsal cinsiyet "gerçekliği"nin zayıflığını teşhir ederek toplumsal cinsiyet normlarının icra ettiği şiddete karşı koymaktır (2008, 29). *Queer* kuramı bu bağlamda, toplumsal cinsiyetler arasındaki rol dağılımlarını ve cinsiyetler arasındaki kategorileri ortadan kaldırması anlamında yıkıcı bir karakterdedir. Butler'a göre her toplumsal cinsiyet *drag* gibidir, çünkü taklit, heteroseksüel projenin ve onun toplumsal ikiciliğinin merkezinde durmaktadır. *Drag*'ın heteroseksüel idealleri taklit ettiği doğrudur ancak heteroseksüel norm tarafından dışlanan bir taklittir bu (Direk 2007, 82). Peki, bu taklit özelliği, eşcinselliğin temelinde yatan özgürleşme/politikleşme/farklılaşmayı yok edip, yerine mevcut (ve temelinde karşı çıktığı) cinsiyet rollerini yeniden üretmesine neden olmuyor mu? Bu durum toplumsal düzlemdeki ötekileştirmeyi kendi içinde yeniden üretmiyor mu?

Eşcinsellik, hareket noktası olarak özgürleşmeyi ve farklılıklara yaşam alanı savunusunu seçmiştir. Toplumsal düzlemde "dezavantajlı" grupların tamamında görüldüğü gibi, hak talep etmekle çabalamış bir tarihi vardır. Bu durum sadece Türkiye gibi ülkelerde değil, birçok Avrupa ülkesinde de benzer özellikler göstermektedir. Ancak, yukarıdaki çalışmaların eşliğinde eşcinselliğin de günümüzde kendi içindeki farklılaşmayla çözümlendiğini görüyoruz. Lezbiyenlerdeki "*butch*" ve "*femme*" ayrımı neyse, geylerdeki "*maskülen*" ve "*feminen*" ayrımı da odur ve bir "toplumsal cinsiyet" kategorisi olarak eşcinsellik, kendi içinde "cinsiyet" rollerini yeniden üretmekte midir? Kadın ve erkek olmanın ötesindeki alan, cinsiyet rollerinin tekrardan üretildiği bir alan mıdır?

Baudrillard'ın (2001), "Hepimiz Transeksüeliz"⁷ söyleminin üzerinden oldukça uzun bir zaman dilimi geçti. Cinsiyetin bir kategori olarak insan hakları dâhilinde olmadığını ve dolayısıyla cinselliğin de özgürleşme ilkesinin olmadığını belirttiği yazısında, insanların kendilerine kimlik arayacak vakitlerinin olmadığını belirtiyor. Ancak günümüzde hala birçok noktada insanların kendilerini kimlikleri üzerinden ifade etme eğilimlerini göz önünde bulundurursak Baudrillard'ın söylemi oldukça radikal kalıyor. Birçok kurumun ya da kavramın *trans*'laşmasını kabul etmekle beraber, postmodernitenin öncülüğündeki farklılık ve özgürlüğe inansak bile, konu cinsiyet olunca insanların hala belirgin kategorilerde kendilerini tanımladıkları bir gerçek olarak karşımıza çıkıyor.

Yukarıda yer alan bazı sorular aslında bu çalışmanın argümanını destekleyen cevapları da içinde saklamaktadır. Günümüzde kimse özgürleştirici cinsel politikaların modernitenin düalist yapı anlayışını yeniden ürettiğini net olarak iddia edemiyor olabilir. Ancak toplumsal görüngüler ve pratikler, cinsiyet ekseninde ortaya çıkan farklı yönelimlerin de düalist bir yapıyla yeniden kurgulandığını gösterir niteliktedir. Ve hiç kuşkusuz Weeks'in de belirttiği gibi çeşitliliğin varlığını onaylamak, cinsel gelenek tarafından sorulan "zor" soruları cevaplandırmaz: sadece ortaya yeni soruların çıkmasını sağlar (2016:108).

6 *Drag* kavramı aynı zamanda farklı formülasyonlarda (*drag king* ve *drag queen*), eğlence sektöründeki eşcinsel *act1* tanımlamak için de kullanılmaktadır. Konuya toplumsal cinsiyet, ırk ve erkeklik ekseninde farklı bir çalışma için bkz: Judith Halberstam, "Mackdaddy, Superfly, Rapper: Gender, Race and Masculinity in the Drag King Scene", *Social Text*, 52-53, Vol. 15, Fall/Winter 1997, s. 105-131.

7 14 Ekim 1987 tarihli yazı, yazarın *Tam Ekran* (2001) kitabı içinde yer alıyor, s. 17-22.

Kaynakça

- Agacinski, S.** *Cinsiyetler Siyaseti*. çev. İsmail Yerguz. Ankara: Dost, 1998.
- Ashenden, S.** *Feminism, Postmodernism and the Sociology of Gender. Sociology After Postmodernism*. ed. David Owen. London: Sage, 1997.
- Baudrillard, J.** *Tüketim Toplumu*. çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı, 2008.
- Baudrillard, J.** *Tam Ekran*. çev. Bahadır Gülmez. İstanbul: YKY, 2001.
- Berghan, S.** *Lubunya – Transeksüel Kimlik ve Beden*. İstanbul: Metis, 2007.
- Bora, A.** *Kamusal Alan Sahiden Kamusal Mı?. Kamusal Alan*. ed. Meral Özbek, İstanbul: Hil, 2004.
- Butler, J.** *Cinsiyet Belası*. çev. Başak Ertür. İstanbul: Metis, 2008.
- Connell, R. W.** *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı, 1998.
- Direk, Z.** *Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi. Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar*. der. Zeynep Direk. İstanbul: YKY, 2007.
- Foucault, M.** *Cinselliğin Tarihi*. çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı, 2007.
- Fox Keller, E.** *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*. çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Metis, 2007.
- Freud, S.** *Cinsiyet Üzerine*. çev. A. Avni Öneş. İstanbul: Say, 2004.
- Halberstam, J.** *Mackdaddy, Superfly, Rapper: Gender, Race And Masculinity In The Drag King Scene. Social Text. 52/52(15), 105-131, 1997.*
- Harvey, D.** *Postmodernliğin Durumu*. çev. Sungur Savran. İstanbul: Metis, 2006.
- Hocaoğlu, M.** *Eşcinsel Erkekler: Yirmi Beş Tanıklık*. İstanbul: Metis, 2004.
- Jenks, C.** *Altkültür: Toplumsalın Parçalanışı*. çev. Nihal Demirkol. İstanbul: Ayrıntı, 2007.
- Kellner, D.** *Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası. Doğu Batı Dergisi. Sayı 15. Ankara: Doğu Batı, 2004.*
- Lash, S.** *Modernite mi, Modernizm mi? Weber ve Günümüz Toplumsal Teorisi*. çev. Mehmet Küçük. *Modernite Versus Postmodernite*. Ankara: Vadi, 1994.
- MacKinnon, C.** *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*. çev. Türkan Yöney, Sabir Yücesoy, İstanbul: Metis, 2003.
- Mills, C. W.** *Toplumbilimsel Düşün*. çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Der, 2000.

Murphy, J. W. *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*. çev. Hüsamet Arslan. İstanbul: Paradigma, 2000.

Owen, D. *The Postmodern Challenge to Sociology. Sociology After Postmodernism*, ed. David Owen, London: Sage, 1997.

Özbay, C., S. Soydan. *Eşcinsel Kadınlar: Yirmi Dört Tanıklık*. İstanbul: Metis, 2003.

Özbek, Ç. *Demokrasinin "Yeni" Aktörleri: Ekolojik, Feminist ve LGBT Hareketleri Bağlamında Sivil Toplum Örgütleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2015.

Sarup, M. *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*. çev. Abdülbaki Güçlü. Ankara: Bilim ve Sanat, 2004.

Schwichtenberg, C. *Madonna'nın Postmodern Feminizmi: Marjinallerin Merkeze Taşınması. Kadın ve Popüler Kültür*. der. ve çev. Süleyman İrvan, Mutlu Binark. Ankara: Ark, 1995.

Segal, L. *Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler, Değişen Erkekler*. çev. Volkan Ersoy. İstanbul: Ayrıntı, 1992.

Selek, P. *Maskeler, Süvariler, Gacılar*. İstanbul: İstiklal, 2007.

Smith, P. *Kültürel Kuram*. çev. Selime Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu. İstanbul: Babil, 2007.

Somay, B. *Bir Şeyler Eksik*. İstanbul: Metis, 2007.

Thornham, S. *Postmodernizm ve Feminizm. Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*. ed. Stuart Sim. çev. Mukadder Erkan, Ali Utku. Ankara: eBabil, 2006.

Weeks, J. *Bir Kavramın Anatomisi: Cinsellik*. çev. İlnur Güzel, İstanbul: Everest, 2016.

Welldon, E. *Anne: Melek mi, Yosma mı?: Anneliğin İdealleştirilmesi ve Alçaltılması*. çev. Semra Kunt Akbaş, Can Kurultay. İstanbul: Ayrıntı, 2001.

Polis Gücünden Polis Hizmetine: Pazarlama Perspektifi ile Polis Algısının Kavramsal Olarak İncelenmesi

Emrah CENGİZ^[*], İrfan AKYÜZ^[**]

Kısa Özet

Pazarlamanın kapsamının genişlemesi, birçok sosyal bilim alanı gibi, pazarlamanın kamu yönetiminde de etkin biçimde nasıl kullanılabileceğini sorgulamaktadır. Pazarlamanın kamu yönetimiyle entegrasyonun, “yeni kamu yönetimi” ve “yönetişim” olmak üzere, iki önemli çıktısı olduğu vurgulanabilmektedir. Bu bağlamda, kamunun kendine has özelliklere sahip kolluk gücü olan polis teşkilatı da, pazarlama kavram ve araçları ile tanışmıştır. Müşteri odaklı hizmet birimine evrilen teşkilat, vatandaş (müşteri) ihtiyaç ve isteklerinden hareketle, toplum destekli polislikten algı ölçümüne birçok yeniliğe uyum sağlamaya başlamıştır. Bu çalışmada, polisin algısının oluşumuna ve ölçümüne dair kavramsal bir çerçeve ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: polislik, algı ölçümü, güvenlik hizmeti, pazarlama

From Police Force to Police Service: Conceptual Investigation of the Perception of the Police from a Marketing Perspective

Abstract

As the scope of marketing expanded how it can be used effectively in public administration like other social disciplines began to be questioned. The integration of public administration and marketing has two important outcomes which are “new public administration and governance” In this respect, police department which harbors the public’s specifications as its police force met the concept of marketing and its tools. The police force has evolved into a customer oriented service unit and began to adapt innovations such as community policing and perception measurement due to the demands and needs of the citizens (customers). In this study, a conceptual framework is adopted due to perception formation and measurement of the police forces.

Keywords: policing, perception measurement, security Services, marketing

Giriş

Pazarlama, ihtiyaç ile isteklerin anlaşılması ve karşılanması temelli felsefesini, 1970’lerden itibaren ticari ürün ve hizmetlerin ötesine taşımaya başlamıştır. Bu durum Kotler ve Levy (1969:15) tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: “...kar amaçsız organizasyonları yönetenlerin karar vermesi gereken husus pazarlamak ya da pazarlamamak değildir; çünkü hiçbir organizasyon pazarlamayı inkar edemez. Karar verilmesi

[*] İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ecengiz@istanbul.edu.tr

[**] İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, iakyuz@istanbul.edu.tr

gereken, pazarlamanın ne kadar yeterli bir biçimde uygulanacağıdır." Bir başka deyiş ile, pazarlama; reklam, satış ve tutundurma içermez. Pazarlama, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını tanımak ve anlamak ile pazarlama karmasının herhangi bir elemanını, söz konusu ihtiyaç ve istekleri karşılamada kullanma isteğidir (Houston,1986:86). Bu bağlamda, kar amaçsız organizasyonlar olan kamu yönetimleri ve yerel yönetimler de, pazarlama gereksinimi ile daha fazla yüzleşmektedir.

Vatandaş tanımı hizmet sunulan edilgen yapısından, hizmeti talep eden ve yönlendiren etken bir yapıya evrimleşmektedir. Bu sebeple, pazarlamanın odak noktasında bulunan müşteri, pazarlama düşüncesinin aktarıldığı her alanda öncü bir felsefe haline gelmektedir. Kamu yönetimi ve yerel yönetimler özelinde, vatandaşların müşteri perspektifinde etkenleştirilmesi, hizmet sunulan her bir noktanın müşteri ihtiyaç ve isteklerine göre yeniden biçimlendirilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Ancak pazarlama ve kamu yönetimi disiplinlerinin temel düzeyde başlayan bu etkileşiminin sorunsuz olduğunu söylemek güçtür. Pazarlama açısından kamu yönetimi, bürokratik süreçler, verimsizlik ve performans odaklı olmayan yönetim çağrışımına sahiptir. Kamu yönetimi perspektifinde ise pazarlamanın temelinde ticarileştirme ve kar odaklılık bulunan, üretkenlikten uzak bir tüketim fonksiyonu olarak, kamu hizmetlerinin koruyuculuk, evrensellik ve kapsayıcılık yaklaşımlarına etik dışı bir bakıştan ibarettir. Bu yanlış anlama ise, başta kamu yönetimi akademisyenlerinin, kamu hizmetlerinin pazarlanmasına şüpheyle yaklaşımlarına ve pazarlamanın kamu yönetimine zarar verme potansiyeli olduğunu düşünmelerine yol açabilmektedir (Kaplan ve Haenlein, 2009: 198).

Kamu yönetiminde pazarlama özel sektördeki göre, devletin tekelci konumu, vatandaşın "bir müşteriden" ve devletin "bir hizmet tedarikçisinden" çok daha fazlası olmaları, kamu mallarının genelde ücretsiz sunumu ile kamu çalışanlarının ticari odaktan yoksunlukları gibi farklılıklar içermektedir (Buurma, 2001: 1295). Ancak, günümüzde kamu yöneticileri ve akademisyenler, pazarlamanın kamu yönetiminde kullanılabilirliğini değil, en etkin biçimde nasıl kullanılabileceğini sorgulamaktadır. Hatta, pazarlamanın kamu yönetimiyle entegrasyonun, "yeni kamu yönetimi" ve "yönetişim" olmak üzere, iki önemli çıktısı olduğu vurgulanabilmektedir.

Yeni kamu yönetimi, özel sektör yönetim deneyiminin kamu yönetimine uyarlanmasıyla, yönetişim ise, kamu politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında kamu harici unsurların (özel sektör başta olmak üzere) sürece dahil olmasıyla ilişkilidir (Kaplan ve Haenlein, 2009: 200). Kamu yönetiminin yaşadığı pazarlama temelli bu dönüşüm Mawby ve Worthington (2002: 58)'e göre; özel sektöre güvenin kamudan fazla olması, rekabetin faydalarına olan inanç, merkezi strateji üretiminden yerel yönetimlerle ortaklaşa hizmet dağıtımına evrim, performans göstergelerinin gelişimi, çıktı ve sonuçlara önem verme ile kamu hizmetinden yararlananları müşteri olarak tanımlama biçimindedir. Yukarıda sözü edilen dönüşüme bağlı olarak, kamunun güvenlik olgusuna bakışı da farklılaşmıştır.

İnsanlık tarihinin başlamasıyla birlikte güvenlik, insanlar için daima öncelikli konulardan biri olmuştur. Güvenliğin temin edilmediği yerlerde özgürlükten, demokrasiden ve insan haklarından söz etmek oldukça güçtür. Bu nedenle günümüz dünyasındaki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin öncelikli hedeflerden biri de güvenliktir (Halil, 2013:1). Bir başka ifadeyle, güvenlik olgusuna gerek insanın yaşamına devamı için mutlaka giderilmesi gereken fizyolojik gereksinimlerden sonra ikinci planda yer vermesi ve gerekse

insanın psiko-sosyal dünyası açısından daha üst düzey gereksinmelerini hissedebilmeleri için karşılanması gereken bir olgu niteliğini getirmesi bakımından Maslow'un ihtiyaçlar piramidi, şüphesiz güvenlik olgusunun insan toplulukları için taşıdığı önemi vurgulayan en gerçekçi bilimsel tespitlerden birisidir (Şen, 2013: 86). Kamu ise güvenlik olgusuna, bir amaç olarak değil, bireylerin güvenliğini sağlayan bir araç olarak yaklaşmaktadır (Gül, 2008: 80).

Yukarıda sözü edilenler birlikte düşünüldüğünde, kamu yöneticilerinin vatandaşın (müşterinin) ihtiyaç ve isteklerini anlamak ve karşılamak zorunlu farklı kurumlarını yeniden değerlendirerek, gerekli ise tamamen yeniden yapılandırarak, yerine getirmekle sorumlu olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmada, güvenlik olgusu temelinde ortaya çıkan ve diğer teşkilatlara göre farklı bir yapısı olan polis teşkilatının, müşteri (vatandaş) tarafından nasıl algılandığının kavramsal altyapısı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bir başka deyişle, polisin hizmet üreten yapısının hizmet alanların beklentileriyle uyumlaştırılmasında pazarlamanın rolü ve gereği aktarılmaktadır.

1. Polislik ve Hizmet Odaklılık

Polis, en yalın biçimi ile, devletin vatandaş gereksinim duyduğu güvenlik ihtiyacını karşılamak amacıyla devletin sahip olduğu kolluk kuvvetidir. Kolluk hizmetleri, genel emir ve yasaklar mahiyetindeki düzenleyici işlemlerle yürütülmesi bakımından kamu hizmetlerinden ayrılır. Yürütülmesi için zorlayıcı nitelikleri içinde bulunduran kolluk hizmetlerine karşılık diğer kamu hizmetlerinin halka sunulması ön plana çıkmaktadır. Tüm bu sebeplerle kolluk hizmetlerinin, diğer kamu hizmetleri gibi idari işlemlerle yürütülen ve fakat kendine özgün bir kamu hizmeti olduğu söylenebilir. Çünkü tüm kamu hizmetleri gibi kolluk hizmetlerinin de nihai bir amacı vardır ve bu genelde kamu yararı, özelde ise kamu düzenidir (Derdiman, 2003: 192). Konu Türkiye özelinde ele alındığında ise teşkilat yapısı şu şekilde izah edilebilir: "Ülkemizde kolluk kuvvetleri birçok değişik yasayla kurulmuş ve birbirinden ayrı yapılara sahip örgütlenmelerdir. Ancak, kamu düzeninin sağlanması ve korunması amacıyla yönelik faaliyetleri gerçekleştiren bu örgütleri tüm dağınıklıklarına rağmen, bağlı oldukları makam ve yetki alanlarını göz önünde tutarak "Genel Kolluk", "Özel Kolluk" ve "Yardımcı Kolluk" şeklinde üçlü bir ayırıma tabi tutmak olasıdır. Polis, bu ayırımda genel kolluk kapsamında yer alıp, belediye sınırları içerisinde kamu düzeni ve yasaların uygulanmasını sağlayan, silahlı icra ve inzibat kuvvetidir" (Resmi Gazete, 12.06.1937- Sayı: 3629). Polisin kanundaki tanımı ve görev içeriği 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu ile ortaya konulmuştur. Polis demokratik düzen içinde, kanun hâkimiyetinin sağlanması ve korunması, yurt içinde huzur ve nizamın temini, vatandaşların can, mal, ırz güvenliğinin sağlanması ve korunması, suç işlemeye yönelik davranışların önlenmesi, sanıkların yakalanarak adalete teslim edilmesi görevlerini yerine getirmekten sorumludur (Dermirbaş ve Demir, 2014: 524).

Sözü edilen yasal çerçeve dahilinde, öz olarak; bir kanun destek kurumu olarak polis, kurumlar, yasalar ve insan haklarına saygı göstererek, huzuru sağlamayı, vatandaşların sosyal gelişimini korumayı ve suç önlemeyi amaçlamaktadır (Bouranta vd., 2015: 705). Ayrıca, polisin görev tanımındaki proaktif yaklaşım vurgusunu da belirtmek gerekir. Polis, halkı suç olaylarına ve tehlikelere karşı uyarmalı ve yol göstermelidir. Bir başka deyişle, polislik aynı zamanda toplumsal kurallara uyulması konusunda halkı eğitmek, önderlik etmek ve yol göstermektir (Fındıklı, 2001:101).

Polislik mesleğinin icrasına yasal boyutuyla bakıldığında, suçun önlenmesinden suçlunun adalete teslimine uzanan geniş bir yelpazeden söz edilebilir. Ancak polisin sadece 'adli' olaylara odaklanması, toplumla ilişki kurulmasını zorlaştırmaktadır. Toplumun katılımı, polisin başarısını doğrudan etkilemektedir. Polisin görevi kamu düzenini sağlamaktır. Bu görevi yerine getirirken hizmet ettiği toplumun onay, güven ve saygısını kazanmak zorundadır. Polis, hem toplumsal hem de hukuki meşruiyet elde etmelidir (Bahar, 2001: 719). Bu bağlamda, polis teşkilatının genelden özele dikkat etmesi gereken husus, Karatepe (2004: 260)'ye göre, polisin vatandaşın amiri değil, memuru olduğunu kabullenmesidir. Her polis memuruna bu bilinç verilmelidir. O halde, polisliğin yasal yetki ve sorumluluklarının gerçekleştirilmesinde, meşruiyet ve hizmet kavramlarının öne çıktığı söylenebilir. Bu ise, polisliğin kolluk gücünden hizmet kuruluşuna dönüşümü sonucu doğurmaktadır. Mawby ve Worthington (2002: 860) günümüz polisinden bahsederken; kolluk gücünden çok hizmet vurgusu yapıldığının altını çizmektedir. Ancak polisliğin ve genel olarak kamu örgütlerinin sundukları hizmetlerin incelenmesinde çeşitli zorluklar bulunmaktadır.

Kamusal hizmetlerin incelenmesinde ortaya çıkan zorluklarda ilk sırayı, kamu hizmeti alan vatandaşların (müşterilerin) ve karar vericilerin yapıları ile kamu hizmetlerinin yer aldığı çevrenin karmaşıklığı almaktadır. Ayrıca hesap verebilirlik düzenlemeleri, paydaş ilgilenimiyle ilgili stratejiler, hizmet tanımı ve şikayet çözme gibi başlıklar kamu sektörünün ve polisliğin hizmet yapılarını tanımlamayı ve dolayısıyla ölçümlemeyi güçleştirmektedir (Donnelly vd., 2006: 95-96). Yine de ana zorluğun "müşterinin kavramsallaştırılması" olduğu söylenebilir.

Kamu yönetiminde vatandaşın "müşteri" olarak ele alınması, hem karmaşık hem de tartışmalı bir konudur. Alford (2002) özel sektördeki müşterinin kendisinin satın almada işletme tercihini belli etmesi ve bu tercihe göre ürün ya da hizmeti satın alıp kullanması biçimindeki mübadelenin "kısıtlı ekonomik mübadele" olduğunu belirtmiştir. Bu yapının ise, kamu yönetimi perspektifindeki müşteri yaklaşımını açıklayamayacağını iddia ederek, Sosyal Mübadele Teorisi'nden yararlanarak hazırladığı bir tipoloji önermiştir. Bu tipolojide, vatandaşların müşteri olarak sınıflandırılmasında, ödeme yapanlar (paying customer), fayda sağlayanlar (beneficiaries) ve mecbur olanlar (obligatees) biçiminde üç unsur bulunmaktadır. Ödeme yapanlar, özel sektörde olduğu gibi, tüketimleri karşılığında ödeme yapan vatandaşlardır. Toplu taşıma hizmetlerini kullananlar, bu tip müşteriye örnek verilebilir. Fayda sağlayanlar ise, aldıkları ürün ya da hizmet karşılığında (devlet okulunda eğitim görmek, sosyal haklardan yararlanmak gibi) doğrudan bir bedel ödemeyenlerdir. Mecbur olanlar ise, yasal çerçevede kanunlara uymak zorunda olan (mahkum olma/gözetim altına alma gibi), vatandaşları ve aldıkları hizmetleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu açıdan mübadelenin "kısıtlı ekonomik mübadele" haricinde, sadece ekonomik bir temeli olmadığına dikkat çekilmektedir. Sosyal Mübadele Teorisi'ne göre, mübadeleye konu olan unsurlar sadece somut ya da maddi bir karşılığa sahip olmak zorunda değildir. Ayrıca, alıcı-satıcının haricinde üç veya daha fazla taraf mübadele sürecine dahil olabilir ve bu tarafların her biri doğrudan veya dolaylı olarak fayda elde edebilir. Mübadele bu özelliklere sahip olduğunda "genelleştirilmiş mübadele" adını almakta, bu durum ise kamu yönetimindeki "müşteri" tanımını daha anlamlı hale getirebilmektedir (Alford, 2002: 337 – 343). Öz bir ifadeyle, kamu yönetiminde müşteri sosyal mübadele temelinde ele alınabilir (Buurma, 2001). Öte yandan, Donnelly vd. (2006: 96) ile Bouranta (2015: 708) kamu sektörü müşterisini tanımlamadaki karmaşa ve farklılıklara şu şekilde işaret etmektedirler:

- Gerçek hizmet alıcısı olan "müşterinin" inkârı ve sunulan hizmetle ilgili kısıtlı bilgisinin olması,

- Müşterinin kim olduğunun belirsizliği,
- Çelişen çıkarılara sahip müşterilerin varlığı,
- Hizmet almaya gönülsüz müşterilerin bulunmasıdır.

Polis hizmetlerine özel olarak bu dört durum aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

- Hizmet alanlar suçun kurbanı, şahidi, jüri üyesi ya da faili olmayabilirler ve bu yüzden polis ile doğrudan iletişimleri olmayabilir.
- Bir suçun kurbanı ve bu suçla suçlanan kişi aynı hizmet sunucusunun müşterisi olabilirler.
- Bazı durumlarda tüm tarafların haklarının korunması gerekebilir.
- Söz konusu vatandaşlar, göz altına alınmış ya da tutuklanmış olabilirler ve yasal olarak aksi ispatlanana kadar masumdurlar.
- Suçun kurbanı ve faili aynı hizmet sağlayıcısının müşterileri olsalar da, farklı hizmet kalitesi ile karşılaşabilirler.
- Bazı çevrelerde ikamet edenler suçu önlemek için polise aktif olarak yardım edebilirler.

Bir başka yaklaşıma göre, polis, vatandaş talebine dalı hizmetler (trafik kazası gibi) ya da polisin yetkisindeki hususlar (radar uygulaması gibi) vatandaşla ilgili farklı durumlara dahil olur. Birinci durumda, kullanıcı bir ihtiyacını gidermek için hizmet talep ettiğinden neredeyse bir müşteridir. İkinci durumda, vatandaş hizmeti talep etmemesi ve genellikle bu tip bir hizmeti almak istememesi (hiç kimse ceza almak ya da tutuklanmak istemez) nedeniyle müşteri statüsünden tamamen ayrılmaktadır. Eğer vatandaş-kullanıcı odağından müşteri ilişkisi odağına geçiş sağlanabilirse, iyi hizmet kalitesi argümanı desteklenebilir ve polislik hizmetinin kalitesinin ölçümü gerçekleştirilebilir (Sarrico vd., 2013: 280). Sözü edilenler birlikte ele alındığında; polisliğin hizmet sundukları müşterilerine güç uygulama özelliği nedeniyle hizmet sektöründe eşsiz olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır (Akhtar vd., 2012: 100).

Yukarıda değinilen tüm zorluklara karşın, güvenlik hizmetinin müşterilerinin anlaşılması çok önemlidir. Çünkü Akhtar vd. (2012: 99)'a göre, polislik, toplumun polise "önemseme" ve "ilgi" ile bağlandığı bir hizmet olup, bu durum özellikle yasal otoritenin sıradan insanlar için huzur ve adalet sağlamada etkin bir rolü varsa oldukça önemlidir. Ayrıca polisliğin vatandaş ile devlet arasındaki ilişkinin temel bir yapı taşı olduğunun anlaşılması ve resmi sosyal kontrol ile yasal düzeninin kabul edilmesi ve algılanmasında "müşterilerin gönlüne dokunma" perspektifine sahip olunması polis için hayati bir nitelik taşımaktadır (Maguire ve Johson, 2010: 703).

Polisin bir kolluk gücü olmaktan, hizmet örgütü yapısına dönüşümünün iki ana sonucunun bulunduğu ifade edilebilir. Birincisi, polisin pazarlama kavram ve tekniklerinden yararlanmayı öğrenmesi gereksinimidir. Mawby ve Worthington (2002: 866 ve 871)'na göre, polis hizmetinde özel ve ticari sektörlerde geliştirilmiş kavramsal imaj yönetimi, medya ve halkla ilişkiler ile pazarlama uygulamalarının farkına varılmıştır. Polis gücü ürün odaklılıktan vazgeçerek müşteri odaklı düşünmeyi öğrenmeli ve genel kamuoyu

yerine farklı hedef kitleleri tanımlamalı ve hedeflemelidir. Öte yandan, pazarlama kavramlarının kamu hizmetlerine uyarlanması araştırmalara konu olmakla birlikte, pazarlamanın spesifik olarak polislik hizmetine uyarlanması gelişmekte olan bir alan olarak araştırmaya gereksinim duymaktadır. Literatürde, dış hedef kitlelerin yanı sıra iç müşteriye dönük pazarlamanın da önemine dikkat çekilmektedir (bkz. Mawby ve Worthington, 2002; Bouranta, 2015).

İkinci sonuç, birinci sonuçla etkileşimli olarak, toplum destekli polislik(TDP) gereksinimidir. Polis sayısındaki artışa rağmen insanların kendilerini daha az güvende hissettikleri "küresel polis krizi" tezi de (Santos, 2004), TDP'ye zemin hazırlamıştır. TDP'nin gerekliliği literatürde farklı biçimlerde ele alınmıştır. Polislik hizmetlerinin başarısı, tutuklama sayısı, faili meçhul olayların aydınlatılması, hırsızların yakalanması gibi istatistiklerle ölçülürken, bu tür istatistiklerle başarının ölçülmesinin yeterli olmadığı öne sürülmektedir (Kavgacı 1996: 628'den akt. Arslan ve Olgun, 2009: 108). Bu bağlamda, günümüzde polis teşkilatlarının halkın desteği ve işbirliği olmadan yüksek performans gösteremeyeceği ve suçla mücadelede başarılı olamayacağı kabul edilmektedir (Delice ve Duman, 2012: 2). Derdiman (2006:34)'e göre ise; polis suçtan sürekli bir adım geride olduğundan, bilgilenebilir ve dolayısı ile halka ihtiyaç duymaktadır. TDP, bir sonraki başlıkta irdelenmektedir.

2. Toplum Destekli Polisliğin Rolü ve Önemi

TDP, polis ve toplumun iletişim şeklinin yanı sıra polisin beklentilerini değiştirmeyi de kapsar. TDP polis teşkilatının sorumluluklarını ve çalışma biçimlerini farklılaştırmayı önerir. Bu kapsamda, merkezi yerine yerel bir yönetim, yetki devri artırımı ile uzmanlıkların azaltılması gibi reformlar önerilmektedir (Delice ve Duman, 2012: 7). TDP, toplum-polis ortaklığı ile karşılıklı güveni geliştiren, proaktif olarak sorun çözen ve suçun nedenlerini bertaraf etmeyi hedefleyen kurum geneli bir felsefe ve yönetim yaklaşımı olarak tanımlanabilir (Dietz, 1997: 86; Karatepe, 2004: 260). Bu tanımlardan hareketle, polisliğin farklı perspektiflere gereksiniminin ortaya çıktığı ifade edilebilir. Dietz (1997: 86)'e göre; geleneksel polislikte, suçun gerçekliğinin polisin ve suç algısının ise vatandaşın sorunu olduğu düşünülüyordu. Toplum destekli polislik paradigması ise, suç algısının vatandaş için gerçek olduğunu ve bu durumun hem polis hem de vatandaş için bir sorun olduğunu önermektedir. Bu yüzden toplum destekli polisliğin rolü, vatandaşın algılarını anlamak, suçların sayı ve içeriğini azaltacak teşvikler geliştirmek, suç temelindeki olumsuz algıları ortadan kaldırmak ve vatandaşlarla birlikte çalışarak bu algıları doğrudan değiştirmektir. Bir başka deyişle, toplum destekli polisliğin doğası, kamu hizmeti kadar kriminal eylemlerle ilgili de toplumun polisten beklentilerine önem vermektir (Sims vd., 2002: 458).

TDP'nin uygulamaları, farklı ülkelerde farklı biçimlerde ortaya çıkmakla beraber ana felsefesi aynıdır. Suçu önlemenin yalnızca polisiye unsurlarla mümkün olamayacağını anlamış özellikle gelişmiş toplumlarda TDP uygulamaları farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Polis hizmetlerinin halka daha iyi sunulabilmesi adına halkla ilişkiler kampanyaları, komşu kollama programları, çok-kurumlu birlikler, problem-odaklı polislik, deneysel polis bölgesi, toplum yaya devriye memuru, muhit-odaklı polislik ve polis mini karakolları gibi birbirinden farklı yöntemler denenmektedir. Türkiye de demokratik ve çağdaş polislik uygulamalarını geliştirmek ve uygulamak konusunda isteklidir. Ülkemizde TDP çalışmaları, Avrupa Birliği'ne adaylık süreci kapsamında yürütülmekte olan çalışmaların bir parçası olarak, eş üye ülke İspanya ile işbirliği

hâlinde yürütülen “Türk Polis Teşkilatının Sorumluluğunun, Verimliliğinin ve Etkinliğinin Güçlendirilmesi Eşleştirme (Twinning) Projesi”nin 2005 tarihinde ülkemizce onaylanması ile başlamıştır. Anılan proje kapsamında uluslararası literatürde “Toplum Polisliği” olarak geçen kavramın karşılığı olarak “Toplum Destekli Polislik Projesi” hayata geçirilmiş ve bu çerçevede, İspanya, İngiltere ve Belçika TDP uygulamaları yerinde gözlemlenerek elde edilen kazanımlar belirli sayıda personele aktararak bir hizmet standardının oluşturulması sağlanmıştır. Mevcut haliyle, TDP’nin Türkiye’de ortaya çıkışı ile diğer ülkelerdeki kullanıma nedeni arasında bariz farklılıklar göze çarpmaktadır. ABD dâhil pek çok ülkede TDP artan suç oranlarıyla geleneksel yöntemlerle başa çıkılmadığı için çözüm arama ve karar alma aşamasında çeşitli aktörlerin de yer alması sonucu bir kurtarıcı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye’de ise bundan tamamen farklı olarak TDP bir AB Projesi kapsamında, daha çok polisin halka yakınlaştırılması amacıyla uygulanmaktadır (Delice ve Duman, 2012: 5-10). Öz olarak, TDP’nin Türkiye’de bir ihtiyaçtan çok, uygulanması gereken bir proje olarak ele alındığı söylenebilir.

Pazarlama düşüncüsü ve TDP ile revize edilecek polis teşkilatının, geleneksel polislikten farklı ihtiyaçlarının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Modern polis teşkilatları, hizmetlerini vatandaş (müşteri) odaklı tasarlamakla kalmayıp, gösterilen performansı ölçümlemek zorundadır. Ancak buradaki asıl problem, polis hizmet çıktılarının nasıl ölçümleneceği olup, bu konu bir sonraki başlıkta ele alınmaktadır.

3. Polis Algısının Ölçülmesi

Polisin kamuoyundaki algısıyla ilgili akademik çalışmalar, teori ve araştırmada birbiriyle benzeşen dört geleneğe dayanmaktadır. Birincisi, hızla gelişen hizmet kalitesi hakkındaki sosyal bilim araştırmasıdır. Belki de polislerin en önemli farklılıkları, yasal yetki kullanma özellikleri, spesifik hizmet sektöründeki tekele yakın konumları ve hizmetlerini gönüllü olmayan müşterilerine sunma kapasiteleridir (örneğin, tutuklama ya da güç kullanma). Bu yüzden, yararı olmakla birlikte, hizmet kalitesi algılamasının polisliğe uyarlanmasında kısıtlamalar bulunmaktadır. İkinci gelenek, kamuoyunun polis algısındaki araştırmalarının adalet temelli oluşudur. Polisin adalet sisteminin temel bir yapı taşı olarak, halkla etkileşimlerinde adaleti ne kadar yansıtabildiği önemlidir. Polislikle ilgili güncel bir araştırma alanı, süreçsel, etkileşimsel ve dağıtımsal adaletin öncüllerinin ve etkilerinin incelenmesidir. Bu araştırma alanı, adaletin farklı türlerinin hukuka ve yasal otoritelere uygunluğu hakkında ilgi çekici sonuçlar sunabilmektedir. Kamuoyu algı araştırmalarında üçüncü gelenek, hükümet, kamu kurumları ve kamu hizmetleriyle ilgili vatandaş tatmininin incelenmesidir. Bu yapı temelde, genel ve yerel düzeylerde, vatandaşların hükümet ile kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilgili tatmini ya da güveni ile ilgilenmektedir. Bu yüzden, hizmet kalitesi ve adalet ile ilgili araştırmalar genelde, bir hizmet sağlayıcısı ya da otorite figürüyle belirli bir mübadeleye dair müşteri algılarını ölçümlerken; vatandaş tatmini araştırmaları, kurum hakkındaki daha genel ya da farklı algılara odaklanmaktadır. Kamuoyu yoklamaları, hizmeti doğrudan almayan vatandaşların davranışlarını ölçebilirken, bu araştırma türü genellikle hizmet kalitesi ve adalet araştırmasından ayrılır. Son olarak, dördüncü gelenek; “bir yetkilinin, kanun ya da kurumun hizmet alanlara hissettirdiği kararlarına uyma ve emirlerine razı gelme kalitesi” olarak tanımlanan meşruiyet kavramına odaklanmaktadır. Ayrıştırmayı, düşmanlığı ve vatandaş ile müşteri ayırımını güçlendiren kurumlar, meşru olarak algılanmazlar. Polislikte etkinlik ve adillik temeline dayanan güncel araştırmalar, polisin meşruiyetinin kamuoyunun gözlerinin önünde gerçekleştiğine dikkat çekerek, polis meşruiyetinin “oluşturulduğu ya da davranışlarıyla belirlendiği”ni vurgulamaktadır

(Maguire ve Johson, 2010: 704-706; Akhtar vd., 2012: 99-100). Öz olarak, polis algısı araştırmaları, hizmet kalitesi, adalet, vatandaş tatmini ve meşruiyet başlıkları altında sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmanın kapsamına uygun olarak, polisin algılanmasındaki değişkenler ile, hizmet kalitesi ve vatandaş tatmini hakkında bilgi verilmektedir.

4. Polis Algısı Değişkenleri

Literatürde, polisin hizmet kalitesini incelemek ve ölçümlemek için Parasuraman ve diğerlerinin geliştirmiş oldukları hizmet kalitesi ölçeğinin (Servqual) öne çıktığı söylenebilir. Hizmet kalitesi ölçeği, somut özellikler, güvenilirlik, duyarlılık, güvence ve empati olmak üzere beş boyuta sahiptir. Somut özellikler, fiziksel olanakları, ekipman ve personel görünümünü; güvenilirlik, vaat edilen hizmetin eksiksiz ve güvenilir bir biçimde gerçekleştirilmesini; güvence, çalışanların bilgili olmasını, nazik davranmasını ve güven verme yeteneğini ve son olarak empati ise, yardımsever olmayı, her bir müşteriye dikkatli davranmayı ifade etmektedir (Parasuraman vd., 1985 ve 1988).

Bu yapının özü, müşterilerin subjektif bir yapısı bulunmasından ötürü, müşterilerin hizmetten beklentileri ile hizmeti aldıktan sonraki algılarının birleşimi ve hizmeti sunan ile alanın etkileşiminden doğan deneyimdir. Normann (2002) bunu “gerçeklik anı” olarak tanımlamaktadır (Sarrico vd., 2013: 276). Bu yapı dahilinde, polisin hizmet kalitesinin ölçülmesinde farklı önermelere rastlanabilmektedir. Parasuraman vd.’nin özel sektördeki hizmet kalitesini kavramsallaştırdığı ve ölçümlendiği çalışmadan etkilenerek, Mastroski (1999) polisliğin hizmet özelliklerini ortaya koyan altı unsur belirlemiştir: ihtimam, güvenilirlik, cevap verebilirlik, yeterlilik, davranışlar ve adalet. Mastroski’ye göre, vatandaşlar polisin ulaşılabilir ve erişilebilir olmasını isterler (ihtimam). Ayrıca, vatandaşlar polis hizmetinin tahmin edilebilir olmasını (güvenilirlik), müşteri odaklı olmasını (cevap verebilirlik) ve iş yapılmasında etkinlik (yeterlilik) talep ederler. Son olarak, vatandaşlar polisin kendilerine saygılı davranmasını (davranışlar) ve adil prosedürler kullanmalarını isterler (adalet) (Maguire ve Johson, 2010: 706-707). Chu vd. (2010:540) ise polisin hizmet kalitesindeki unsurları şu şekilde ifade etmektedir: somut unsurlar, polisin gayret ve davranışlarını içeren hizmet ile bu gereksinimleri içeren polis üniformasını içerir. Güvenilirlik boyutu, polisin hizmeti zamanında sunmasını, barış ve düzeni korumasını ve görevdeyken gereken profesyonel bilgiyi içerir. Cevap verebilirlik, polisin sunduğu hizmetin hızını, toplum ihtiyaçlarını doğrudan karşılayabilmeyi ve polis memurlarının gerekli bilgiyi sunmasını kapsamaktadır. Empati, polisin sunduğu hizmetlerdeki özeni ve toplumun problemlerine destek olabilmeyi içermektedir. Güvence boyutu, polisin bir vaka ile ilgilenirken kişinin haklarına öncelik vermesini ve kişilerin yaşam ve mülklerinin güvenliğini gözetmesini içerir. Polis, bir vakayı en zarar ve zayıfla çözebilmelidir.

Polis hizmet kalitesinin, sözü edilen uyarlanmış ölçekler yardımıyla tespit edilmesinin çeşitli katkıları vardır. Birincisi, hizmet kalitesi boyutları tüketicilerin bakış açlarına göre önem sırasına konulabilir. İkincisi, tüketicilerin her bir hizmet kalitesi boyutunu nasıl değerlendirdiği, hizmet kurumu ile deneyim temelinde keşfedilebilir. Bu sayede, tüketicilerin önem verdiği başlıklar tespit edilebilir. Üçüncüsü, “serbest kalan müşterilerin” belirli bir kurumla ilgili algılarının tespit edilen başlıklar temelinde izlenmesine imkan verir. Bu yüzden, yönetimin hizmet kalitesi üzerindeki etkisi izlenerek keşfedilebilir. Hatta, tüketici beklentilerindeki değişimin anlaşılması, hizmetin tasarımı, özelleştirilmesini ve geliştirilmesini etkileyebilecek

bilgilerin ortaya çıkmasına ve kurumun hizmetleriyle ilişkili diğer başlıkların tespitine imkan verebilir. Son olarak, müşterinin beklentilerinin karşılanmasında eksikliklerin tanımlanması ve ölçülmesi, örgütün gelecekteki hizmet geliştirmelerinde önceliklerin belirlenmesine katkı sağlayacaktır (Donnelly vd., 2006: 98). Öte yandan, Parasuraman'ın hizmet kalitesi ölçeği ile ilgili birçok eleştiri de bulunmaktadır. Sarrico vd. (2013: 278)'ne göre, boş skorları kullanması, beklentileri ölçülmesi, olumlu ve olumsuz yargıları içermesi, boyutlarının genelleştirilebilirliği ve iyi kalite standart temelini tanımlama başlıklarında ölçeğin eksiklerine dikkat çekmektedir. Donnelly vd. (2006: 104) ise, içsel güvenilirliğe sahip olsa da, ölçeğin diskriminant (ırsak) geçerliliğinin kısıtlılığına vurgu yapmaktadır. Sözü edilen ölçek, olumsuz yanları göz önünde bulundurularak, dikkatle kullanılmalıdır.

“Bir kurumun toplumun çeşitli kesimlerince nasıl algılandığı, söz konusu kurumun gerçek imajını oluşturmaktadır. Doğru imaj oluşturabilme yöntemi, doğru ve güvenilir bilgilerin üretilmesi ve hedef kitlelere zamanında aktarılabilmesidir. Kurumla ilgili halkın gözündeki imajın her zaman olumlu olması gerekmez, önemli olan doğru olmasıdır” (Akan, 1995:249'dan akt. Demirbaş ve Demir, 2014: 524). Polisle ilgili öncü araştırmalarda, vatandaş tatmini anketlerde “polisten memnuniyet düzeyi” biçiminde tek bir soru olarak yer almaktaydı. Bu yüzden de, hizmet problemlerinin giderilmesi ve vatandaşların polisin hangi hizmetinden memnun kaldıklarının tespit edilmesi mümkün olmamaktaydı. Polis ile ilgili daha anlamlı bir bakış açısının elde edilmesi ve vatandaşın polis algısının bütüncül ölçümü için daha kapsamlı bir bilgi toplama aracının geliştirilmesi önemlidir (Dietz, 1997: 87). Bu durum ise, polisin algılanmasının çok değişkenli ölçüme gereksinimini vurgulamaktadır. Polis algısı; halkın, polisi ve polis hizmetlerini nasıl değerlendirdiği, halkın polisle çalışmaya gönüllü olup olmadığı ve halkın suça karşı duyarlılığını belirlemeye çalışmak, bu doğrultuda stratejiler geliştirmek, uygun stratejiler belirleyebilmek için toplumun kadın-erkek, yaşlı-genç, zengin-fakir, eğitilmiş-eğitimsiz, vb. kesimlerinde polise genel bakış açısı farklılıklarının, polisle işbirliği yapma eğiliminin ve suça karşı duyarlılık seviyesinin bilinmesi önemlidir (Delice ve Duman, 2012: 3).

Literatürde, polis algısı çalışmalarında kullanılan değişkenler, birey düzeyindeki değişkenler (etnik kimlik, sosyo-ekonomik statü, siyasal eğilim, polisle temas, yaş ve cinsiyet) ile kavramsal değişkenler (suç korkusu ile yaşanan çevrenin etkisi) olarak bir araya toplanabilmektedir. Çalışmalarda, polis algısı ile düzensizlik sorunları, suç oranları, sosyal entegrasyon ve suç korkusu gibi kavramsal faktörler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çevrenin yapısal özellikleri ve suç oranları gibi çevre koşullarının olumsuz bir biçimde vatandaşların polis algısıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Polisin algılanması alanında en çok üzerinde çalışılan konu ise, polisle temastır. Gençlerin polis algısı üzerine yapılan birçok araştırmada ele alınan polisle temas, polislerle kurulan olumsuz temasların polisin olumsuz değerlendirilmesine yol açtığı sonucuna işaret etmektedir (Brown ve Benedict, 2002; Özaşçılar vd., 2015: 4). Vatandaşların polis algısı; yaş, ırk, cinsiyet, eğitim ile ev sahipliği gibi demografik faktörlerden ve sosyal düzensizlik, fiziksel düzensizlik, suç oranları, çevrenin algılanan güvenliği ile polisin varlığı gibi çevresel faktörlerden etkilenir. Polisin algılanması çalışmalarında genellikle, fakir bölgelerde ve suç oranının yüksek olduğu çevrelerde yaşayanların polise karşı tutumlarının olumsuz olma eğiliminde oldukları iddia edilir (Özaşçılar vd., 2015: 2 ve 4).

Polisin algılanmasında, ölçüm güçlüklerinin ötesinde problemler bulunmaktadır. Akhtar ve diğerlerine (2012: 101) göre, genel kamuoyu algısı, polisin suçla mücadelede yetersiz olduğu yönündedir. Ancak bu algılar, basmakalıp bir nitelik taşımakta olup; çoğunlukla kişilerin kendilerinin değil başkalarının polisle

olan etkileşimlerine dayanmaktadır. Ayrıca, polislerin algılanan kalitesini etkileyen bir diğer unsur polise karşı önyargılardır (stereotipleme). İnsanlar, bir kimse hakkındaki olumsuz algıyı genelleştirdiğinde ona bağlanarak, yalnızca benzer görüşle bağlantılı ifadeleri kabul etmektedir. Polisin kamuoyundaki bu yerleşik olumsuz algısını değiştirmek oldukça güçtür. Bouranta vd. (2015:706) ve Özaşçılar vd. (2015:2), vatandaşın kanun adamlarına karşı olumsuz tutumlarının vatandaş desteğinin azalmasına, soruşturma sayılarının artmasına ve hatta kurallara uymamaya neden olabileceğini belirtmektedirler.

Algılama ölçümündeki diğer iki sorunun suça bakış açısı ve polisin stratejileri başlıkları olduğu söylenebilir. Vatandaşlar için, hırsızlık "soğuk suç" kapsamında değildir. Vatandaşlar için hırsızlık oldukça travmatik bir olay olup, endişelendikleri oranda bir hassaslıkla karşılık görmelidirler. Vatandaşlar ile polisler arasındaki bu algı farklılığı, polis hizmetlerinin düşük kalitede algılanmasına ve vatandaşın kendi hanelerinde korku hissetmelerine kolaylıkla neden olabilir. Ayrıca polisin vatandaşın güvenliği için kullandığı stratejiler, şehir merkezinde ve ikamet bölgelerinde farklı olabilmektedir. Polisin genellikle bu farklı stratejilerini kamuoyu ile paylaşmaması, vatandaşların polisin şehrin tamamında aynı işi yapıyormuş gibi algılamasına neden olur (Dietz, 1997: 97-98). Polisin algılamasında genelleştirmelerden ya da bilgi eksikliklerinden kaynaklanan bu sorunlar, polisin korumaya çalıştığı düzen ve huzur ortamını olumsuz etkileme yönündedir. Bu noktada, algının yönlendirmesinde önemli rolü olan basın (bkz. Cooke ve Sturges, 2009; Keane ve Bell, 2013 gibi), etkisinden söz edilmesi yararlı olacaktır.

Medyanın kendi ideolojisi doğrultusunda polise ilişkin çok farklı algılamalar geliştirebildiği Türkiye’de, polis aynı medya tarafından ‘düzenin koruyucusu faşist kuvvet’ şeklinde betimlendiği gibi, ‘güvenlik hizmeti sunan kahramanlar’ olarak da topluma yansıtılabilmektedir. Şüphesiz burada en doğru olan, aşırılıklara kaçmadan polisi objektif olarak topluma yansıtılabilmektir. Ancak bu konuda emniyet teşkilatının da kendisini tam olarak ifade etmekten yoksun olduğu; medyada yer alan yanlış, haksız ve kötü amaçlı yayınları düzeltme ve halka medya aracılığıyla olumlu bir polis imajı kazandırabilme noktasında başarısız kaldığı söylenebilir. Ayrıca kamu bilgilendirme kampanyalarından yerel yönetimlerin basın içeriklerine dek, kamu yönetimleri de basında söz sahibi olarak vatandaşlarla iletişim kurmaya ve algılarına etki etmeye çalışmaktadır (Ryzin, 2004: 445; Kavgacı ve Çınar, 1996: 1156 ve 1165). Polisin kamuoyu ile iletişimde medya etkin olsa da, farklı imajlar söz konusu olabilmektedir. Bu sebeple, kamuoyu bilgilendirme kampanyaları başta olmak üzere kamu yönetimleri, kamuoyuna kendisini doğru bir biçimde anlatmaya çalışmaktadırlar.

Yukarıda sözü edilenlerden hareketle, polisin hizmet kalitesini ölçen birçok çalışma olmasına karşın, kamuoyunun polisi algılama biçimi ve her bir unsurun diğerine etkisine dair oldukça az şey bilindiği söylenebilir (Akhtar vd. 2012: 100). Hatta, bu tespit ulusal literatüre de genellenebilir. “Polise bakışı ve polis algısı üzerine Olgun ve Aslan (2009:129-131) tarafından üniversite öğretim elemanları ve öğrencilerinin polislik ve polislik mesleği ile ilgili algılamaları belirlemeye yönelik yapılan araştırmada öğrencilerin polis algısının öğretim elemanlarına nazaran daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Polise yönelik Arı (2011); Balcıoğlu (2012); Dinç (2013) tarafından yapılan araştırmalarda polislerin sorunlarını tespitine yönelik araştırmalar yapılmış, Akyüz (2007); Altay (2004); Gültekin (1992); tarafından ise polisin mesleki eğitimi ve mesleki eğitim algıları ile ilişkili olarak araştırmalar yapılmıştır” (Demir ve Demirbaş, 2014: 729). Demir ve Demirbaş (2014) tarafından derlenen çalışmalara ek olarak, Karatepe(2004) halkla ilişkilerin polis için önemini araştırmıştır.

Gençlerin polisi nasıl algıladıkları (Demir ve Demirbaş, 2014; Özaşçılar vd. 2015) ile polise karşı tutum ölçeği geliştirme (Demirbaş ve Demir, 2014) gibi konular da ele alınmıştır. Delice ve Duman (2012) ise, TDP kapsamında polis algısı hakkında bir araştırma yürütmüştür. Ulusal literatürde sözü edilen çalışmalar birlikte ele alındığında, polisin algılanması ile ilgili bütüncül bir perspektife rastlanılmadığı söylenebilir.

Vatandaş tatmini bağlamında konuya yaklaşıldığında, polisin vatandaşın gözündeki imajının, aynı zamanda siyasi rejimin ve devletin imajı anlamını taşıdığı belirtilmelidir (Kavgacı, 1997:33'ten akt. Demir ve Demirbaş, 2014: 728). Yerel hizmetler özelindeki vatandaş tatmini araştırmasındaki belirleyicilerin; cevaplayıcıların demografik özellikleri, siyasal davranışları, yerel yönetimlerle kişisel iletişimleri, coğrafi ya da yetki alanı karakteristikleri, hizmete erişim ya da hizmetin bilinirliği, objektif hizmet çıktısı ile harcama ölçüleri olduğu düşünülmektedir (Ryzin, 2004:434). Ancak, vatandaş memnuniyetinde polisle temasın önemli bir yeri vardır. "Polisle deneyim", polis memnuniyeti ölçmeye yarayan bir yaklaşım olarak, polisle temasta olan vatandaşlar arasında karşılaştırmaları hesaba katmadığı eleştirilerine maruz kalır. Polise yönelik olumlu tutumların, polisle temas sonrasında azalabileceği gerçeği, birçok çalışmada göz ardı edilebilmektedir. Örneğin, polisin telefonla aranması ile polis tarafından durdurulma iki farklı temastır. Birçok araştırma, vatandaşların polisle temasının yerel polis memnuniyet düzeyini etkilediğini göstermektedir. Smith ve Hawkins (1973), küçük toplumlarda polise yönelik kızgınlıkların polis-vatandaş ilişkisi çeşitlerinden çok etkilenmediğini ve polis imajının düzelmesinin toplumun kendi içindeki yapısal değişikliklerin yayılmasına bağlı olduğunu tespit etmişlerdir. Güncel çalışmalarda ise, polisle temas ve memnuniyet düzeyinin doğrudan ilişkisi olduğu iddia edilmektedir (Sims vd., 2002: 459).

Sonuç

Pazarlamanın kamu yönetimini anlama ve açıklama gayretleri vatandaşın müşteri olarak tanımlanmasından "yeni kamu yönetimi" ve yönetim temelinde ifade edilen reformlara dek birçok sonucun doğmasına sebep olmuştur. Söz konusu sonuçlar, güvenliğin inşasını ve sürdürülebilirliğini sağlamak ile mükellef polis teşkilatının da kolluk kuvvetinden hizmet birimine dönüşümünü sağlamıştır. Güvenlik hizmeti sunan polisin, vatandaşlar için yaptıkları kadar, yapması istenilenler ve yapma biçimleri de, önceden olmadığı kadar önemli bir hale gelmiştir. Ayrıca, toplum ile polisin işbirliğine dayalı toplum destekli polisin suçla mücadeledeki etkin rolü sözü edilen yapısal değişimle birlikte, bu önemi daha da arttırmaktadır. Bir başka deyişle, polis sahip olduğu güç ile eşsiz bir hizmet birimi olarak müşterilerinin ihtiyaç ve isteklerine göre hizmet üretme zorunluluğu ile tanışmıştır. Bu durum ise güvenlik hizmeti sunan polislerin vatandaşlar tarafından nasıl algılandığının bilinmesini zorunlu kılmıştır.

Literatürde, polisin algılanmasının çok boyutlu bir yapı olduğuna dair bir uzlaşma bulunmaktadır. Polisin algılanmasında hizmet kalitesi, vatandaş tatmini, meşruiyet ve adalet faktörleri ön plana çıkmaktadır. Polisle temas, yaşanan çevre ve vatandaşın(müşterinin) demografik özellikleri de göz önünde bulundurulması gereken alt başlıklardır. Ancak, algının ölçümünde, söz konusu unsurların tamamını içeren bütüncül bir yaklaşıma rastlanılmamıştır. Bir başka deyişle, polis algısı ölçümlerinin çok boyutlu kavramsal altyapıyı dar kapsamlı bir biçimde ele aldığı söylenebilir. Türkiye özelinde ise, konunun uluslararası literatüre göre az sayıda ve kısıtlı bakış açılarına sahip yaklaşımlarla incelendiği ifade edilebilir. Polisin mesleği, eğitimi ve göreviyle ilgili sorunların öne çıktığı çalışmalar ve gençlerin polis algısına dair araştırmalar ulusal

literatürde yoğunluktadır. Bu eserler içsel pazarlama bağlamında değerli olsalar da, müşteri odaklı incelemelere de gereksinim bulunmaktadır.

Mevcut çalışmada polisin vatandaşlarca algılanması ile ilgili yer verilen değişkenleri birlikte ele alan kapsayıcı bir araştırmanın yapılması gerektiği önerilebilir. Polisin algılanmasında her bir faktörün ayrı ayrı ele alınması, büyük resmin görülmesini engellemektedir. Bu bağlamda, hizmet kalitesi, vatandaş tatmini, meşruiyet ve adalet faktörlerini kapsayacak ve bu faktörlerin birlikte nasıl bir etkileşime sahip olduğunu inceleyecek bir model geliştirilmelidir. Ayrıca, sosyo-ekonomik özellikleri ve medyanın da kapsama eklenmesi zorunluluğunun altı çizilmelidir.

Polisin algılanması, kamu yönetimi ve pazarlamanın gelişmekte olan ortak bir inceleme alanıdır. Algının ölçümü ile elde edilebilecekler ise, her iki disiplinin akademik zenginliğinin artışı ve vatandaşın (müşterinin) daha emniyetli ve demokratik bir sosyal hayat sürdürmesi biçiminde ifade edilebilir. Bu bağlamda çalışma kapsamında ele alınan çok boyutlu teorik yapının, uygun bir ölçüm aracı ile geniş örneklemelerde, kültürel özellikler ve teşkilat yapı farklılıkları göz önünde bulundurularak irdelenmesi elzemdir.

Kaynakça

Akhtar, Aisha; Rafiq, Sadaf; Asif, Ali; Saeed, Arshia&KAshif, Muhammad. (2012) "Public Perceptions of Police Service Quality: Empirical Evidence From Pakistan", *International Journal of Police Science and Management*, vol.14, no.2, s. 97-106.

Alford, John. (2002) "Defining the Client in the Public Sector: A Social-Exchange Perspective", *Public Administration Review*, vol.62, no.3, s.337-346.

Arslan, Mehmet ve Olgun, Akif. (2009) "Üniversite Öğretim Elemanları ve Öğrencilerin Polis ve Polislik Mesleği İle İlgili Algılamaları: Erciyes Üniversitesi Örnelemi", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt:11(2), s. 107-134.

Bahar, H.İbrahim. (2001) "Uzlaşmacı Polislik Eğitimi", *21.Yüzyılda Polisin Eğitimi Sempozyumu*, Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Basımevi.

Brown, Ben ve Benedict, Wm. Reed. (2002) "Perceptions of the Police: Past Findings, Methodological Issues and Policy Implications", *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, Vol.25, No.3, s. 543-580.

Bouranta, Nancy; Siskos, Yannis&Tsotsolas, Nikos. (2015) "Measuring Police Officer and Citizen Satisfaction: Comparative Analysis", *Policing: An International Journal of Police Strategies&Management*, Vol.38, No.4, s. 705-721.

Buurma, Hans. (2001) "Public Policy Marketing: Marketing Exchange in the Public Sector", *European Journal of Marketing*, Vol.35, Iss.11/12, s.1287-1302.

Cooke, Louise ve Sturges, Paul. (2009) "Police and Media Relations in an Era of Freedom of Information", *Policing and Society*, Vol.19, Iss.4, s. 406-424,

Chu, Kuo-Kuang; Li, Chi-Hua&Chiu, Po-Hsien. (2010) "A Study of the Quality of Police Services in Exercising Public Power in Taiwan", *Total Quality Management & Business Excellence*, 21:5, s. 537-551.

Delice, Murat ve Duman, Ali. (2012) "Toplum Destekli Polislik Kapsamında Halkın Polis Algısının Ölçülmesi: Erzurum İli Örneği", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt:14(2), s. 1-31.

Demir, Selçuk Beşir ve Demirbaş, Selami. (2014) "Ortaokul Öğrencilerinin Polise Yönelik Tutumlarının İncelenmesi", *Turkish Studies: International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol.9/5, s. 727-740.

Demirbaş, Selami ve Demir, Selçuk Beşir. (2014) "Polise Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması", *International Journal of Social Science*, Number: 25-I, s. 523-535.

Derdiman, R.Cengiz. (2003) *Türkiye İdaresinin Hukuksal Yönü ve Yapısı: Temel bilgiler, İdari Teşkilat, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2003.

Derdiman, R.Cengiz. (2006) "Toplumsal Etkileşim-Kamu Düzeni İlişkisi Açısından Polis Hizmetlerinde Toplum Desteği ve İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi SBE Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 10, s. 29-46.

Dietz, A.Steven. (1997) "Evaluating Community Policing: Quality Police Service and Fear of Crime", *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, Vol.20, No.1, s. 83-100.

Donnelly, Mike; Kerr, Neil J.; Rimmer, Russell&Shiu, Edward M. (2006) "Assessing the Quality of Police Services Using SERVQUAL", *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, Vol.29, No.1, s. 92-105.

Gül, Serdar Kenan. (2008) "Kamu Yönetiminde ve Güvenlik Hizmetlerinde Hesap Verebilirlik", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt.10(4), s. 71-94.

Fındıklı, Remzi. (2000) "Meslek Olgusu ve Polislik Mesleğinin Özellikleri", *Türkiye'de Suç ve Polislik*. der. İbrahim Cerrah ve Emin Semiz, Ankara: Güner Matbaacılık, s. 89-113.

Houston, Franklin S. (1986) "The Marketing Concept: What It is and What It is not", *Journal of Marketing*, Vol. 50, s.81-87.

Kaplan, Andreas M. ve Haenlein, Micheal. (2009) "The Increasing Importance of Public Marketing: Explanations, Applications and Limits of Marketing Within Public Administration", *European Management Journal*, vol. 27, s. 197-212.

Karatepe, Selma. (2004) "Polis Teşkilatında Halkla İlişkilerin Önemi: Bir Alan Araştırması", *Fırat Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 2, s. 255-272.

Kavgacı, H.İbrahim ve Çınar, Bekir. (1996) "Medya, Polis ve Demokrasi", *Yeni Türkiye*, Yıl.2, Sayı.12, s.1160-1171.

Keane, John ve Bell, Peter. (2013) "Confidence in the police: Balancing public image with community safety e A comparative review of the literature", *International Journal of Law, Crime and Justice*, vol.41, s. 233-246.

Kotler, Philip ve Levy, Sidney J. (1969) "Broadening the Concept of Marketing", *Journal of Marketing*, Vol.33,s.10-15.

Maguire, Edward R.& Johson, Devon. (2010) "Measuring Public Perceptions of the Police", *Policing: An International Journal of Police Strategies&Management*, Vol.33, No.4, s. 703-730.

Mawby, Rob C.&Worthington, Steve. (2002) "Marketing the Police- From A Force to A Service", *Journal of Marketing Management*, Vol.18, s. 857-876.

Özaşçılar, Mine; Ziyalar, Neylan&Yenisey, Feridun. (2015) "Perceptions of Police Amog Adolescents in Istanbul: An Emphasis on Interactions Between Demographic, Police Contact, Neighbourhood Safety and Police Perception", *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*, vol.88, s. 1-8.

Ryzin, Gregg G.Van. (2004) "Expectations, Performance, and Citizen Satisfaction with Urban Services", *Journal of Policy Analysis and Management*, Vol.23, No.3, s.433-448.

Santos, José Vicente Tavares Dos. (2004) "The World Police Crisis and The Construction Of Democratic Policing", *International Review of Sociology*, 14:1, s.89-106.

Sarrico, Claudia S., Ferreira, Luis Miguel D.F.& Silva, Luis Filipe Cardoso. (2013) "POLQUAL-Measuring Service Quality in Police Traffic Services", *International Journal of Quality and Service Sciences*, Vol.5, No.3, s. 275-289.

Sims, Barbara; Hooper, Micheal&Peterson, Steven A. (2002) "Determinants of Citizens' Attitudes Toward Police: Results of Harrisburg Citizen Survey-1999", *Policing: An International Journal of Police Strategies&Management*, Vol.25, No.3, s. 457-471.

Şen, Y.Furkan. (2013) "Polis, Medya ve Hesap Verebilirlik", *Hitit Üniversitesi SBE Dergisi*, Yıl:6, Sayı:2, s. 85-102.

Kişisel Verileri Koruma Kurumuna İdare Hukuku Çerçevesinden Bir Bakış

Mutlu KAĞITCIOĞLU [*]

Kısa Özet

Kişisel verilerin korunması hakkının, Anayasamızda normatif temeli yakın zamanda oluşturulmuştur. Bu oluşumun bir yansıması olan, 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile bu alandaki temel kanun yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Kanun kapsamında da Kişisel Verileri Koruma Kurumu kurulmuştur. Kamu tüzel kişiliğine sahip olan bu Kurum, düzenleyici ve denetleyici kurumlar arasında sayılmaktadır. Kanun uyarınca, Kişisel Verileri Koruma Kurumu idari ve mali özerkliğe sahip bulunmaktadır. İlgili mevzuat incelendiğinde, Kurumun idari ve mali özerkliğine ilişkin çeşitli esasların getirildiği görülmektedir. Bu kapsamda Kurumun, idarenin bütünlüğü ilkesi karşısında özerkliğinin nasıl dengelendiğine ilişkin çeşitli problemler çalışmada dikkate alınmıştır. Diğer taraftan Kişisel Verileri Koruma Kurumunun idari teşkilatımız içerisindeki yeri de görüşlerimiz çerçevesinde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kişisel verilerin korunması, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, Kişisel Verileri Koruma Kurumu, idari ve mali özerklik, idarenin bütünlüğü.

Looking at the Authority of Protection of Personal Data within the Frame of Administrative Law

Abstract

The normative basis of the right to the protection of personal data has been recently regulated in our Constitution. With the Code on the Protection of Personal Data, No. 6698, which is a reflection of this regulation, the principle legislation in the related field has come into force. The Authority of Protection of Personal Data has been established within the scope of the Code. This public entity is among the regulatory and supervisory institutions. In accordance with the Code, the Authority of Protection of Personal Data has administrative and financial autonomy. The relevant code puts forth several principles regarding the Authority of Protection of Personal Data's administrative and financial autonomy. In this context, various problems concerning the autonomy of the Institution, within the context of the principle of the integrity of the administration are analyzed in the study. On the other hand, the position of the Authority of Protection of Personal Data in our administrative organization has been discussed within the framework of our opinion.

Keywords: Protection of personal data, the Code on the Protection of Personal Data, the Authority of Protection of Personal Data, administrative and financial autonomy, the integrity of the administration.

[*] İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Ana Bilim Dalı, mutlu.kagitcioglu@kemerburgaz.edu.tr

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile etki alanı genişleyen kişisel verilerin korunması hakkı, ulusal ve uluslararası hukuki metinlerle normatif temelleri oluşturulmaya çalışılan temel hak ve özgürlüklerden birini oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kuruluşların kişisel verilerin korunmasına yönelik çeşitli düzenlemeleri bulunmaktadır. Kişisel verilerin korunması konusunda ilk uluslararası hukuki metin, Avrupa Konseyi tarafından 28.01.1981 tarihinde imzaya açılan ve 01.10.1985 tarihinde yürürlüğe giren, "Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi"(108 sayılı Sözleşme) dir ¹.

Ülkemizde ise 07.05.2010 tarihli ve 5982 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Anayasanın 20. maddesine; "Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir" şeklinde bir fıkra eklenmiş ve kişisel verilerin korunması hakkı Anayasal düzlemde pozitif dayanağa kavuşmuştur². Bu düzenlemeden itibaren yaklaşık altı yıllık bir bekleme sonrasında, ülkemizde kişisel verilerin korunmasını öngören çerçeve bir kanun ise, 24.03.2016 ve 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVK Kanunu) başlığı ile 07.04.2016 tarihli Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Temel olarak KVK Kanununda; kişisel verilerin işlenmesi, veri kayıt sisteminin kurulmasından ve yönetilmesinden sorumlu olan veri sorumlusunun işlemleri ve kişilerin hakları ile kişisel verilerin korunması ile ilgili suçlar ve kabahatler hükme bağlanmıştır. Bu Kanunla verilen görevleri yerine getirmek üzere de, idari ve mali özerkliği ve kamu tüzel kişiliğini haiz olduğu Kanun metninde belirtilen, Kişisel Verileri Koruma Kurumu (KVK Kurumu) kurulmuştur. Çalışmamızda KVK Kurumunun, fonksiyonel anlamda idare yönünden ziyade organik anlamda idare yönüyle incelenmesi söz konusu olacak ve çeşitli tespitler eşliğinde belirlenen sorunlara çözüm önerileri getirilecektir.

I. Kişisel Verileri Koruma Kurumunun Oluşturulma Nedenleri

KVK Kurumunun oluşturulma nedenleri, kişisel verilerin korunması konusunda gerekli kanuni düzenlemelerin yapıma nedenleri ile ortaktır. Bu nedenlerin başında kişisel verilerin korunmasına yönelik uluslararası ve bölgesel çeşitli metinler gelmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20.12.1993 tarihinde kabul edilen "Paris Prensipleri" (The Paris Principles), ulusal insan hakları kurumlarına yönelik tavsiyeler ve rehber ilkeler getirmekte ve bu kurumların yapılanmalarında ülkelerce referans alınmaktadır³. Bu Prensiplere göre, bu kurumlarda insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasıyla ilgili sivil toplum güçlerinin ço-

1 Ülkemiz bu Sözleşmeyi 28.01.1981 tarihinde imzalamış, Sözleşmenin onaylanmasının uygun bulunduğuna dair 30.01.2016 tarihli ve 6669 sayılı Kanun ise, 18.02.2016 tarih ve 29628 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data. Erişim tarihi 10 Ağustos 2016, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/108>.

2 Anayasada açık bir şekilde düzenlemese dahi, kişisel verilerin korunması, özel yaşamın gizliliği hakkı ve kişinin maddi ve manevi bütünlüğü olmak üzere çeşitli temel hak ve özgürlüklerle yakından ilişkilidir. Ancak kişisel verilerin korunmasına ilişkin bir Anayasal düzenleme, hakkın tam ve etkili korunması için gereklidir. Konuyla ilgili açıklama için bkz. Elif Küzeci, *Kişisel Verilerin Korunması* (Ankara: Turhan, 2010), 261 vd.

3 Principles relating to the Status of National Institutions (the Paris Principles), adopted by General Assembly resolution 48/134 of 20 December 1993. Erişim tarihi 10 Temmuz 2016, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/StatusOfNationalInstitutions.aspx>.

ğulcu bir biçimde temsil edilmesi; kurumların, hükümetten bağımsız olarak kendi personelini istihdam etmesi, kendi mekânlarına sahip olması ve bağımsızlıklarını tehlikeye düşürecek mali bir kontrole tabi olmaması sağlanmalıdır. Ayrıca, kurumların üyelerinin atanmaları kararname ile yapılmalı, üyelerin görev süresi belirtilmeli ve yeniden atanması mümkün olmalıdır. Yine bu Prensipler uyarınca, faaliyetleri bakımından bu kurumların; yetki alanlarına giren bütün konuları özgürce araştırmaları; görüşlerini ve tavsiyelerini kamuoyuna doğrudan doğruya veya basın aracılığıyla bildirmeleri; işlevlerini yerine getirmede yardımcı olacak yerel ve bölgesel seksiyonlar kurmaları; yargı gücü olsun-olmasın insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasıyla yükümlü diğer organlarla karşılıklı olarak danışma ilişkileri sürdürmeleri gibi ilkeler gözetilmelidir. KVK Kurumu da bir insan hakları kurumu olduğuna göre, siyasi ve ahlaki bir bağlılığa da sahip olan Paris Prensiplerinde yer alan ilkeler, Kurumun oluşumunda dikkate alınmalıdır.

Ayrıca, "Uluslararası Veri Koruma ve Mahremiyet Komiserleri Konferansı'nın (International Conference of Data Protection Commissioners/IDPPCC) 2001 tarihli toplantısında, "Veri Koruma Otoritelerinin Akreditasyon İlkelerine İlişkin Karar"da (Accreditation Features of Data Protection Authorities), kişisel verileri koruma otoriteleri için;

- Kanuni dayanak
- Özerklik ve bağımsızlık
- Uluslararası belgeler ile tutarlılık
- Uygun işlevler

başlıkları altında çeşitli ilkelere yer verilmiştir⁴. Genel olarak Kararda veri koruma otoritelerine yönelik olarak; bir kanun çerçevesinde bir kamu kuruluşu olarak kurulma, üyelerin belirli sürelerle atanması, üyelerin belirli şartlarda görevden alınması (görevi ihmal, yetersizlik, görevi kötüye kullanma), yasamaya veya hükümete doğrudan rapor verme gücü gibi çeşitli standartlar getirilmiştir.

KVK Kurumunun oluşturulmasına temel olan, Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesine Ek Denetleyici Makamlar ve Sınıraşan Veri Akışına İlişkin Protokolde (181 sayılı Protokol)⁵, Protokole taraf olan ülkeler tarafından, 108 sayılı Sözleşmede ve Protokolde belirtilen ilkeleri uygulamaya koyan iç hukukundaki önlemlere uyulmasını sağlamakla yükümlü bir ya da daha fazla yetkili makamın belirlenmesi ve bu denetleyici makamların (Supervisory authorities) görevlerini tam bağımsızlıkla (complete independence) yerine getirmesi öngörülmektedir. Yine AB'nin 24.10.1995 tarihli Kişisel Verilerin İşlenmesi ile İlgili Bireylerin Korunması ve Bu Tür Verilerin Serbest Dolaşımına İlişkin 95/46/EC sayılı Yönergesinin⁶ "Denetleme Makamı" (Supervisory authority) başlıklı 28. maddesinde; her bir üye

4 23rd International Conference of Data Protection Commissioners, *Accreditation Features of Data Protection Authorities*, adopted on 25 September 2001, Paris. Erişim tarihi 10 Temmuz 2017, http://privacyconference2012.org/wps/wcm/connect/pvconference/3b98883c-6e6b-4c9c-9097-986874232493/2001_PARIS.pdf?MOD=AJPERES.

5 Avrupa Konseyi tarafından, 08.11.2001 tarihinde imzaya açılan ve 01.07.2004 tarihinde kabul edilen 181 Sayılı Protokol, ilk imzaya açıldığı tarihte ülkemiz tarafından imzalanmış ancak, Sözleşmenin onaylanmasının uygun bulunduğu dair 20.04.2016 tarihli ve 6705 sayılı Kanun, 05.05.2016 tarih ve 29703 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Additional Protocol to the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, regarding supervisory authorities and transborder data flows. Erişim tarihi 10 Ağustos 2016, <http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-states/-/conventions/treaty/181>.

6 Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. Erişim tarihi 10 Ağustos 2016, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31995L0046:en:HTML>.

Devletin, bu Yönerge uyarınca üye Devletler tarafından kabul edilen hükümlerin kendi ülkesindeki uygulamasını izlemekten, bir veya daha fazla kamu makamının sorumlu olmasını sağlayacağı; bu makamların, onlara tevdi edilen işlevleri yerine getirmede tam bağımsız (complete independence) olarak hareket edecekleri kabul edilmiştir.

Diğer taraftan, 95/46/EC sayılı Yönergenin yerine geçmek üzere, KVK Kanununun 07.04.2016 tarihli Resmî Gazetede yayımlanmasından çok kısa bir süre sonra, 27.04.2016 tarihinde AB'nin Genel Veri Koruması Tüzüğü (General Data Protection Regulation/GDPR) (Çalışmamızda AB Tüzüğü olarak anılacaktır) kabul edilmiştir⁷. Bu Tüzük ile AB üyesi ülkelerin, ulusal mevzuatını Tüzük düzenlemeleri ile uyumlaştırılması öngörülmüş iken Tüzüğün de 25.05.2018'de uygulamaya geçeceği kabul edilmiştir. Söz konusu AB Tüzüğü'nün, 52. maddesinin 1. fıkrasında da, 95/46/EC sayılı Yönergeye benzer şekilde veri koruma otoritesinin yani denetleme makamının görev ve yetkilerini tam bağımsızlıkla (complete independence) yürüteceği düzenlenmiştir. 95/46/EC sayılı Yönergeye nazaran AB Tüzüğü'nde denetleme makamına ilişkin ayrıntılı düzenlemeler getirildiği ifade edilebilir. KVK Kanunu, 95/46/EC sayılı Yönerge dikkate alınarak çıkarıldığından, KVK Kanununun yürürlüğe girişi sonrasında oluşturulan AB Tüzüğü'nün de mevzuatımız açısından göz önüne alınması gerektiği belirtilmelidir.

KVK Kurumunun oluşturulma nedenleri, Anayasamız gereğince insan haklarına saygılı bir Devlet olmanın gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde özellikle idarenin; güvenlik soruşturması, sağlık verilerini toplaması, arşiv kayıtlarının tutulması, parmak izinin toplanması, telefon dinlemesi gibi çeşitli uygulamalarıyla kişisel verilerin korunması konusunda teoride ve uygulamada birçok sorun yaşanmıştır. İlerleyen teknoloji ile birlikte yaşanan bu sorunların ortadan kaldırılması ve kişisel verilerin koruma altına alınması için, bu konuda Anayasal ve kanuni bir dayanağa ihtiyaç duyulması söz konusu olmuştur. Nitekim KVK Kanununun yürürlüğü öncesinde Danıştay'ın kişisel bilgilerin sızdırılması ile ilgili olarak açılan davalarda, idare hukukunun temel ilkeleri eşliğinde getirdiği değerlendirmelerle idarenin mali sorumluluğuna hükmeden kararları mevcuttur. Örneğin, kamu personeli olan davacının atama işlemi ilgili olarak yapılan güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması kapsamında davalı idareye sunulan istihbari bilgi notunun basına sızdırılması nedeniyle, İdare Mahkemesine açılan manevi zararın tazmini talepli davada verilen red kararının temyizi yolunda Danıştay, bu eylem nedeniyle basında yer alan her bir yayın için, manevi tazminat davası açılabilmesine işaret etmiştir⁸. Bir başka olayda, davacıya AIDS teşhisi konularak, henüz bu teşhisin kesinleşmesi beklenilmeksizin gazeteler aracılığıyla AIDS'li olduğunun duyurulmasından dolayı işsiz kalması sonucu uğranıldığı öne sürülen maddi ve manevi zararın tazmini istemiyle açılan davada, İdare Mahkemesince; davalı idarenin hizmet kusuru bulunduğu belirtilerek, davacının bu olay nedeniyle işsiz kalması sonucu uğradığı maddi zararının ve duyduğu elem, üzüntü ve sarsıntı nedeniyle uğradığı manevi zararının tazmini gerektiğine karar verilmiş ve bu karar Danıştay tarafından aynı gerekçeyle onanmıştır⁹.

7 Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). Erişim tarihi 26 Eylül 2016, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2016:119:FULL&from=NL>.

8 Danıştay 10. D., 22.03.2010, E. 2007/8900, K. 2010/2078. Erişim tarihi 06 Ekim 2010, <http://www.kazanci.com>.

9 Danıştay 10. D., 31.01.1996, E. 1994/5314, K. 1996/294, Aydın Akgül, "Danıştay Kararları Işığında Kişisel Sağlık Verilerinin Korunması," *Danıştay Dergisi* 133 (2013): 40.

Diğer taraftan AB'ye adaylık sürecinde mevzuatımızın uyumlaştırılmasının bir gereği olarak, kişisel verilerin korunması bağlamında denetleyici makam olarak KVK Kurumunun varlığına ihtiyaç duyulduğu da ortadadır. İşte, gerek uluslararası ve bölgesel metinler, gerekse kötü idari uygulamalar ve teknolojik sebepler ve de AB'ye üyelik sürecinde atılması gereken somut adımların bir sonucu olarak KVK Kanunu ile birlikte KVK Kurumu da kanun koyucu tarafından oluşturulmuştur. Nitekim KVK Kanununun tasarısına ait genel gerekçede¹⁰; ülkemizde kişisel verilerin işlenmesi sürecini kontrol edecek ve denetleyecek bir kurum bulunmadığı, bu durumun hak ihlallerine neden olduğu, mevzuatın uygulanmasında tereddütler yaşandığı, AB'nin ilerleme raporları, uluslararası iş birliklerinde aksaklıklar yaşandığı, İHAM'ın verdiği ihlal kararları, yabancı sermayenin korunması gibi nedenler ifade edilmiştir.

Bu itibarla, yukarıda değindiğimiz uluslararası ve bölgesel metinlerde yer verilen ilkelerin, KVK Kurumunun oluşturulmasında temel alınması gerektiği sabittir. Bu çerçevede, KVK Kurumunun, gerek doğrudan ve dolaylı etkilerden uzak bir şekilde faaliyetlerini yürütmesi, gerekse bu faaliyetlerinde nitelik ve nicelik bakımından tam ve etkili bir işleve sahip olması için, belirli derecede idari ve mali özerkliğe sahip olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda bu metinlerdeki temel ilkeler de göz önünde bulundurularak, KVK Kurumunun idare hukuku perspektifinden değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

II. Kişisel Verileri Koruma Kurumunun Kurumsal Yapılanması

KVK Kanununun amacı 1. maddesinde, kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemek olarak açıklanmıştır. İşte bu amacı yerine getirmek üzere görevli ve yetkili olarak KVK Kurumu oluşturulmuştur. KVK Kurumunun, kurumsal yapılanmasında kanun koyucu tarafından idari ve mali özerkliğe vurgu yapılmıştır.

İdare hukuku bakımından özerklik; kendi başına yürütülebilme, bir diğer ifadeyle icrai kararlar alıp bu kararları uygulayabilme gücüne malik, tüzelkişilik sahibi olan ya da olmayan her kuruluş ya da hukuksal varlık için kullanılmaktadır¹¹. Bu açıdan bir idarenin özerk biçimde kurulması, onu merkezden yönetimin müdahalelerine mesafe konulması isteğiyle açıklanabilir. Ayrıca idarenin özerkliği, siyasetin, piyasaların veya diğer baskı gruplarının etkisi altında kalmadan idarenin tarafsız hareket edebilmesinin sağlanması yönüyle de karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu özerklik niteliği, ileride belirteceğimiz gibi idari teşkilattan kopukluk manasına gelmemekte, çeşitli hukuksal araçların bu özerk kurumlar üzerindeki kullanımını bütünüyle ortadan kaldırmamaktadır. Bu özerk kurumların serbest hareket edebilmesi ile idarenin bütünlüğünün korunması arasındaki dengenin sağlanmasında kanun koyucunun rolü önem taşımaktadır. Bu itibarla bu Kurumun kurumsal yapılanmasını idari ve mali özerklik çerçevesinde iki temel yaklaşımdan değerlendirmek gerekmektedir.

¹⁰ Tasarıya ilişkin gerekçe için bkz. TC. Başbakanlık, Kanun Tasarısı, 16.01.2016 tarih, 31853594-101-580-249 sayılı metin. Erişim tarihi 10 Ekim 2016, <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0541.pdf>.

¹¹ İlhan Özyay, *Günışığında Yönetim* (İstanbul: Filiz, 2004), 181.

A. Kişisel Verileri Koruma Kurumunun İdari Özerkliği

İdari özerklik, organların oluşumunda özerklik ve faaliyetlerde özerklik olarak iki başlıkta ele alınacaktır.

1. Organların Oluşumunda Özerklik

Kamu tüzel kişiliğini haiz KVK Kurumu, KVK Kurulu ve KVK Başkanlığından oluşmaktadır. Böylece kanun koyucu kurum ve kurul kavramının ayrıştırılması yönünde yerinde bir yaklaşım ortaya koymuştur. KVK Kurulu, merkezi Ankara'da olan KVK Kurumunun karar organıdır. Kurumun, Kurulun ve Başkanının görev ve yetkileri KVK Kanununda birbirinden ayrılmış ve sayılma yoluyla bu üç idari birimin çalışma alanları belirlenmiştir (m.20,22,25). Böylece karar organı olan KVK Kurulu, diğer hizmet birimlerinden ayrı bir yapıyı (la collegialité) teşkil edecek şekilde oluşturulmuştur.

i. Kişisel Verileri Koruma Kurulunun Üyelerinin Nitelikleri, Seçilmeleri ve Görev Esasları

Kanun uyarınca dokuz üyeden oluşan KVK Kurulunun beş üyesi TBMM, iki üyesi Cumhurbaşkanı, iki üyesi Bakanlar Kurulu tarafından seçilmektedir. Kurula üye olabilmek için ayrıntılı şartlar kanun koyucu tarafından düzenlenmiştir¹². Bu şartlar, kamu tüzel kişiliğinin karar organını oluşturan üyelerin yaptıkları işin gerektirdiği bilgi ve deneyime sahip olması amacıyla açıklanabilecektir. Kurul üyeliğine seçileceklerin muvafakatlerinin aranacağı; üye seçiminde, Kurumun görev alanına giren konularda bilgi ve deneyimi bulunanların çoğulcu bir şekilde temsiline özen gösterileceği Kanun hükmünde belirtilmiştir.

Ancak kanaatimizce, KVK Kurulunun üyelerinin seçiminde konuyla ilgili kesimlerden daha geniş katılımlı bir yöntem tercih edilebilirdi. Örneğin Fransa'da ilk kez 1978 tarihinde, "La Commission National de l'Informatique et des Libertes/CNIL" (Bilişim ve Özgürlükler Milli Komisyonu) bağımsız idari otorite olarak adlandırılmış olup, bu komisyon kişisel verilerin korunmasıyla ilgili görev yürütmektedir¹³. Tüzel kişiliği bulunmayan CNIL; dört parlamenter (iki milletvekili, iki senatör); iki Fransız Ekonomik, Sosyal ve Çevre Konseyi üyesi; altı yüksek mahkeme üyesi (iki Danıştay, iki Yargıtay, iki Sayıştay) ve kamuya mal olmuş atanan beş nitelikli üye (bir üye Ulusal Meclis Başkanı tarafından, bir üye Senato Başkanı tarafından, 3 üye Bakanlar Kurulu tarafından atanmaktadır) ile birlikte on yedi üyeden oluşmaktadır¹⁴. İspanya'da bu alanda tüzel kişiliğe sahip olarak oluşturulan ve çeşitli birimlerden oluşan "Agencia Española de Protección de

12 "Kişisel Verileri Koruma Kurulu

MADDE 21- (...)

(3) Kurula üye olabilmek için aşağıdaki şartlar aranır:

a) Kurumun görev alanındaki konularda bilgi ve deneyim sahibi olmak.

b) 14/7/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 48 inci maddesinin birinci fıkrasının (A) bendinin (1), (4), (5), (6) ve (7) numaralı alt bentlerinde belirtilen nitelikleri taşımak.

c) Herhangi bir siyasi parti üyesi olmamak.

ç) En az dört yıllık lisans düzeyinde yükseköğrenim görmüş olmak.

d) Kamu kurum ve kuruluşlarında, uluslararası kuruluşlarda, sivil toplum kuruluşlarında veya kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında ya da özel sektörde toplamda en az on yıl çalışmış olmak."

13 Conseil d'Etat, *Rapport Public 2001*, Jurisprudence et Avis de 2000, les Autorités Administratives Indépendantes, Etudes & Documents, No.52, la Documentation Française, Paris (2001): 257-261. Erişim tarihi 08 Ekim 2016, <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/rapports-publics/014000275/index.shtml>.

14 6. Loi 78-17 du 6 janvier 1978 modifiée, Erişim tarihi 09 Ağustos 2016, <https://www.cnil.fr/fr/loi-78-17-du-6-janvier-1978-modifiee#CHAPITRE3>.

Datos/AEPD'de (İspanyol Veri Koruma Ajansı) Danışma Konseyi; Kongre tarafından önerilen bir Kongre üyesinden, Senato tarafından önerilen bir Senato üyesinden, Hükümet tarafından merkezden yönetim içinden önerilen bir üyeden; İspanya Belediyeler ve İller Federasyonu tarafından önerilen bir üyeden, İspanya Kraliyeti Tarih Akademisi tarafından önerilen bir Akademi üyesinden, Üniversiteler Yüksek Konseyinden önerilen alanda bir uzmandan, yönetmelikle belirlenecek bir yöntemle seçilecek olan kullanıcıların ve tüketicilerin bir temsilcisinden, kendi toprakları üzerinde bir veri koruma ajansı kurulan Özerk Topluluğun (İspanya'daki bölgesel yerinden yönetim) her biri tarafından belirledikleri usule göre önerilecek bir temsilciden ve yönetmelikle belirlenen usule göre önerilecek özel dosya sektörünün bir temsilcisinden oluşmaktadır¹⁵.

Almanya'da kişisel verilerin korunmasındaki otorite olan Federal Veri Koruma ve Bilgi Edinme Hakkı Komiseri (Bundesbeauftragter für den Datenschutz und die Informationsfreiheit), Hükümet tarafından önerilerek Parlamento tarafından oy çokluğuyla seçilerek Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve İçişleri Bakanının hiyerarşik denetimine tabi olmaktadır¹⁶. Ancak AB Adalet Divanı, Almanya'yı 95/46/EC sayılı Yönergesinin 28. maddesinde yer alan tam bağımsızlık şartını tam olarak sağlayamadığı ve veri koruma otoritesinin Devlet ile yakın ilişkide bulunması nedeni ile mahkum etmiştir¹⁷. Kararda, bağımsızlığın, herhangi bir talimat almadan ya da herhangi bir baskı altına olmadan, tamamen serbestçe hareket edebilmesini sağlayan bir statü anlamına geldiği; Yönergedeki "tam bağımsızlık" ifadesinin, denetleyici otoritenin üzerinde herhangi bir doğrudan veya dolaylı dış etki olmadan bağımsız karar verme gücü anlamına geldiği; Almanya Devletinin, denetleyici otoritenin (O zamanki adı Federal Veri Koruma Komiseri "Bundesbeauftragter für Datenschutz" idi.) kararlarını etkileyici ve değiştirici bir etkisinin olduğu ve bunun Yönergedeki bağımsızlıkla uyumlu olmadığı belirtilmiştir.

Yine Avrupa Komisyonu, Federal Başbakanlığın önerdiği ve Cumhurbaşkanı'nın atadığı altı üyeden oluşan Avusturya Veri Koruma Komisyonunun (Österreichische Datenschutzkommission) Yönergede belirtildiği gibi tam bağımsız olmadığı; Komisyonun organizasyon ve personelinin Federal Hükümet (Avusturya Şansölyesi) ile bütünleştiği, Komisyonun kendi personelinin ve bütçesinin olmadığı; kuruluşundan bu yana Komisyonun yönetici üyesinin Federal Başbakanlığın üst düzey bir yetkilisi olduğu ve Başbakanlığın günlük yönetimle ilgili her konuda bilgilendirilmesinin Komisyonun üyelerinin bağımsız çalışmasını engellediği gerekçeleriyle, Avusturya'dan Komisyonun yapılanmasının tekrar gözden geçirilmesini istemiştir¹⁸. Akabinde AB Adalet Divanı tarafından görülen davada Avusturya, yukarıdaki benzer gerekçelerle mahkum edilmiştir¹⁹. Daha sonra kanuni değişikliklerle Avusturya Veri Koruma Komisyonu yerine, Avus-

15 Ley Orgánica 15/1999, de 13 de diciembre, de Protección de Datos de Carácter Personal, İngilizce çeviriden naklen. Erişim tarihi 09 Ağustos 2016, <http://dzlp.mk/sites/default/files/Dokumenti/EU%20zakoni%20zlp/SPAIN.pdf>.

16 Bundesdatenschutzgesetz (BDSG)/Federal Data Protection Act, İngilizce çeviriden naklen. Erişim tarihi 05 Ağustos 2016, http://www.gesetze-internet.de/englisch_bds/englisch_bds.html#p0325.

17 Case C-518/07, European Commission v. Federal Republic of Germany, 09.03.2010. Erişim tarihi 05 Ağustos 2016, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62007CJ0518>.

18 European Commission, IP/10/1430, Data Protection: Commission to refer Austria to Court for lack of independence of data protection authority. Erişim tarihi 09 Ağustos 2016, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-10-1430_en.htm.

19 Case C-614/10, European Commission v. Republic of Austria, 16.10.2012. Erişim Tarihi 09 Ağustos 2016, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62010CJ0614&from=EN>. Aynı şekilde Macaristan'daki veri koruma otoritesi ile ilgili tam bağımsızlığın sağlanmadığı gerekçesiyle mahkumiyet kararı verilmiştir, Case C-288/12, European Commission v. Hungary, 08.04.2014. Erişim tarihi 11 Ağustos 2016, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62012CJ0288&from=EN>.

turya Veri Koruma Otoritesi (Österreichische Datenschutzbehörde) oluşturulmuş ve Veri Koruma Konseyi (Datenschutzrat) ile birlikte tekrar düzenlenmiştir²⁰.

Belirtmek gerekir ki 181 sayılı Protokol ve 95/46/EC sayılı Yönergedeki “complete independence” ifadesinin içeriği yoruma açıktır, çünkü metinlerde makamların bağımsızlığı hakkında ayrıntılı bir düzenleme getirilmemiştir. Kişisel veri koruma otoritelerinin ulusal hukuklarda düzenleniş biçiminin ve bağımsızlık ölçütlerinin, ülkeden ülkeye değişeceği, federal ülkelerde, örneğin Almanya’da, federe devletlerin her birine göre değişiklik göstereceği ifade edilebilir²¹. Diğer taraftan AB Tüzüğü’nün “Bağımsızlık” başlıklı maddesinde, denetleme makamının bağımsızlığının sağlanmasına ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. 95/46/EC sayılı Yönergeden farklı olarak AB Tüzüğü’nün üye Devletler açısından doğrudan uygulanacağı ve Yönergeye göre Devletlere Tüzükte belirlenen şartların dışına çıkılması imkanı verilmemektedir. Tüzük uyarınca, kişisel verilerin korunmasında denetleme makamı üyeleri doğrudan veya dolaylı dışarıdan bir etki altında bırakılamayacağı gibi, hiç kimseden talimat alamayacaktır. Dolayısıyla gerek 181 sayılı Protokol ve 95/46/EC sayılı Yönergede belirtilen, gerekse AB Tüzüğü’nde ayrıntılı bir şekilde ele alınan tam bağımsızlığın idare hukukumuz anlamında, bu makamların Devlet yapısından tamamen ayrı hareket etmesi Anayasal sistemimiz bakımından düşünülemeyeceği için, idari ve mali özerklikle karışılabilirliği düşüncesindedir.

Ülkemiz uygulamasında KVK Kurumunun da 95/46/EC sayılı Yönerge doğrultusunda kurulduğu göz önüne alındığında, görevini yerine getirirken bağımsız ve tarafsız olması gerektiği ortadadır. Ancak KVK Kurumunun bu amacı gerçekleştirebilmesi noktasında, KVK Kurulu üyelerinin oluşturulması usulü bakımından soru işaretleri doğurmaktadır. KVK Kanununa ilişkin Adalet Bakanlığının 2003 tarihli tasarısında, KVK Kurum ve KVK Kurulu ayırımına gidilerek, KVK Kurulu üyeliklerine seçileceklerin; 35 yaşını bitirmiş, en az dört yıllık yüksek öğrenim görmüş olmaları, kamu veya özel sektörde Kurumun faaliyet alanı ile ilgili olarak en az oniki yıl çalışmış, yeterli bilgi ve deneyimleri edinmiş bulunmaları öngörülmüştür. Bu tasarıda Kurulun “(…) üç üyesi bakanlıkların gösterecekleri birer; bir üyesi Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğince, bir üyesi Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumunca, bir üyesi Yükseköğretim Kurumunca, bir üyesi de Adalet Bakanlığınca bu Bakanlıkta idarî görevlerde çalışan birinci sınıfa ayrılmış hâkimler arasından gösterilen üçer aday arasından Bakanlar Kurulunca seçilir ve atanırlar.” düzenlemesine yer verilmiş idi. 2008 tarihli tasarıda, KVK Kurumuna yer verilmeyerek sadece KVK Kurulu oluşturulmuş ve üyelerin Bakanlar Kurulunca seçileceği kabul edilmiş idi. 2014 tarihli tasarıda da sadece KVK Kurulu oluşturularak, “Kurul, yedi üyeden oluşur, kurul üyelerinin ikisi mesleğinde en az on yıl çalışmış olan avukatlar veya hakimler, biri yükseköğretim kurumlarında en az on yıl çalışmış olan öğretim üyeleri, dördü ise kamuda veya özel sektörde en az on yıl çalışmış olanlar arasından Bakanlar Kurulunca seçilir” düzenlemesi bulunmakta idi. 2016 tarihli tasarıda Kurum ve Kurul ayrımı yapılarak, Kurula Bakanlar Kurulunca dört, Cumhurbaşkanı’nca üç üye seçileceği kabul edilmiş iken, TBMM’de tasarının görüşmeleri sırasında bağımsızlık niteliğiyle ortaya çıkan tartışmalar sonucunda verilen önerge ile üye sayısı dokuza çıkarılmış ve TBMM’nin de KVK Kuruluna üye seçmesi

20 Bundesgesetz über den Schutz personenbezogener Daten (Datenschutzgesetz 2000 - DSGVO 2000), İngilizce çeviriden naklen. Erişim tarihi 09 Ağustos 2016, <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/dataprotection/National%20laws/Austria%20Federal%20Act%20DP.pdf>.

21 Philip Schütz, “Comparing formal independence of data protection authorities in selected EU member states” (Konferans sunumu, the 4th ECPR Standing Group for Regulatory Governance Conference, University of Exeter, 27-29 June 2012): 10. Erişim tarihi 20 Ağustos 2016, <http://regulation.upf.edu/exeter-12-papers/Paper%20265%20-%20Schuetz%202012%20-%20Comparing%20formal%20independence%20of%20data%20protection%20authorities%20in%20selected%20EU%20Member%20States.pdf>.

öngörülmüştür²². Yürürlükteki KVK Kanununda üyeler için aranan şartlar arasında ise kamu kurum ve kuruluşlarında, uluslararası kuruluşlarda, sivil toplum kuruluşlarında veya kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında ya da özel sektörde toplamda en az on yıl çalışmış olmaktan bahsedilmektedir. Ancak Kanunda üyelerin mezuniyet şartları, görev yaptıkları alanlara ilişkin herhangi bir belirleme yapılmamıştır. Halbuki diğer düzenleyici ve denetleyici kurumlarda, örneğin 19.10.2005 tarihli ve 5411 sayılı Bankacılık Kanununda Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumunun (BDDK) karar organı olan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu için belirli bir alanda mezuniyet şartı ve deneyim aranmıştır²³. Kanaatimizce 2003 tarihli tasarıda KVK Kurulu üyeleri için aranan şartlar ve üyelerin belirlenmesi usulü daha yerinde bir düzenleme olarak düşünülmelidir. Zira mevcut düzenleme, KVK Kurulunu siyasi tercihlerle ve etkilere açık bir hale getirmektedir ki bu durum AB Tüzüğü ile de uyumlu değildir²⁴.

AB Tüzüğü'nün 53. maddesinde denetleyici makamın üyeleri için genel şartlar da getirilmiştir. Buna göre üyeler; parlamento, hükümet, Devlet başkanı ve üye Devletin kendi hukukuna göre göreve getirilen bağımsız bir organ tarafından şeffaf bir prosedür çerçevesinde atanacaktır. Her üye kendi görev ve yetkileri kullanmak üzere gerekli olan kişisel verilerin korunması alanında niteliklere, deneyim ve beceriye sahip olacaktır. Bu açıdan KVK Kanunu ile AB Tüzüğü arasında açık bir uyumsuzluk görülmektedir.

KVK Kurulu üyelerinin belirlenmesinde diğer problem ise Kurula, TBMM tarafından yapılan üye seçimidir. TBMM'nin burada kullandığı yetki maddi anlamda idari işleve ait olan bir yetkidir. Ancak bu yetkinin Anayasa hükümleri karşısında atipik bir yetki kullanımı olduğu görülmektedir. Anayasamızın 87. maddesinde, TBMM'nin görev ve yetkileri sınırlı şekilde sayılmıştır: *"Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek; Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek; bütçe ve kesinhesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilânına karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir."* Bu maddenin gerekçesinde, *"Anayasa'nın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanma ve görevleri yerine getirme şeklindeki hükümlerin genel nitelikteki görevleri düzenleyen bu maddeye alınması*

22 Söz konusu önerenin gerekçesi, TBMM'deki tasarı maddelerinin görüşülmesi sırasında şu şekilde sunulmuştur; *"Önergeyle, Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanlığı tarafından üye seçilen Kişisel Verileri Koruma Kuruluna Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da üye seçilmesi ve kurulun 7 olan üye sayısının 9'a çıkarılması amaçlanmaktadır. Düzenlemeyle, kurula üye seçecek kaynaklar artırılarak kurulun daha demokratik ve çoğulcu bir yapıya kavuşması öngörülmektedir. Ayrıca bu amaca uygun olarak üyelere, Başkan ve İkinci Başkanı kendi aralarından seçme imkânı tanımak suretiyle kurulun bağımsızlığının ve özerkliğinin daha da güçlendirilmesi amaçlanmaktadır."*; Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 60. Birleşim, 23.05.2016. Erişim tarihi 27 Eylül 2016, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=22581&P5=H&page1=100&page2=100.

23 "Üyelerin Atanması

MADDE 84 - Kurul üyelerinin aşağıda belirtilen şartları taşımaları zorunludur: (...)

d) Hukuk, iktisat, maliye, bankacılık, işletme, kamu yönetimi ve dengi dallarda en az lisans düzeyinde; mühendislik alanında lisans düzeyinde öğrenim görmüş olanlar için belirtilen alanlarda lisansüstü öğrenim görmüş olmak.

Üyeler, yüksek öğrenim sonrası en az on yıl deneyim sahibi veya yukarıda sayılan öğrenim dallarında en az on yıl öğretim üyeliği yapan kişiler arasından Bakanlar Kurulunca atanır (...)"

24 KVK Kanununda üyeler için getirilen şartlar benzer şekilde tasarı aşamasında, Adalet Komisyonu Raporunda muhalefet şerhlerinde de yer verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Tasarısı (1/541) ve Adalet Komisyonu Raporu. Erişim tarihi 27 Eylül 2016, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss117.pdf>.

"AB standartlarına uyum açısından da kritik noktalardan biri olan Kurul'un yürütme erkinden bağımsızlığı konusunda tereddüt yaratmaktadır" ifadesiyle eleştirilmiştir; H. Akın Ünver ve Grace Kim, *Türkiye'de Veri Gizliliği ve Gözetimi: Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Tasarısının Değerlendirmesi* (EDAM Siber Politika Kağıtları Serisi 2, 2016), 23.

uygun görülmüştür. Zira bu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Anayasa'da gerek bu maddede gerek diğer maddelerinde düzenlenmiş olan bütün görev ve yetkilerini kapsayacak şekilde düşünülmüştür." açıklaması getirilmiştir. KVK Kurulunun üyelerini seçme görev ve yetkisi, Anayasada TBMM'nin görev ve yetkileri arasında sayılmamıştır. TBMM ile KVK Kurumu arasında kurulabilecek maddi veya organik bir bağlantı da bulunmamaktadır. Dolayısı ile TBMM tarafından KVK Kuruluna beş üye seçilmesi, Anayasa ile uyumsuz bir kanuni düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Anayasa Mahkemesi, mülga 28.09.2006 tarihli ve 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun tümünü oy birliğiyle iptal ederken, Başdenetçi ve denetçilerin seçim ve görevden alınmaları ile ilgili kurallarının yürütme görev ve yetkisinin TBMM'ye verilmesini yerinde bir kararla Anayasaya uygun bulmamıştır²⁵. Bir diğer kararında Anayasa Mahkemesi, Sayıştay'ın Başkan ve üyelerinin seçiminin TBMM tarafından yapılmasını; Anayasanın 160. maddesinde, Sayıştay'ın TBMM adına denetleme yapacağını öngörüldüğünü ve seçimlerin TBMM Genel Kurulunca yapılmasının Anayasal sistemin, diğer bir anlatımla, TBMM ile Sayıştay arasındaki doğal ilişkinin sonucu olduğu gerekçesiyle oy çokluğuyla Anayasaya uygun bulmuştur²⁶. Bu durumda, TBMM ile KVK Kurumu arasında Anayasadan kaynaklı bir doğal ilişki bulunmadığına göre, TBMM'ye KVK Kuruluna üye seçme yetkisi veren kanuni düzenlemenin Anayasayla bağdaştığını söylemek mümkün değildir²⁷.

KVK Kurumu Başkanı ve İkinci Başkan, KVK Kurulu tarafından üyeleri arasından seçilmektedir. Bu belirleme usulü, idari özerklikle örtüşen bir yaklaşımdır²⁸. KVK Kurulunun Başkanı, KVK Kurumunun da başkanıdır. Kurul üyelerinin görev süresi dört yıl olup, süresi biten üye yeniden seçilebilir²⁹. AB Tüzüğünde de üyelerin görev süresinin dört yıldan az olamayacağı öngörülmüştür (m.54/1-d). Kanaatimizce KVK Kanununda kabul edilen, dört yıllık görev süresinin yerinde olmadığı, özerkliği sağlayacak uzunlukta öngörülmeyeceği belirtilebilir. Kanun uyarınca Kurul üyeleri özel bir kanuna dayanmadıkça, Kuruldaki resmî görevlerinin yürütülmesi dışında resmî veya özel hiçbir görev alamaz, dernek, vakıf, kooperatif ve benzeri yerlerde yöneticilik yapamaz, ticaretle uğraşamaz³⁰, serbest meslek faaliyetinde bulunamaz, hakemlik ve bilirkişilik yapamazlar³¹. Kurul üyelerinin süreleri dolmadan herhangi bir nedenle görevlerine son verile-

25 "Öte yandan, Yasa'nın bir bütün olarak incelenmesinden, Başdenetçi ve denetçilerin seçimi ve görevden alınmaları konularında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne görevler verildiği ve Yasa'nın bu konulara ilişkin hükümlerinin Türkiye Büyük Millet Meclisince yürütülmesinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. (...)

Anayasa'nın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanma ve görevleri yerine getirme şeklindeki hükümlerin, genel nitelikteki görevleri düzenleyen bu maddeye alınması uygun görülmüştür. Madde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Anayasa'da gerek bu maddede gerek diğer maddelerinde düzenlenmiş olan bütün görev ve yetkilerini kapsayacak şekilde düşünülmüştür.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Anayasa'da belirtilen görev ve yetkileri arasında Kamu Denetçiliği Kurumuna Başdenetçi ve denetçi seçme görev ve yetkisi bulunmadığı gibi adı geçen Kurumla Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında bu seçime olanak verecek Anayasa'dan kaynaklanan doğal sayılabilecek bir ilişki de söz konusu olmadığından Yasa Anayasa'nın 87. maddesi ile uyumlu değildir."; Anayasa Mahkemesi, 25.12.2008, E.2006/140, K.2008/185, R.G.: 04.04.2009/27190.

26 Anayasa Mahkemesi, 11.07.1991, E. 1990/39, K. 1991/21, R.G.: 23.05.1992/21236.

27 KVK Kanununun TBMM'deki görüşmelerinde, KVK Kurumunun özerkliği tartışma konusu yapılmıştır, bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. Erişim tarihi 11 Ağustos 2016, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem26/yil1/ham/b04001h.htm>.

28 Örneğin Ocak 2016 tarihli tasarıda, KVK Kurul Başkanı ve İkinci Başkanın, Bakanlar Kurulu tarafından belirleneceği düzenlenmiştir ki bu hüküm, idari özerkliği yansıtmamaktaydı. Kurul Başkanının Hükümet tarafından seçilmesi nedeniyle söz konusu tasarıya eleştiriler de getirilmişti; bkz. Nurullah Tekin, "Kişisel Verilerin Korunması ile İlgili Türkiye'deki Kanun Tasarısının Avrupa Birliği Veri Koruma Direktifi Işığında Değerlendirilmesi" *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 4/ 4 (2014): 255.

29 Seçilen üyeler, Yargıtay Birinci Başkanlık Kurulu huzurunda (...) yemin ederler.

30 Ancak, Kurul üyeleri, asli görevlerini aksatmayacak şekilde bilimsel amaçlı yayın yapabilir, ders ve konferans verebilir ve bunlardan doğacak telif hakları ile ders ve konferans ücretlerini alabilirler.

31 AB Tüzüğünde, denetleyici makamın üyelerinin görevleri ile bağdaşmayan herhangi bir hareketten sakınmasına, görev süreleri boyunca, kazançlı olsun ya da olmasın, herhangi bir uyumsuz uğraşısı olamayacağına işaret edilmiştir (m.52/3).

mez³². Bu durum, KVK Kurumunun idari özerkliğinin önemli bir sonucudur. AB Tüzüğünde de bir üyenin görevinin ilgili üye Devletin hukuku uyarınca görev süresinin bitimi, istifa veya zorunlu emeklilik halinde sona ereceği öngörülmüştür (m.53/3).

Kurul üyeleri hakkında yapılacak disiplin soruşturması ve kovuşturmasında 14.07.1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK) hükümleri uygulanır. Üyelerin görevleri sebebiyle işledikleri iddia edilen suçlara ilişkin soruşturmalar 02.12.1999 tarihli ve 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanuna (MKGYHK) göre yapılır ve bunlar hakkında soruşturma izni Başbakan tarafından verilir. Soruşturma izninin Başbakan tarafından verilmesi, usul ve yetkide paralellik ilkesi ile uyusmamaktadır. Zira üyelerin seçiminde Başbakanın bir yetkisi bulunmamaktadır. Her ne kadar KVK Kurumu Başbakanlıkla ilişkili kılınmışsa da göreve getirmede yetkili olmayan idarenin, görevden almada görevli kılınması idari hukuku ilkeleri bakımından yerinde bir yaklaşım görünmemektedir.

ii. Kişisel Verileri Koruma Kurumunun Personel Rejimi

KVK Kurumu Başkanı, Kurul ve Kurumun başkanı sıfatıyla Kurumun en üst amiri olup Kurum hizmetlerini mevzuata, Kurumun amaç ve politikalarına, stratejik planına, performans ölçütlerine ve hizmet kalite standartlarına uygun olarak düzenler, yürütür ve hizmet birimleri arasında koordinasyonu sağlar. Başkan, Kurumun genel yönetim ve temsilinden sorumlu olup, Kurum çalışmalarının düzenlenmesi, yürütülmesi, denetlenmesi, değerlendirilmesi ve gerektiğinde kamuoyuna duyurulması görev ve yetkilerini haizdir³³. Başkanlığa ilişkin hizmet birimleri ile bu birimlerin çalışma usul ve esaslarının; Kanunda belirtilen faaliyet alanı, görev ve yetkilere uygun olarak KVK Kurumunun teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe konulan yönetmelikle belirleneceği öngörülmüştür. Dolayısıyla organların oluşumu açısından tam bir özerklikten söz edilmesi mümkün değildir.

KVK Kurumu Başkanı tarafından atanan Kurum personelinin, KVK Kanununda düzenlenen hususlar dışında DMK'ya tabi olduğu kabul edilmiştir³⁴. Kurul Başkan ve üyeleri ile Kurum personeline 27.06.1989 tarihli ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin ek 11. maddesi uyarınca belirlenmiş emsali personele mali ve sosyal haklar kapsamında yapılan ödemeler aynı usul ve esaslar çerçevesinde ödenmektedir. Ku-

32 "Kişisel Verileri Koruma Kurulu
MADDE 21- (...)

(13) (...) Kurul üyelerinin;

a) Seçilmek için gereken şartları taşımadıklarının sonradan anlaşılması,

b) Görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlardan dolayı haklarında verilen mahkûmiyet kararının kesinleşmesi,

c) Görevlerini yerine getiremeyeceklerinin sağlık kurulu raporuyla kesin olarak tespit edilmesi,

ç) Görevlerine izinsiz, mazeretsiz ve kesintisiz olarak on beş gün ya da bir yılda toplam otuz gün süreyle devam etmediklerinin tespit edilmesi,

d) Bir ay içinde izinsiz ve mazeretsiz olarak toplam üç, bir yıl içinde toplam on Kurul toplantısına katılmadıklarının tespit edilmesi, hâllerinde Kurul kararıyla üyelikleri sona erer."

33 "Başkanlığın oluşumu ve görevleri

MADDE 25- (1) Başkanlık; Başkan Yardımcısı ve hizmet birimlerinden oluşur. Başkanlık, dördüncü fıkrada sayılan görevleri daire başkanlıkları şeklinde teşkilatlanan hizmet birimleri aracılığıyla yerine getirir. Daire başkanlıklarının sayısı yediyi geçemez.

(2) Başkan tarafından, Kuruma ilişkin görevlerinde yardımcı olmak üzere bir Başkan Yardımcısı atanır.

(3) Başkan Yardımcısı ve daire başkanları; en az dört yıllık yükseköğretim kurumu mezunu, on yıl süreyle kamu hizmetinde bulunan kişiler arasından Başkan tarafından atanır. (...)"

34 AB Tüzüğünde de denetleyici makamın kendi personelini seçmesi bağımsızlıkla ilişkilendirilmiştir (m.52/5).

rul Başkan ve üyeleri ile Kurum personeli 31.05.2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun (SSGSSK) 4. maddesinin 1. fıkrasının (c) bendi hükümlerine tabidir.

Bu düzenlemeler birlikte değerlendirildiğinde idari özerklik yönünden şu tespitlere yer verilebilir: Görüldüğü gibi KVK Kurulunun üyelerinin göreve getirilmesinde seçim usulüne yer verilmiş ve üyelerin seçimi, yasama ve yürütme arasında paylaştırılmıştır. Kendine özgü bir seçim usulü ile göreve getirilmeleri; görevleri sebebiyle işledikleri iddia edilen suçlara ilişkin soruşturmalarda MKGYHK'ya, disiplin soruşturması ve kovuşturmasında DMK'ya tabi olmaları; 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye ve SSGSSK'ya tabi olmaları; hukuksal statü bakımından Başkan ve diğer üyelerin, Anayasanın 128. maddesi uyarınca "diğer kamu görevlileri" olarak kabul edilmelerine işaret etmektedir. KVK Kurumunun personelinin istihdam türü ile ilgili bir açıklamaya Kanunda yer verilmemiştir. Kanun hükümleri açısından asli ve sürekli görev yerine getirdiği anlaşılacağından bu personelin, Devlet memuru olarak kabulü mümkündür. Atama yoluyla istihdam edilen personelin, KVK Kanunu ile düzenlenen hususlar dışında DMK'ya tabi olacağı kabul edilmiş olup, Kanun ekinde istihdam edilecek personele ilişkin kadro unvan ve sayıları ekli cetvelde gösterilmiştir. Belirtmek gerekir ki, Anayasanın 128. maddesinin gereğince personelin nitelikleri, atanmaları, görev ve yetkileri, hakları ve yükümlülüklerinin kanunla düzenlenmesi gerekmektedir. Ancak KVK Kanununda, bu personelin istihdamında aranan nitelikler düzenlenmediği gibi halen konuyla ilgili bir yönetmelik de Kurum tarafından yayımlanmamıştır³⁵.

2. Faaliyetlerde Özerklik

Karar alma özerkliği veya işlevsel özerklik olarak da ifade edebileceğimiz faaliyetlerde özerklik, merkezi yönetimin müdahalesinden bağımsız olarak karar alabilme ve alınan kararı yürütme yetkisine sahip olmak şeklinde ele alınabilir. KVK Kanununda, KVK Kurulunun, Kanunla ve diğer mevzuatla verilen görev ve yetkilerini kendi sorumluluğu altında, bağımsız olarak yerine getireceği ve kullanacağı hüküm altına alınmıştır (m.21). Ayrıca görev alanına giren konularla ilgili olarak hiçbir organ, makam, merci veya kişinin, KVK Kuruluna emir ve talimat veremeyeceği, tavsiye veya telkinde bulunamayacağı da belirtilmiştir.

KVK Kurumu, KVK Kurulunun aldığı kararlarla birlikte, kişisel verilerin temel hak ve özgürlüklere uygun şekilde işlenmesini sağlamakla görevlidir³⁶. KVK Kurumuna tanınan görev ve yetkiler bu yönüyle büyük önem taşımaktadır. Zira günümüzde teknoloji birçok sosyal alana nüfuz etmiş olup, kişisel verilerin farklı kişi ve kurumlar (kamu idareleri, bankalar, hastaneler, ödeme kuruluşları, sosyal ağlar, vs.) tarafından işlenmesi yani; toplanması, kaydedilmesi, değiştirilmesi, düzeltilmesi, açıklanması, birleştirilmesi, silinmesi

³⁵ KVK Kanununda, Kurumda, Kişisel Verileri Koruma Uzmanı ve Kişisel Verileri Koruma Uzman Yardımcısı istihdam edilebileceği de ayrı bir madde hükmü (m.26) ile öngörülmüştür.

³⁶ "Kurumun görevleri

MADDE 20- (1) Kurumun görevleri şunlardır:

- Görev alanı itibarıyla, uygulamaları ve mevzuattaki gelişmeleri takip etmek, değerlendirme ve önerilerde bulunmak, araştırma ve incelemeler yapmak veya yaptırmak.
- İhtiyaç duyulması hâlinde, görev alanına giren konularda kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, meslek örgütleri veya üniversitelerle iş birliği yapmak.
- Kişisel verilerle ilgili uluslararası gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek, görev alanına giren konularda uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmak, toplantılara katılmak.
- Yıllık faaliyet raporunu Cumhurbaşkanlığına, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonuna ve Başbakanlığa sunmak.
- Kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirmek."

vs. söz konusu olmaktadır. Örneğin, internet üzerinde bir uçak rezervasyonundan bir sosyal ağ sayfasına bağlanmaya kadar pek çok alanda kişisel verilere ulaşılması mümkündür, zira siber uzayda yani, telekomünikasyon ağları ve bilgisayar sistemlerini içeren küresel genişlikte bir alanda bireyler birbirine kolay ve hızlı şekilde bağlanmaktadır. Dolayısıyla, kimi durumlarda bireylerin bilgileri ve izinleri olmadan dahi bu verilerin işlendiği düşünüldüğünde, kişisel verilerin korunması ve ihlallerin varlığı halinde etkili tedbirlerin alınması ve yaptırımların uygulanması, günümüzde Devletin rolünü artırmaktadır. Bu çerçevede KVK Kurulu, yönetmelik, tebliğ gibi düzenleyici işlemler başta olmak üzere düzenleme yetkisini kullanırken; KVK Kanununda öngörülen idari yaptırımları ve idari tedbirleri uygulamaktadır. Ayrıca Kanunda, kişisel verilerle ilgili haklarının ihlal edildiğini ileri sürenlerin şikâyetlerini karara bağlamak da KVK Kurulunun görev ve yetkileri arasında düzenlenmiş olup, Kurul izin gibi kolluk denetim usullerini de kullanmaktadır³⁷. Bu denetleme yetkisinde Kurula şikâyet yolu ön plana çıkmaktadır. Zira veri sorumlusu ile kişiler arasındaki çıkacak uyuşmazlıklarda öncelikle veri sorumlusuna başvuru (m.13), bu başvuru akabinde Kurula şikâyette bulunabilir (m.14)³⁸. Kanunda başvuru yolu tüketilmeden şikâyet yoluna başvurulamacağı belirtildiğinden, veri sorumlusuna başvurunun zorunlu idari başvuru olduğu görülmektedir. Kurula şikâyet yolu ise ihtiyari bir başvuru yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla KVK Kurulu, her düzenleyici ve denetleyici kurumun yetkisinde olmayan kendine özgü usullerle (procédures appropriées) uyuşmazlık çözme işlevine de sahiptir³⁹.

Kanunda KVK Kurulunun çalışma esasları düzenlenmiştir (m.23). Buna göre; Kurulun toplantı günlerini ve gündemini Başkan belirler. Başkan gereken hâllerde Kurulu olağanüstü toplantıya çağırabilir. Kurul, baş-

37 "Kurulun görev ve yetkileri

MADDE 22- (1) Kurulun görev ve yetkileri şunlardır:

- a) Kişisel verilerin, temel hak ve özgürlüklere uygun şekilde işlenmesini sağlamak.
- b) Kişisel verilerle ilgili haklarının ihlal edildiğini ileri sürenlerin şikâyetlerini karara bağlamak.
- c) Şikâyet üzerine veya ihlal iddiasını öğrenmesi durumunda resen görev alanına giren konularda kişisel verilerin kanunlara uygun olarak işlenip işlenmediğini incelemek ve gerektiğinde bu konuda geçici önlemler almak.
- ç) Özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesi için aranan yeterli önlemleri belirlemek.
- d) Veri Sorumluları Sicilinin tutulmasını sağlamak.
- e) Kurulun görev alanı ile Kurumun işleyişine ilişkin konularda gerekli düzenleyici işlemleri yapmak.
- f) Veri güvenliğine ilişkin yükümlülükleri belirlemek amacıyla düzenleyici işlem yapmak.
- g) Veri sorumlusunun ve temsilcisinin görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin düzenleyici işlem yapmak.
- ğ) Bu Kanunda öngörülen idari yaptırımlara karar vermek.
- h) Diğer kurum ve kuruluşlarca hazırlanan ve kişisel verilere ilişkin hüküm içeren mevzuat tasarımları hakkında görüş bildirmek.
- ı) Kurumun; stratejik planını karara bağlamak, amaç ve hedeflerini, hizmet kalite standartlarını ve performans kriterlerini belirlemek.
- î) Kurumun stratejik planı ile amaç ve hedeflerine uygun olarak hazırlanan bütçe teklifini görüşmek ve karara bağlamak.
- j) Kurumun performansı, mali durumu, yıllık faaliyetleri ve ihtiyaç duyulan konular hakkında hazırlanan rapor tasarımlarını onaylamak ve yayımlamak.
- k) Taşınmaz alımı, satımı ve kiralanması konularındaki önerileri görüşüp karara bağlamak.
- l) Kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirmek."

38 KVK Kanununa göre, başvurunun reddedilmesi, verilen cevabın yetersiz bulunması veya süresinde başvuruya cevap verilmemesi hâllerinde; ilgili kişi, veri sorumlusunun cevabını öğrendiği tarihten itibaren otuz ve her hâlde başvuru tarihinden itibaren altmış gün içinde Kurula şikâyette bulunabilir (m.14/1).

39 KVK Kanunu uyarınca şikâyet üzerine KVK Kurulu, talebi inceleyerek ilgililere bir cevap verir. Şikâyet tarihinden itibaren altmış gün içinde cevap verilmezse talep reddedilmiş sayılır. Şikâyet üzerine veya resen yapılan inceleme sonucunda, ihlalin varlığının anlaşılması hâlinde Kurul, tespit ettiği hukuka aykırılıkların veri sorumlusu tarafından giderilmesine karar vererek ilgililere tebliğ eder. Bu karar, tebliğden itibaren gecikmeksizin ve en geç otuz gün içinde yerine getirilir. Şikâyet üzerine veya resen yapılan inceleme sonucunda, ihlalin yaygın olduğunun tespit edilmesi hâlinde Kurul, bu konuda ilke kararı alır ve bu kararı yayımlar. Kurul, ilke kararı almadan önce ihtiyaç duyması hâlinde, ilgili kurum ve kuruluşların görüşlerini de alabilir. Kurul, telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ve açıkça hukuka aykırılık olması hâlinde, veri işlenmesinin veya verinin yurt dışına aktarılmasının durdurulmasına karar verebilir.

kan dâhil en az altı üye ile toplanır ve üye tam sayısının salt çoğunluğuyla karar alır. Kurul üyeleri çekimser oy kullanamaz. Kanun hükmünde Kurul üyelerinin kendilerini ve yakınlarını ilgilendiren konulardaki yasaklılıkları ve sır saklama yükümlülükleri de düzenlenmiştir⁴⁰. Kurulda görüşülen işler tutanağa bağlanır ve kararlar ve varsa karşı oy gerekçeleri de yazılır. Bu itibarla karşı oy gerekçelerinin kararda yer alması, kararı şekil yönünden sakatlayacak bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

KVK Kurulunun bağımsız olarak nitelendirilmesi, Kurulun hesapverilebilirlik ve şeffaflık ilkelerini geriplanda bırakmamalıdır. Netice itibarıyla kamu tüzel kişiliği olarak kamu gücünü kullanan bir idarenin, yargı denetimine tabi olması söz konusudur. KVK Kanununda, Kurulun gerekli gördüğü kararları kamuoyuna duyuracağı belirtilmiştir ki bu hususta Kurula geniş bir takdir hakkı verilmektedir. Kişisel verilerin korunması hakkının söz konusu olduğu alanlar düşünüldüğünde, bu takdir hakkının kamu yararı gereğince kullanılması gerektiği sabittir. Kanunda aksi kararlaştırılmadıkça, Kurul toplantılarındaki görüşmelerin gizli olduğu da kabul edilmiştir. Kurulun, şeffaflık ilkesini gözeterek bu yöndeki takdir hakkını kullanması gerekmektedir.

Bir düzenleyici ve denetleyici kurum olarak 10.12.2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa (KMYKK) ekli (III) Sayılı Cetvelde⁴¹ yer alan on idareden biri olan KVK Kurumunun, hiyerarşi denetimine tabi olmadığı ilk başta belirtilebilir. Diğer taraftan KVK Kurumunun, merkezden yönetimin idari vesayet⁴² denetiminde olup olduğuna ilişkin net bir sonuca varılması ise ilk bakışta kolay görünmemektedir. Öğretide genel olarak bağımsız idari otoriteler olarak da adlandırılan⁴³ idarelerin (Regülasyon kurumları, düzenleyici kurumlar, üst kurullar, özerk kurullar, gibi adlandırmalar da kullanılmaktadır⁴⁴.) idari vesayet denetimine sahip olup olmaması bakımından farklı görüşler öğretide belirtilmektedir⁴⁵. Kanaatimizce ileride değineceğimiz üzere, KVK Kurumu ve organları üzerinde tipik olmasa da kendine özgü bir idari vesayet denetimi bulunmaktadır. KVK Kanunu uyarınca Kurum, yıllık faaliyet raporunu Cumhurbaş-

40 Kurul üyeleri; kendilerini, üçüncü dereceye kadar kan ve ikinci dereceye kadar kayın hısımlarını, evlatlıklarını ve aralarındaki evlilik bağı kalkmış olsa bile eşlerini ilgilendiren konularla ilgili toplantı ve oylamaya katılamaz. Kurul üyeleri çalışmalarında ilgililere ve üçüncü kişilere ait öğrendikleri sırları bu konuda kanunen yetkili kılınan mercilerden başkasına açıklayamazlar ve kendi yararlarına kullanamazlar. Bu yükümlülük görevden ayrılımlarından sonra da devam eder.

41 1) Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, 2) Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 3) Sermaye Piyasası Kurulu, 4) Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, 5) Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 6) Kamu İhale Kurumu, 7) Rekabet Kurumu, 8) Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu, 9) Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, 10) Kişisel Verileri Koruma Kurumu.

42 İdari vesayet, idarenin bütünlüğü ilkesini sağlama amacıyla merkezden yönetimin, yerinden yönetim idarelerini denetleme yetkisi olarak ifade edilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turan Yıldırım vd., *İdare Hukuku* 6. Bası (İstanbul: On İki Levha, 2015), 35 vd.

43 Ali Ulusoy, *Bağımsız İdari Otoriteler* (Ankara: Turhan, 2003); Turgut Tan, *Ekonomik Kamu Hukuku Dersleri* (Ankara: Turhan, 2010); İbrahim Ö. Kaboğlu (Editör), *Bağımsız İdari Otoriteler, Türk-Fransız Ortak Kolokyumu, İstanbul 21-22 Ekim 1996* (İstanbul: Alkım, 1998); Emrah Uran, *Türkiye'deki Bağımsız İdari Otoritelerin İdari Yaptırım Yetkisi* (İstanbul: On İki Levha, 2012); Lütfi Duran, "Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler," *Bağımsız İdari Otoriteler, Türk-Fransız Ortak Kolokyumu* (1998): 24-30; Selçuk Soybay, "Bağımsız İdari Otoriteler Eliyle İdarenin Denetimi," *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi* 16/1 (1995): 43-55; M. Ayhan Tekinsoy, "Bağımsız İdari Otoriteler ve Regülasyon Anlayışı-Tartışmalar, Sorunlar," *Ankara Barosu Dergisi* 65/2 (2007): 119-134.

44 Örneğin, Karacan, bu kurumlara "özerk kurullar" adını vermekte ve şu tanımlamayı getirmektedir; "ÖK, belirli sayıdaki kişiden oluşan karar organı olan; kanunla verilen belirli bir alanda esas itibarıyla düzenleme ve denetim yapmakla görev verilmiş ve yetkilerle donatılmış; mali ve idari özerkliğe sahip; yetkilerini kendi sorumluluğu altında bağımsız olarak kullanan; yasalarında belirlenen ilkeler çerçevesinde hesap veren tüzel kişiliğe sahip kurumlardır"; Ali İhsan Karacan, "Özerk Kurumların Özerkliği," *Rekabet Dergisi* 8 (2001): 7.

45 Günday, "bağımsız idari otorite" kavramının Anayasal bir dayanağı olmadığını, aslında bu kuruluşların, hizmet yerinden yönetim kuruluşlarından başka bir şey olmadığını belirtirken bunların üzerinde herhangi bir idari vesayet denetiminin geçerli olmadığını da eklemektedir; Metin Günday, *Rekabet Hukuku ve Yargı Sempozyumu* (1999): 61. Tan, bu tür kuruluşlarla merkezi idare arasında, kamu kurumlarında görüldüğü gibi "vesayet" veya "hiyerarşi" benzeri bir ilişkisi olmaması gerektiğine işaret etmiştir; Turgut Tan, "Bağımsız İdari Otoriteler veya Düzenleyici Kurullar," *Amme İdaresi Dergisi* 35/2 (2002): 16.

kanlığına, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonuna ve Başbakanlığa sunmaktadır ki idari teşkilatta bulunmanın doğal bir sonucudur. Nitekim AB Tüzüğünde de denetleyici makamların, Tüzük uyarınca ihlallerin ve alınan tedbirlere ilişkin türlerin listesini de içeren, faaliyetleri hakkında yıllık bir rapor hazırlayacakları; bu raporu parlamento, hükümet ve üye Devlet tarafından belirlenecek makamlara iletilecekleri ve raporun kamuya açık olacağı kabul edilmiştir (m.59). KVK Kanununda ise faaliyet raporunun kamuoyuna sunulması ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Örneğin, Bankacılık Kanununda BDDK, faaliyetleri hakkında internet ortamı ve resmî bültenler aracılığıyla kamuoyunu azamî ölçüde bilgilendireceği kabul edilmiştir. Kanaatimizce, KVK Kanununda da en azından yıllık faaliyet raporlarının kamuoyuna da açılmasına ilişkin bir düzenlemeye yer verilebilir idi. Diğer taraftan KVK Kurumu üzerinde Anayasa madde 108 gereğince, Devlet Denetleme Kurulu tarafından yerine getirilen bir idari denetim de söz konusu olacaktır. Bir diğer denetim yolu olan kamuoyu denetimi de özerk olduğu belirtilen KVK Kurumunun, şeffaf ve hesapverebilir olması açısından günümüzde ön plana çıkmaktadır.

Sonuç olarak KVK Kurumunun tam bir faaliyet özerkliğine sahip olmadığı ortadadır. KVK Kanununda, Kurumun denetimi ve özellikle şeffaflık ve hesapverebilirlik hakkında daha ayrıntılı düzenlemeler yapılması ihtiyacı vardır. Genel olarak Kurumun idari özerkliğine ilişkin kanuni düzenlemeler yetersizdir. Örneğin, Kurumun düzenleyici işlemleri, personel statüsü, idari denetim gibi hususlar diğer düzenleyici ve denetleyici kurumlar açısından (BDDK, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, gibi) ayrıntılı olarak kanunda yer almışken, KVK Kanununda bu konularda boşluklar bulunmaktadır.

B. Kişisel Verileri Koruma Kurumunun Mali Özerkliği

Merkezi yönetimin müdahalesi olmadan, bütçesini hazırlamada, gelir kaynaklarını belirlemede ve giderlerini harcamasındaki serbestliğe KVK Kanunu uyarınca, KVK Kurumu da sahiptir. AB Adalet Divanı, yukarıda değindiğimiz Avusturya ile ilgili kararında 95/46/EC sayılı Yönergedeki tam bağımsızlık incelemesinde, bütçe yönünden de denetleyici makamların bağımsızlığının sağlanmasına önem vermektedir. Yine AB Tüzüğünde, üye Devletin denetleyici makama, insani, teknik ve mali kaynaklar ile bina ve altyapı sağlanmasını öngörmektedir (m.52/4).

AB Tüzüğünde denetleyici makamın, bağımsızlığını etkilemeyecek bir finansal kontrolde olması kabul edilmiştir. Ayrıca devamında Devlet veya ulusal bütçe içinde olmakla birlikte ayrı kamusal yıllık bütçelerinin olması da kabul edilmiştir. KVK Kurumunun bütçesi, "Merkezi Yönetim Bütçesi" içerisinde yer almaktadır. Bu doğrultuda KVK Kanununda Kurumun bütçesinin, 5018 sayılı Kanunda belirlenen usul ve esaslara göre hazırlanacağı ve kabul edileceği belirtilmiştir. Kurumun gelir kalemleri de Kanunda ayrıca sayılmıştır⁴⁶. KMYKK'ya ekli (III) sayılı cetvelde düzenleyici ve denetleyici kurumlardan biri olarak sayılan KVK Kurumu, özerkliği gereğince, KMYKK'nın sadece belirli maddelerine tabidir. KMYKK'ya belirli yönlerden bağlı olan KVK Kurumunun, tam bir bütçe özerkliğine sahip olmadığını belirtmek gerekmektedir.

KVK Kurumu, KVK Kanununda açıkça belirtilmemekle birlikte, Anayasanın 160. maddesi, 03.12.2010 tarihli ve 6085 sayılı Sayıştay Kanununun 4. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendi ve 5018 sayılı KMYKK'nın 2.

46 a) Genel bütçeden yapılacak hazine yardımları. b) Kuruma ait taşınır ve taşınmazlardan elde edilen gelirler. c) Alınan bağış ve yardımlar. ç) Gelirlerinin değerlendirilmesinden elde edilen gelirler. d) Diğer gelirler.

maddesi uyarınca Sayıştay denetimine tabidir. Ancak düzenleyici ve denetleyici kurumların genelinden farklı olarak, dış denetim şeklinde bir bağımsız denetim şirketine de denetim yaptırılabilmesi yolu Kanunda öngörülmemiştir. Kanaatimizce mali özerkliğin sağlanması bakımından daha ayrıntılı hükümlerin Kanunda düzenlenmesi yerinde olurdu.

III. İdarenin Bütünlüğü İlkesi Karşısında Kişisel Verileri Koruma Kurumu

KVK Kurumunun da yer aldığı KMYKK'ya ekli (III) Sayılı Cetvelde sıralanan idareler, öğretilde bağımsız idari otoriteler olarak da adlandırılmaktadır. KVK Kanununun gerekçesinde de Avrupa Konseyinin 108 sayılı Sözleşmesi ve AB'nin 95/46/EC sayılı Yönergesine uygun şekilde KVK Kurulunun bağımsız olarak kurulduğuna dikkat çekilmektedir. Oysa bağımsızlık, özerkliğin de ilerisinde olan ve hiçbir şekilde başka bir ikinci kuvvetin denetimine sahip olmamayı gerektiren bir anlam taşımaktadır. Kamu tüzel kişiliğine sahip olan bir idari birim adlandırılmasında kullanılan "bağımsız" nitelendirilmesi, idari teşkilatımızın yapısına ve Anayasal dayanaklarına aykırı düşmektedir⁴⁷. Belirtmek gerekir ki bağımsız idari otorite kavramı sadece ülkemiz için değil diğer ülke hukuk sistemleri içinde de sorunlu bir konu olup, bu idarelerin özellikleri de ülkelere göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bağımsız idare otorite nedir sorusunun yanıtını kesin olarak vermenin imkânı bulunmamaktadır. Kaboğlu, bağımsız idari otoritelerin üçlü erkler ayrılığı ile kurulan devlet organları ve yurttaşlar arasındaki ilişkilerde meydana gelen sorunlara yanıt olduğunu ifade etmektedir⁴⁸. Bir diğer tanıma göre ise bağımsız idare otoriteler, "devletin belirli bir alanda ve özellikle de ekonomide genel regülasyon misyonunun gerçek anlamda yerine getirilmesine imkan tanıyan, iyice düşünüldükten sonra kararlar alıp ve uygulamaya aktaran organlar" olarak tanımlanabilir⁴⁹. Kökeni ABD'ye dayanan bu idari yapılanmalar⁵⁰; agency, independent agencies, les autorités administratives indépendantes, quasi autonomous non governmental organizations, non-departmental public bodies gibi çeşitli terimlerle ifade edilmektedir ve yakın hukuk sistemleri bakımından da bir terim birliği bulunmamaktadır⁵¹. Örneğin Fransa'da bağımsız idari otoritelerin bir kısmının tüzel kişiliği bulunmamaktadır⁵². Öğretilde Pauliat, tek bir bağımsız idari otorite modelinin olmadığını, her şeyin ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal sisteminin etrafında organize edildiğini belirtmektedir⁵³. Akıncı da bağımsız idari otoriteler kapsamında değerlendirilen örgütlerin ülkeden ülkeye değişiklik göstermesinin, çok biçimli (polymorphic) bir kurumlar kategorisini içermesinin, tüm kurumsal yapıyı kucaklayıcı kavramsal bir tanım yapmayı zorlaştırdığını ifade etmektedir⁵⁴.

47 Erkut da, 1982 Anayasasının öngördüğü idare cihazı içinde bağımsız idari otoriteler tipi bir idari modelin benimsenmesini mümkün olmadığı düşüncesindedir; Erkut Celal, "Bağımsız İdari Makamlar Müessesesi Açısından Sermaye Piyasası Kurulu'nun Kısa Bir Değerlendirmesi," *Bağımsız İdari Otoriteler, Türk-Fransız Ortak Kolokyumu* (1196): 131.

48 İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, 6. Bası (Ankara: İmge, 2002), 141.

49 Ender Ethem Atay, "Bağımsız İdari Otoriteler ve Türkiye Uygulaması," *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1-2/10 (2006): 270.

50 Bilgi için bkz. Marshall J. Breger, ve Gary J. Edles, "Established By Practice: The Theory and Operation of Independent Federal Agencies," *Administrative Law Review* 52 (2000): 1116 vd. Erişim tarihi 21 Temmuz 2016, <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/admin52&div=46&id=&page>.

51 Karşılaştırmalı hukuk için bkz. Müslüm Akıncı, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman* (İstanbul: Beta, 1999), 118 vd.

52 Fransa'da bağımsız idari otoritelerle ilgili bilgi için bkz. Assemblée National et Sénat, Office Parlementaire d'Evaluation de la Législation, *Rapport sur les Autorités Administratives Indépendantes*, 404 Sénat, No.3166 Assemblée Nationale, 15.06.2006, Tome I, 63 vd. Erişim tarihi 08 Haziran 2016, <http://www.assemblee-nationale.fr/12/pdf/rap-off/i3166-tl.pdf>.

53 Hélène Pauliat, Çev. Mahmut Göçer, "Autorités Administratives Indépendantes Droit Comparé," *Bağımsız İdari Otoriteler, Türk-Fransız Ortak Kolokyumu* (1998): 9.

54 Akıncı, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, 118.

Bu itibarla KVK Kurumunu bağımsız olarak nitelendirmekten ziyade, kanun koyucunun verdiği ifade bağlamında düzenleyici ve denetleyici kurum olarak nitelendirmek daha yerinde olacaktır⁵⁵. Bağımsız idari otoritelerin küresel ölçekteki örneklerinde, bu kurumların; finansal piyasalar başta olmak üzere ekonomik kamu düzenini sağlamak (ekonomik kolluk amaçlı) ya da kamu hizmeti olmaktan çıkarılmış alanların idarece kontrolünü yerine getirmek veya çevre, iletişim gibi çeşitli alanlarda hak ve özgürlüklerin korunması amaçlarıyla kurulması söz konusudur. Bir düzenleyici ve denetleyici kurum olan KVK Kurumu da, Anayasal dayanağı olan kişisel verilerin korunması hakkının yani bir insan hakkının korunması ekseninde oluşturulmuş bir idaredir.

27.09.1984 tarihli ve 3046 sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında 174 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 13.12.1983 Gün ve 174 Sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun Hükmünde Kaldırılması ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında 202 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun bağlamında, “ilişkili kuruluş” olarak nitelendirilebilen KVK Kurumunun, KVK Kanununda Başbakanlıkla ilişkilendirilmesi idarenin bütünlüğü ilkesi gereğince makuldür. Kurum, “İnsan hakları ve ilgili kurullar ve insan hakları ile ilgili konularda koordinasyon”la görevli Başbakan Yardımcısına bağlanmıştır⁵⁶. Ancak düzenleyici ve denetleyici kurumların kanun koyucu tarafından ilişkili kuruluş olarak nitelendirilmesi dışında, ilişkili kuruluş kavramına ilişkin mevzuatta bir açıklık bulunmamaktadır. 3046 sayılı Kanununun 19/A maddesinin 1. fıkrasına, 08.08.2011 tarihli ve 649 sayılı Avrupa Birliği Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin 45. maddesi ile “Bakan, bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşların (5018 sayılı Kanuna ekli (III) sayılı cetvelde yer alan kurumlar dâhil) her türlü faaliyet ve işlemlerini denetlemeye yetkilidir.” cümlesi eklenmiştir. Dolayısıyla bu Kanun hükmü, KVK Kurumu için de idari vesayet söz konusu olduğunu göstermektedir. Anayasal bir kuruluş olmayan KVK Kurumunun özerkliğinin içeriği zaten, kanun koyucunun yaklaşımına bağlıdır. Diğer taraftan, buradaki genel yetkinin özerkliği sınırlandırıcı bir yaklaşımın sonucu olduğu belirtilmelidir. Yine merkezden yönetimin çıkardığı ikincil mevzuata da bakıldığında, düzenleyici ve denetleyici kurumların mali özerkliklerine müdahale edici düzenlemelerin de bulunduğu da tespit edilebilmektedir⁵⁷.

Diğer taraftan KVK Kurumunun, dolayısıyla düzenleyici ve denetleyici kurumların merkezden yönetimin hiyerarşi ve idari vesayet denetimi altında olmayacakları, hem kanun koyucu⁵⁸ hem de Danıştay tarafından belirtilmektedir. Danıştay bir kararında;

“Ülkemizde son yıllarda merkezi idare yapılanmasının dışında üst kurullar kurulmaya başlanmıştır. Öncelikle bu kuruluşlar özerk olup Devlet tüzel kişiliğinin dışında ayrı birer kamu tüzel kişisi olarak kurulmuşlardır. Ay-

55 Nitekim Giritli vd., bağımsız idari otoritelerin bağımsızlığını, kurumsal bağlamda bu kuruluşların yürütmeye karşı özerkliği olarak ele almaktadır; İsmet Giritli vd., *İdare Hukuku* 6. Bası (İstanbul: Der, 2013), 584.

56 2016/12 sayılı Başbakanlık Genelgesinde (R.G.: 25.05.2016/29722), “Başbakanlıkla ilgilendirilen kurum ve kuruluşların” Başbakan Yardımcıları arasındaki dağılımı belirlenmiştir.

57 Örneğin “Tasarruf Tedbirleri” konulu, 2007/3 sayılı Başbakanlık Genelgesi (R.G.: 27.06.2003/25151)

58 Örneğin Bankacılık Kanununun 82. maddesinin gerekçesinde; BDDK’nın görevlerini vesayet denetimi ve hiyerarşik denetime tabi olmaksızın, hiçbir etki veya baskıya maruz kalmadan bağımsız olarak yerine getirebilmesi için, eylem ve işlemlerinin yerindelik denetimine tabi tutulamayacağını hüküm altına alındığı açıklanmıştır, ancak mevzuatın bütünü değerlendirildiğinde düzenleyici ve denetleyici kurum olan BDDK’nın da idari vesayet denetimi altında olduğu belirtilmelidir. Bkz. Mutlu Kağıtçıoğlu, *Para Piyasası Kurumlarına Yönelik Ekonomik Kolluk Faaliyeti* (İstanbul: On İki Levha, 2016), 131 vd.

rica, bağımsız kuruluş olduklarından tesis ettikleri idari işlemler merkezi idare makamlarının hiyerarşik ve vesayet denetimine tabi tutulmamıştır. Üst kurulların bağımsız yapılarına uygun olarak kuruluş yasalarında bunların Başbakanlık yada diğer bakanlıklarla 'ilişkilendirildikleri' görülmektedir. Yasa koyucu tarafından yapılan bu nitelendirme idari vesayeti içinde barındırmaması nedeniyle üst kurulların özerk ve bağımsız yapılarına da uygun düşmektedir." açıklamasında bulunmuştur⁵⁹.

Oysa kanaatimizce hiyerarşi denetimine tabi olmayan KVK Kurumunun, idari vesayet denetimine tabi olacağı kolaylıkla ifade edilebilir. Bu denetim idarenin bütünlüğü ilkesinin sağlanması açısından gereklidir. Nitekim öğretide düzenleyici ve denetleyici kurumların, yasama, yürütme ve yargı erklerine tanınmış olan yetkilerle kıyaslanabilecek ölçüde kamusal güç ve yetki kullandıkları, bu kurumlarla birlikte üniter Devlet yapısı içinde adeta "hücre devletler" yaratılmış ve "imtiyazlı bürokrasi adacakları" oluşturulduğu da eleştirileri de dile getirilmektedir⁶⁰. Ancak, bu kurumlar üzerindeki idari vesayet denetiminin, diğer kamu kurumları üzerindeki idari vesayet denetiminden farklılık taşıması gerektiği de ortadadır. Aksi durumda, bu kurumların kuruluş amaçlarıyla ortaya çelişkili bir tablo ortaya çıkacak ve bu kurumların diğer alelade kamu kurumlarıyla farkı ortadan kalkacaktır.

Düzenleyici ve denetleyici kurumlar diğer kamu tüzel kişiliklerine göre farklı saiklerle oluşturulmuş ve daha ayrıksı özelliklerle konumlandırılmıştır. Dolayısıyla özerkliklerinin geniş tutulması, bağımsız ve tarafsız hareket etmeleri düşüncesiyle oluşturulan bu kurumlar için önem taşımaktadır, ancak yürütme organına karşı getirilen bu özerkliğin de bu kurumların Anayasal ilkeler dışında faaliyet yürütmesini ve adeta dördüncü kuvvet olarak (fourth branch of government) konumlandırılmasını geçerli kılmamaktadır⁶¹. Bu itibarla, bu idarelerin özerklikleri ile idarenin bütünlüğü ilişkisi dengeli bir şekilde yürütülmelidir. Ancak mevzuattaki gelişim izlendiğinde, bu kurumların özerkliklerini daraltıcı bir idari vesayet denetiminin genişlediği görülmektedir. Nitekim Danıştay, üst kurulların ilişkili kuruluş olarak nitelendirilmelerinin, Anayasada yerini bulan idarenin bütünlüğü ilkesini zedelediğini; diğer taraftan idarenin bütünlüğü ilkesini gerçekleştirmek adına merkezi idarenin sahip olduğu ve kullandığı yetkilerin de, üst kurulların özerk ve bağımsız yapılarına ters düşmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir⁶².

Mevcut mevzuat hükümleri değerlendirildiğinde, idari teşkilat içindeki yeri bakımından; KVK Kurumunun, kamu tüzel kişiliğine sahip olması ve düzenleyici ve denetleyici kurumlar arasında sayılması nedeniyle merkezden yönetim teşkilatında yer almadığı ortadadır. Bu itibarla, bir yerinden yönetim idaresi olan KVK Kurumunun, uzmanlık gerektiren bir faaliyeti bir coğrafya sınırı olmaksızın yürütmesi sebebiyle, bir hizmet yerinden yönetim idaresi yani bir kamu kurumu olarak idari teşkilatımız içerisinde yer aldığı sonucuna ulaşabiliriz⁶³. Kamu kurumu türleri açısından değerlendirdiğimizde de KVK Kurumunu, kendine

⁵⁹ Danıştay 5. D., 07.11.2008, E. 2006/532, K. 2008/5466. Erişim tarihi 08 Ağustos 2016, <http://www.kazanci.com>.

⁶⁰ Serriye Sezen, *Türk Kamu Yönetiminde Kurullar: Geleneksel Yapılanmadan Kopuş* (Ankara: TODAİE, 2003), 201-202.

⁶¹ Azrak'a göre; "Türkiye'de BİO'lar Anayasa'nın kabul ettiği kamu tüzel kişilerinden kamu kurumu kategorisi içerisinde ele alınarak düzenlenebilir ve esasen yapılan da bundan başka bir şey değildir. Hukuken durum bu olmakla birlikte siyasal açıdan yapılacak bir değerlendirme, bizi biraz değişik bir sonuca götürmektedir. Şöyle ki 1982 Anayasası'na egemen olan yaklaşım, otoriter ve Devlet tüzel kişisinin dışında kalan kamu tüzel kişileri açısından, değil bağımsızlık, özerkliği bile kabule pek açık olmayan bir yaklaşımdır."; A.Ülkü Azrak, "Dünyada ve Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler ve İdarenin Yeniden Yapılanması Bağlamında Bunlara İlişkin Bazı Sorunlar", *Bağımsız İdari Otoriteler* (2001): 23.

⁶² Danıştay 5. D., 07.11.2008, E. 2006/532, K. 2008/5466.

⁶³ Konuya bağımsız idari otoriteler yönüyle yaklaşım bakımından öğretide Yıldırım, tüzel kişiliğe sahip olma dışında ortak bir ölçütleri bulunmayan kamu kurumlarının merkezi idareden bağımsız olmalarının, herhangi bir denetime tabi olmamalarının ayrı bir kategoriye sokulmalarını gerektirmeyeceğini ifade etmektedir, Turan Yıldırım, "Bağımsız İdari Otoritelerin Yargısal Denetimi" *2000 Yılında İdari Yargı Sempozyumu* (2000):

özgü idare olması nedeniyle düzenleyici ve denetleyici kurumlar başlığı altında, diğer kamu kurumlarından farklılaştırmak mümkündür.

Sonuç

Kişisel verilerin korunması hakkı, ülkemizde kısa bir süre önce Anayasal bir dayanağa ve temel bir kanuna konu olmuştur. Bu kapsamda oluşturulan KVK Kurumu ile kişisel verilerin işlenmesi alanının düzenlenmesi ve denetlenmesi, konuyla ilgili uzman bir makam tarafından tam ve etkin bir şekilde yürütülebilecektir. Böylece, kişisel verilerin korunması bakımından ortaya çıkabilecek hak ihlallerinin önüne geçilmesi mümkün olabilecektir. 181 sayılı Protokolde denetleyici makamların tam bağımsızlıkla görevini yerine getireceği belirtildiğinden, KVK Kurumu da bir düzenleyici ve denetleyici kurum olarak yapılandırılmıştır. Her ne kadar bağımsız idari otorite olarak adlandırılrsa da, bağımsızlık teriminin Anayasal idari teşkilatı esaslarımızla olan uyumsuzluğu nedeniyle, KMYKK'da öngörüldüğü üzere düzenleyici ve denetleyici kurum olarak nitelendirdiğimiz KVK Kurumu, idari ve mali özerkliğiyle ön plana çıkmaktadır. Aslında bu özerklik niteliği, KVK Kurumunun oluşumunda vazgeçilmez bir unsurdur. Nitekim çalışmada değindiğimiz AB Adalet Divanı kararlarında, bağımsız bir denetim makamının, kişisel verilerin korunmasının temel bileşeni olduğunun altı çizilmiştir. İdari teşkilatımızın geleneksel yapısından farklılaşan KVK Kurumu, diğer düzenleyici ve denetleyici kurumlarımızda olduğu gibi kuruluş kanununda özerkliğe ilişkin düzenlemelere tabidir. Bu özerklik yanında idarenin bütünlüğü ilkesi gereği, bir kamu tüzel kişisi olan KVK Kurumunun yargı denetimi ve kamuoyu denetimi dışında idari denetime de tabi olması gereklidir. Bu itibarla, üzerinde merkezden yönetimin hiyerarşi denetimi bulunmayan KVK Kurumunun, idari vesayet denetimine tabi olduğu tespit edilmektedir. Her ne kadar, bağımsız idari otorite olarak idari vesayet denetiminin bulunmadığı ifade edilse de, idarenin bütünlüğü ilkesi gereğince bir vesayet denetiminin de düzenleyici ve denetleyici kurumlar üzerinde olduğu mevzuat açısından görülmektedir. KVK Kurumu da ilgili mevzuat incelendiğinde, bir idari vesayet denetimine tabidir. Bu denetim ise özerkliği geriye iten bir denetimden ziyade, özerkliği koruyan bir denetim şeklinde görülmelidir. Diğer kamu kurumları türleri açısından söz konusu olan idari vesayet denetimi, KVK Kurumu açısından daha sınırlı bir alanda tezahür etmelidir. Ancak, KVK Kanununda bu hususa ilişkin yerinde olmayan bir takım düzenlemeler olduğu gibi, bu alanda kanuni boşluklar da bulunmaktadır. KVK Kanunu, özerklik konusunda kimi düzenleyici ve denetleyici kurumun kuruluş kanunları kadar yeterli bir içeriğe sahip değildir. KVK Kurumunun, hem kararlarından etkilenen bireylere ve kurumlara hem de idareye karşı, tarafsızlığının sağlanması ve her türlü etkiden uzak tutulması amacıyla, uluslararası düzenlemeler ile AB Tüzüğü çerçevesinde sahip olması gereken özerk kimliğine ilişkin kuruluş Kanununda sorunlu alanların bulunduğu ortadadır. Bu nedenle, 1995 tarihli 95/46/EC sayılı Yönergeye göre hazırlanan KVK Kanununda idari ve mali özerkliğe ilişkin hükümler, yeniden gözden geçirilerek 2016 tarihli AB Tüzüğü çerçevesinde revize edilmeli, kanunla düzenlenmesi gerekli hususlara Kanunda yer verilmeli ve bu hususlar düzenleyici işlemlerin konusuna bırakılmamalıdır.

204. Diğer taraftan Ulusoy ise, bağımsız idari otoritelerin, yerel yönetimler ve hizmet yerinden yönetim kuruluşları yanında üçüncü bir yerinden yönetim kuruluşu kategorisi oluşturduklarını ileri sürmektedir, Ulusoy, *Bağımsız İdari Otoriteler*, 93.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Akgül, Aydın. "Danıştay Kararları Işığında Kişisel Sağlık Verilerinin Korunması." *Danıştay Dergisi* 133 (2013): 21-45.

Akıncı, Müslüm. *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*. İstanbul: Beta, 1999.

Atay, Ender Ethem. "Bağımsız İdari Otoriteler ve Türkiye Uygulaması." *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/1-2 (2006): 259-293.

Azrak, A. Ülkü. "Dünyada ve Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler ve İdarenin Yeniden Yapılanması Bağlamında Bunlara İlişkin Bazı Sorunlar." *Bağımsız İdari Otoriteler* (2001): 19-27.

Breger, Marshall J., ve Edles, Gary J., "Established By Practice: The Theory and Operation of Independent Federal Agencies." *Administrative Law Review* 52 (2000): 1111-1294. Erişim tarihi 21 Temmuz 2016. <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/admin52&div=46&id=&page>.

Duran, Lütfi. "Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler." *Bağımsız İdari Otoriteler, Türk-Fransız Ortak Kolokyumu, İstanbul 21-22 Ekim 1996* (1998): 24-30.

Erkut, Celal. "Bağımsız İdari Makamlar Müessesesi Açısından Sermaye Piyasası Kurulu'nun Kısa Bir Değerlendirmesi." *Bağımsız İdari Otoriteler, Türk-Fransız Ortak Kolokyumu, İstanbul 21-22 Ekim 1996* (1998): 129-134.

Giritli, İsmet, Bilgen, Pertev, Akgüner, Tayfun ve Berk, Kahraman. *İdare Hukuku*. 6. Bası, İstanbul: Der, 2013.

Günday, Metin. *Rekabet Hukuku ve Yargı Sempozyumu* (1999): 60-66.

Kaboğlu, İbrahim Ö. *Özgürlükler Hukuku*. 6. Bası, Ankara: İmge, 2002.

Kaboglu İbrahim Ö. (Editör). *Bağımsız İdari Otoriteler, Türk-Fransız Ortak Kolokyumu, İstanbul 21-22 Ekim 1996*. İstanbul: Alkim, 1998.

Kağıtçıoğlu, Mutlu. *Para Piyasası Kurumlarına Yönelik Ekonomik Kolluk Faaliyeti*. İstanbul: On İki Levha, 2016.

Karacan, Ali İhsan. "Özerk Kurumların Özerkliği." *Rekabet Dergisi* 8 (2001): 3-62.

Küzeci, Elif, *Kişisel Verilerin Korunması*, Ankara: Turhan, 2010.

Özay, İl Han. *Günışığında Yönetim*. İstanbul: Filiz, 2004.

Pauliat, Hélène. "Autorités Administratives Indépendantes Droit Comparé." Çev. Mahmut Göçer, *Bağımsız İdari Otoriteler, Türk-Fransız Ortak Kolokyumu, İstanbul 21-22 Ekim 1996* (1998): 1-10.

Philip Schütz, "Comparing formal independence of data protection authorities in selected EU member states" (Konferans sunumu, the 4th ECPR Standing Group for Regulatory Governance Conference, University of Exeter, 27-29 June 2012): 1-27. Erişim tarihi 20 Ağustos 2016. <http://regulation.upf.edu/exeter-12-papers/Paper%20265%20-%20Schuetz%202012%20-%20Comparing%20formal%20independence%20of%20data%20protection%20authorities%20in%20selected%20EU%20Member%20States.pdf>.

Sezen, Seriyе. *Türk Kamu Yönetiminde Kurullar: Geleneksel Yapılanmadan Kopuş*. Ankara: TODAİE, 2003.

Soybay, Selçuk. "Bağımsız İdari Otoriteler Eliyle İdarenin Denetimi." *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi* 16/1 (1995): 43-55.

Tan, Turgut. *Ekonomik Kamu Hukuku Dersleri*. Ankara: Turhan, 2010.

—. "Bağımsız İdari Otoriteler veya Düzenleyici Kurullar." *Amme İdaresi Dergisi* 35/2 (2002): 11-37.

Tekin, Nurullah. "Kişisel Verilerin Korunması ile İlgili Türkiye'deki Kanun Tasarısının Avrupa Birliği Veri Koruma Direktifi Işığında Değerlendirilmesi." *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 4/4 (2014): 222-262.

Tekinsoy, M. Ayhan. "Bağımsız İdari Otoriteler ve Regülasyon Anlayışı-Tartışmalar, Sorunlar." *Ankara Barosu Dergisi* 65/2 (2007): 119-134.

Ulusoy, Ali. *Bağımsız İdari Otoriteler*. Ankara: Turhan, 2003.

Uran, Emrah. *Türkiye'deki Bağımsız İdari Otoritelerin İdari Yaptırım Yetkisi*. İstanbul: On İki Levha, 2012.

Ünver, H. Akın ve Kim, Grace. *Türkiye'de Veri Gizliliği ve Gözetimi: Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Tasarısının Değerlendirmesi*. EDAM Siber Politika Kağıtları Serisi 2, 2016.

Yıldırım, Turan, Yasin, Melikşah, Kaman, Nur, Özdemir, H. Eyüp, Özdemir, Üstün, Gül ve Okay Tekinsoy, Özge. *İdare Hukuku*. 6. Bası, İstanbul: On İki Levha, 2015.

Yıldırım, Turan. "Bağımsız İdari Otoritelerin Yargısal Denetimi." *2000 Yılında İdari Yargı Sempozyumu* (2000): 201-206.

Diğer Kaynaklar

23rd International Conference of Data Protection Commissioners, Accreditation Features of Data Protection Authorities, adopted on 25 September 2001, Paris. Erişim tarihi 10 Temmuz 2017. http://privacyconference2012.org/wps/wcm/connect/pvconference/3b98883c-6e6b-4c9c-9097-986874232493/2001_PARRIS.pdf?MOD=AJPERES.

Additional Protocol to the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, regarding supervisory authorities and transborder data flows. Erişim tarihi 10 Ağustos 2016. <http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-states/-/conventions/treaty/181>.

Assemblée National et Sénat, Office Parlementaire d'Evaluation de la Législation, *Rapport sur les Autorités Administratives Indépendantes*, No.404 Sénat, No.3166 Assemblée Nationale, 15.06.2006, Tome I. Erişim tarihi 08 Haziran 2016. <http://www.assemblee-nationale.fr/12/pdf/rap-off/i3166-tl.pdf>.

Bundesgesetz über den Schutz personenbezogener Daten (Datenschutzgesetz 2000 - DSG 2000), İngilizce çeviriden naklen. Erişim tarihi 09 Eylül 2016. <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/dataprotection/National%20laws/Austria%20Federal%20Act%20DP.pdf>

Bundesdatenschutzgesetz (BDSG)/Federal Data Protection Act, İngilizce çeviriden naklen. Erişim tarihi 05 Ağustos 2016. http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bdsg/englisch_bdsg.html#p0325.

Case C-288/12, European Commission v. Hungary, 08.04.2014. Erişim tarihi 11 Ağustos 2016. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62012CJ0288&from=EN>.

Case C-518/07, European Commission v. Federal Republic of Germany, 09.03.2010. Erişim tarihi 05 Ağustos 2016. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62007CJ0518>.

Case C-614/10, European Commission v. Republic of Austria, 16.10.2012. Erişim tarihi 09 Ağustos 2016. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62010CJ0614&from=EN>.

Conseil d'Etat, *Rapport Public 2001*, Jurisprudence et Avis de 2000, les Autorités Administratives Indépendantes, Etudes & Documents, No.52, la Documentation Française, Paris, 2001. Erişim tarihi 08 Ekim 2016. <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/rapports-publics/014000275/index.shtml>.

Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data. Erişim tarihi 10 Ağustos 2016. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/108>.

Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. Erişim tarihi 10 Ağustos 2016. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31995L0046:en:HTML>.

European Commission, IP/10/1430, Data Protection: Commission to refer Austria to Court for lack of independence of data protection authority. Erişim tarihi 09 Ağustos 2016. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-10-1430_en.htm.

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Tasarısı (1/541) ve Adalet Komisyonu Raporu. Erişim tarihi 27 Eylül 2019. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss117.pdf>.

Ley Orgánica 15/1999, de 13 de diciembre, de Protección de Datos de Carácter Personal, İngilizce çeviriden naklen. Erişim tarihi 09 Ağustos 2016. <http://dzlp.mk/sites/default/files/Dokumenti/EU%20zakoni%20zzlp/SPAIN.pdf>.

Loi 78-17 du 6 janvier 1978 modifiée. Erişim tarihi 09 Ağustos 2016. <https://www.cnil.fr/fr/loi-78-17-du-6-janvier-1978-modifiee#CHAPITRE3>.

Principles relating to the Status of National Institutions (the Paris Principles), adopted by General Assembly resolution 48/134 of 20 December 1993. Erişim tarihi 10 Temmuz 2016. <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/StatusOfNationalInstitutions.aspx>.

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). Erişim tarihi 26 Eylül 2016. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2016:119:FULL&from=NL>.

TC. Başbakanlık, Kanun Tasarısı, 16.01.2016 tarih, 31853594-101-580-249 sayılı metin. Erişim tarihi 10 Ekim 2016. <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0541.pdf>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. Erişim tarihi 11 Ağustos 2016. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem26/yil1/ham/b04001h.htm>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 60. Birleşim, 23.05.2016. Erişim tarihi 27 Eylül 2016. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=22581&P5=H&page1=100&page2=100.

Değişen İmgeler ve Temsiliyet

Yrd. Doç. Cüneyt GÖK

Kısa Özet

Yeryüzü, insan ve tanrı yapımı her şeyin sergilendiği en büyük 'sergi mekanı' dır. Nietzsche'nin "kendi kendini doğuran bir sanat yapıtı" olarak gördüğü 'dünya' üzerinde ölüm, doğum, yenilenme, değişim biteviye tekrarlanmaktadır.

İnsanoğlu, nesnel gerçekliğin ve bu döngünün içinde farklı coğrafyalarda ve kültürlerde, kendi izlerini taşıyan 'biricik' ürünler, sanatsal temsiller ortaya koyarak yaşamını çeşitli üretimler ve faaliyetler ile şekillendirmiştir.

Değişen çağ ve toplumların gerçeklik algısının izlerini sanatsal temsillerinde sürebiliriz. Antik Yunan döneminden 19. yüzyılda fotoğrafın icadına kadar olan dönemde 'dış gerçekliğin temsili', sanatın esas özelliklerinden biri olarak önemini korumuş ve etkisini sürdürmüştür. 20.yüzyıla gelindiğinde günümüz sanat anlayışı farklı bir biçimde şekillenip, farklı kaynaklardan beslenirken 'mimesis' artık geçersiz kılınmıştır. Modernizm sonrası (postmodern) dönemde ise teknoloji ile geline nokta 'gerçek' sonsuz sayıda yeniden üretilebilen 'işlemsel' bir şeye dönüşmüş, bu yapıyla birlikte 'orijinal' çoktan kaybolup sonsuz yansımalara dönüşmüştür. Bu iç içe geçmiş yeni yaşam biçimimizde teknolojik gelişmelerin derinden 'özgürleştirdiği' bireyler, hem kendi sanal dünyalarını, hem de bu yeni düzenin 'sistem'ini yaratmaktadır. Tüketim ideolojisi, bizi bu yansımaların içinde 'tutsak' almaya devam ederken imgeler bu uğurda yalan söyler hale gelmiştir.

Bu makale geleneksel algıların kırıldığı, görmenin ilerleyişinin dijital teknolojinin gelişmesiyle paralellik gösterdiği, yanlısamanın görmenin bir parçası haline geldiği, 'Yeni Medya' ve 'Dijital Sanatlar'ın – gerek icra edildiği mecra bakımından gerekse kullanılan araçlar ve sanat nesnesinin sunumu bakımından – yeniden tanımlandığı bu dönemi ele almaktadır. Görme olgusundan ve algının işleyişinden yola çıkarak, imge, imaj ve kavramın tanımı yapılarak durağan ve hareketli imgeler ile ilgili çağdaş sanat ürünlerinden reklamlara her şeyin imajlara indirildiği bu 'imajlar dünyası'ndan örnekler verilmektedir. İmgelerin, sunuluş, temsil edilmiş biçimlerinin teknoloji ve tekniğe bağlı değişimi irdelenirken bu imajlar dünyasının sonuçta tekniğin bir ürünü olduğu üzerinde de durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gerçeklik, imge, görüntü, temsiliyet

Changing Image and Representation

Abstract

The world is the greatest "exhibition space" for the display of everything made by man and God. This world, which Nietzsche referred to as a "self-generating work of art", is the setting of a constantly repeating cycle of death, birth, renewal, and change.

In the midst of this cycle and objective reality, human beings in different lands and cultures shape their lives through a variety of acts and activities which lead to the creation of "unique" products and artistic representations which bear their own imprint.

It is possible to trace different ages' and societies' perceptions of reality in their artistic production. From ancient Greece until the invention of photography in the 19th century, the "representation of external reality" retained its importance and influence as one of the essential functions of art. By the 20th century however, contemporary attitudes towards art took on new forms which, nourished by a variety of sources, held that "mimesis" was no longer a valid artistic endeavor. By the time Postmodernism arrived, technology had reached such a point that "reality" was transformed into an "operationality" which could be reproduced infinitely over and over again and as a result of which "originals" dissolved into an infinite series of self-reflections. Individuals so thoroughly "liberated" by technological advances which had become such intimate parts of their everyday lives create not only their own virtual worlds but also the "system" of this new order. Just as the ideology of consumption continues to hold us captive within these reflections, images now speak falsehoods to us to the very same end.

This paper discusses this period in which traditional perceptions have been fractured, the progress of seeing parallels the development of digital technology, illusion has become a part of seeing, and "new media" and "digital art" are being redefined in terms not only of the media in which they are executed but also of the tools being used and the presentation of the art object itself. Taking both the phenomenon of seeing and the operation of perception as its point of departure, this paper first defines "imagery", "image", and "concept" and then provides examples from this "world of images" in which everything from the products of contemporary art to advertisements are reduced to images through static and dynamic imagery. While considering the evolution of imagery together with its presentation and forms of representation in line with technology and techniques, the paper also maintains that the world of images is ultimately a product of both.

Keywords: Reality, imagery, image, representation

Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir.
Herakleitos

Giriş

Dünyayı beş temel duyu dilimiz ile algılar, kodlar, kaydeder, bellekte saklar, anımsar ve ifade ederiz. Görsel duyu dilimiz ve 'görme' edinimi, fiziksel çevremizi, dünyayı kavrama ve anlamlandırma sürecinde en önemli yeri tutar; bu nedenle beynimizin neredeyse üçte biri görmeye ayrılmıştır. Görüntüler hafızamızın en önemli malzemeleridir ve edindiğimiz bilgilerin yüzde sekseni görsel yolla aldığımız bilgilerdir.

Dünyayı; renkler, biçimler ve devinimler olarak görsel duyu dilimiz sayesinde algılar, dış dünyadaki soyut – somut varlıklara ilişkin olarak aldığımız duyuumsal bilgilerin sonucunda da bir takım değerlendirme ve yargılarda bulunur, davranışlar geliştiririz.

Duyu organları yardımıyla var olan objeleri fark eder, bilgi alma süreciyle çevrede gerçekleşen olayları anlarız. Algılama, bir uyarıcının varlığıyla ortaya çıkan psikolojik bir olgudur.

Her normal insan bir nesneyi algılayarak anlayabilir ve teşhis edebilir. Ama en basit bir görsel imge bile farklı kültürlerde farklı anlamlar taşıyabilir ya da farklı yorumlanabilir. Bu yüzden görüntülerin fizyolojik, etnografik ve psikolojik deneyimler yardımıyla okunması gerekir.

Görme, algılama (algı alanına alma), kaydetme sonrasında tüm girdiler yaşamımızı şekillendirirken; bu bilgiler yeni üretimlerde yeni görüntü ve anlamlar kazanır. Temsil edilmiş biçimleri de değişen toplum ve kültürün değer yargıları doğrultusunda tüketim odaklı değişmeye devam eder.

Bu makalede görme biçimlerinden yola çıkarak, algılamamızın işleyişi, gerçeklik bağlamında imgelerin geçmişten günümüze temsil edilmişlerindeki benzerlikler, farklılıklar, etkileşimler ve değişimler ile bunları etkileyen faktörler ele alınacaktır. Sinema ve TV prodüksiyonlarında blue box, green box, stop motion, motion capture ve benzer teknikler, üç boyutlu modellemeler ve animasyonlar, görüntüye eklenen boyutlar, gerçekçi dijital efektler, artan görüntü çözünürlükleri, yükselen hertz değerleri, farklı ekran, perde ve gösterim, projeksiyon özellikleri, bilgisayar oyunları, sanal gerçeklik gözlükleri, seyircilerin sürece müdahale edebildiği, 'interaktif' filmlere kadar birçok farklı alan ve uygulama; imgelerin temsil edildikleri alanlar, mecralar ve sunuluş biçimleri ile farklı algılar ve gerçeklikler yaratmaktadır. Söz ve metnin sorgulama nesnesi olarak algılanması söz konusuysen iletişim içinde görsel olarak sunulan imaj-görüntü sorgulamasız biçimde gerçekliğin kendisiyle özdeş hale gelmektedir.

Görme – Algılama

Görme, 'bakış'la ilgilidir ve bu bakışın sınırları neredeyse hayatımızın, hayallerimizin de sınırlarını çizer. Bu sınırlar hem fizyolojik bir takım özellikler, hem de algı açıklığımız, önyargılarımız, toplumun değer yargıları, beklentilerimiz, inançlarımız ve kültür tarafından çizilmektedir.

İngiliz yazar ve sanat eleştirmeni John Berger, Alman Filozof Immanuel Kant'ın "bazı şeyleri olduğu gibi değil de bizim istediğimiz biçimde gördüğümüz" savına benzer bir görüşü dile getirir: "Düşündüklerimiz ya da inandıklarımız nesnelere görüşümüzü etkiler."¹

Baktığımız şeyleri görürüz, nesnelere ilişkilendirir, anlamlandırırız. Bakma eylemi ile aynı zamanda görüş alanımız içine giren şeyleri seçeriz. Öğrenmeye bağlı olarak ister hareketli, ister durağan olsun görüntüleri

Görsel-1-Louis Wain (1860 - 1939). "Kaleidoscope Cats": İngiliz ressam Wain, ölümünden on beş yıl kadar önce şizofreniye yakalanmış, yıllar içindeki duygusal çarpıklığının ve karmaşanın etkisi figürlerinin değişimine de yansımıştır. Halüsinasyon, sanılar, duygusal karmaşa gibi birçok etmen şizofreni hastalarının algı dünyalarını ve davranışlarını etkilerken bu örnekte olduğu gibi imgenin temsil edilmesini de etkilemektedir. (Bethlem Royal Hospital arşivinden)

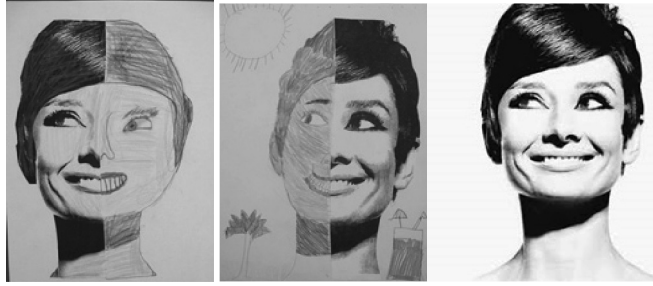
1 John Berger, *Görme Biçimleri*, çev: Yurdanur Salman (İstanbul: Metis, 1986), 8.

izlemeye yönelik güçlü bir yeteneğimiz vardır. Bizi kuşatan gerçekliği basit bir biçimde algılayabilmek için gözlerimiz ve beynimiz belli bir koordinasyon içinde çalışır. Yine de aklımızdan geçenlere ve inandıklarımıza bağlı olarak nesnelere nasıl gördüğümüz değişir; dolayısıyla etrafımızdaki şeyleri tamamen objektif bir gözle görüp algılayabildiğimizi söyleyemeyiz. Bir başka deyişle kişisel olmayan bir görme biçimi yoktur. Algıda deneyimlerimizin önemli bir rolü vardır. "Algılarımız genellikle kendimize özgü deneyimlerimiz tarafından değiştirilir. Yani algılar gerçek dünyanın kişisel yorumlarıdır."²

Duyu organlarımızla aldığımız bilgi birikimleri, hangi yaşta olursak olalım yorumlama işlemine tabi tutulmaktadır. Örneğin; portakal, bir çocuk için turuncu renkli, oynanacak bir top iken bir yetişkin için kahvaltıda suyu içilecek bir meyvedir.

Algıda değişmezlik, algıda organizasyon, görsel derinlik algılaması ve algı yanılgıları gibi bazı algılama özelliklerine bağlı olarak çevrenin görsel algısı anlamlı bütünler haline gelebilir.

Robinson, insanın dünyayı görsel olarak düşünebildiğini söyler. "Düşüncelerimizin çoğu görsel görüntüler olarak ortaya çıkar. Geçmişini anımsamak ve geleceği tasarlamak, çoğu kez onları görsel olarak düşünmek demektir. Görsel sanatlar, görüntüler aracılığı ile düşünür ve iletişim kurarlar"³

Görsel-2- III. sınıf çocuklar ile Audrey Hepburn'un yarım fotoğrafının bir tamamlama çalışması- David Lubin sanat stüdyosu. Tamamlama ilkesinde; duysal anlamda eksik girdi içeren uyarıcılar yarım bir fotoğraf örneğinde olduğu gibi 'tam' olarak algılanır. Bu nedenle bir resimdeki kişiyi tanımamız için, resmin yarısını görmemiz de yeterli olur.

Görsel-3- Anlam, fiziksel durumdan daha önemlidir; bir poşet üzerine basılı silah gibi... Görme edinimi sadece biyolojik ve fiziksel bir sonuç değil, zihin, algı ve aynı zamanda düşünce süreçleriyle bağlantılı bir olgudur.

Görsel-4- Net alan derinliği kullanılarak çekilen bu fotoğrafta önde ve arkada olmak üzere farklı mesafelere yerleştirilen iki konunun yarattığı perspektif yanılsaması.

² Rod Plotnik, *Psikolojiye Giriş* (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2009), 124.

³ Ken Robinson, *Yaratıcılık, Akıl Sınırlarını Aşmak*, çev. Nihal Geyran Koldaş, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 122.

Duyumların zihinde yanlış yorumlanması sonucunda bazı algı yanılgıları oluşmaktadır. Bu tür 'illüzyonlar', fiziksel gerçeklik ile psikolojik yaşantı arasındaki etkileşimler ortaya çıkarmaktadır. Algı yanılgıları, duyu organlarının özelliğinden, uyaranların niteliklerinden, fiziksel nedenlerden, geçmiş yaşantılardan, içinde bulunulan ortamın etkisinden ve kültürden ileri gelmektedir.

İmgeyi algılayışımız ya da değerlendirişimiz aynı zamanda görme biçimimize de bağlıdır.

Gözümüzün ağ tabakası ancak iki boyutu algılar. Derinliği algılama yeteneğimiz olmamasına rağmen nesnelere derinlik boyutu dediğimiz üçüncü bir boyutu da algılarız.

'Derinlik algısı' yaratan etmenleri; hava ve çizgi perspektifi, nesnelere birbirini örtmesi, nesnelere görüntü düzleminin altında ya da üstünde yer alması, nesnelere derinlemesine hareketleri, büyüklük farkları, nesnelere farklı yüzeylerinin bir arada görünmesine olanak sağlayan bakış açıları ve bu yüzeylerin ayırt edilmesini sağlayan aydınlatılma biçimleri, nesnelere gölgeleri, nesnelere gruplandırılmaları, net alan derinliği–netsiz alanlar, figür ve fonun farklı katmanların birbirinden ayrılması olarak sıralayabiliriz.

Derinliğin algılanması için gerekli olan ipuçları; 'monoküler' ve 'binoküler' ipuçları olarak iki grupta toplanır. 'Monoküler' ipuçları sadece tek bir göz tarafından kaydedildiği zaman, 'binoküler' ipuçları ise ancak her iki göz tarafından kaydedildiğinde derinlik algısı ortaya çıkar. Binoküler ipuçları, aynı yere küçük bir açı farkıyla bakan iki gözden gelen iki ayrı görüntünün üst üste çakıştırılması sırasında aralarındaki küçük farklılıkların yorumlanması sonucu elde edilir.

Görme ile ilgili sorunlar çoğunlukla nesnelere odaklıdır. Çıplak göz ile görüşümüzün dışında nesnelere ve çevremize bakmakta, görüntü elde etmekte kullandığımız, gözümüz ile dünya arasına giren optik gereç ve aygıtlar görüşümüzü ve buna bağlı olarak algılama ve temsil biçimlerini etkilemiş, değiştirmiştir.

Önceleri çizim amaçlı, kopya çıkarmak için kullanılan daha sonra fotoğraf makinesine evrimleşen 'Camera Obscura', gerçeğe en yakın görüntüyü sağlamaktaydı. Klasik optik sistemlerinin ters yönde kullanımını sağlayan, görüntüyü yansıtan 'Laterna Magica' (Büyülü fener), yine bir cismin birisi biraz daha sağ, diğeri biraz daha sol yanını gösteren, birbirinden küçük farklılıkları olan iki fotoğrafının görüntülerinin birleştirilerek üç boyutlu tek bir görüntü olarak algılanmasını sağlayan optik gereç 'Stereoskop' gerçeğinden daha gerçek bir görüntü yarattığı görüşü ile bir dönem çok popüler olmuştu. Benzer optik araçlar, hareketli imgeleriyle sinema, televizyon, bilgisayarlar, benzer aygıt ve teknolojileri de dönüşmeye ve gelişmeye devam ederken, görmeyi ve algımızı da dönüştürmeye devam etmektedir.

"Bilgisayarla üretilen imgelerin kabul görmesi ve yaygınlaşması, film fotoğraf ve televizyonun öykünme kapasitelerinden kökten farklı, imal edilmiş görsel alanlarla her zaman her yerde karşılaşıcağımızın habercisidir."⁴ Görme artık, yalnızca dış dünyanın bir temsili olmaktan çıkarak; gözlemcinin bir yere kadar bizzat ürettiği, yanılsamanın ise görmenin bir parçası haline geldiği bir olgu olmuş diğer yandan da 'karşılaştırma' ve tüketim toplumu içinde 'isteme' ile iç içe geçmiştir.

Günümüzde doğrudan değil de çeşitli araçlar yardımıyla görünür kılınan bir dünyadan söz edebiliriz. "Gerçek dünyanın basit imajlara dönüştüğü yerde, basit imajlar gerçek varlıklar ve hipnotik bir davranışın etkili

4 Jonathan Crary, *Gözlemcinin Teknikleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Görme ve Modernite Üzerine* (İstanbul: Metis, 2004), 13.

motivasyonları haline gelir. Artık doğrudan doğruya algılanamayan dünyayı uzmanlaşmış farklı dolayım- larla gösterme eğilimi olarak gösteri, görmeyi doğal olarak insanın ayrıcalıklı duygusu – ki eski dönemlerde bu ayrıcalık dokunma duygusuydu – kabul eder; en soyut, en aldanabilir duyu olan görme güncel toplu- mun genelleştirilmiş soyutlamasına denk düşer.”⁵

Görmek varlığını kabullenmektir, onaylamadır, bilmektir inanmak, şaşırarak etkilenmek, büyülenmek, mutlu ya da huzursuz olmaktır. Bazen hayal kırıklığına uğramaktır; olumsuz her şeye rağmen vazgeçilmez olandır görmek. Kafanızda canlandırdığınızı bulamamak, hayal ettiğinizin dışında bir şeyle yüzleşmektir. Görecek yargılarda bulunuruz, kararlar veririz, yakıştırmalar yaparız. Birçok sıfat, fiil ve deyim görme üze- rinedir, birçok duygu görme ile ilişkilidir.

İmge ve İmaj

Platon, “idealar” dünyasına, doğada görülenlerin arkasında mutlak ve değişmez resimler bulunduğuna inanıyordu ve mükemmel gerçekliğin varlığını kanıtlamaya çalışıyordu. Platon’a göre, dış dünyada görü- lenler “idealar dünyası”nın bir kopyası iken, su yüzeyinden yansıyan “eidola” adını verdiği imgeler ‘kopya’nın ‘kopyası’ydı.

19. yüzyıla kadar imgenin ‘yansıma kuramı’ kapsamında ele alındığından söz etmiştik;

“19. yüzyılda kurulan yeni estetik rejimde, modern toplumun görüntü rejiminde “imge bir düşüncenin ya da duygunun kodlanmış ifadesi”, şeylere ait bir konuşma tarzı olmaktan çıktı.”⁶

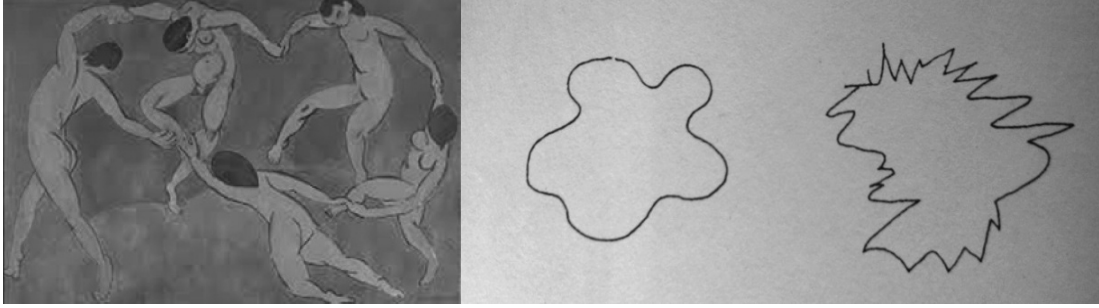
19. yüzyılda maddesel olmaktan çıkıp ‘anlık yaşama’ın bir parçası haline gelen, günümüzde herhangi bir yüzey üzerinden yansıyan imgeler artık gerçeğinden daha canlı, daha parlak ve daha ideal bir dün- yayı temsil etmektedir. Değişen zaman, yaşam biçimi ve algılarla zihinsel imgeler de değişime uğrar. İm- geler, kalıcı ve değişmez bir işlevselliği barındırmaz ve sürekli olarak, ‘şimdiden’ aktarımlara açık bir bi- çimde işlevlerini güncelleştirirler.

‘İmge’ sözcüğü, hem optik bir modeli, hem de zihinsel bir deneyimi ifade ederken hem gözlemden, hem de soyutlamadan kaynaklanır ama bu iki olguyu mekanik bir biçimde birleştirmez.

‘İmge’, yorumsallık içinde ‘yaratma’ya dayalı bir ileti formudur. ‘İmaj’ ise, yine yorumsallık içinde ‘kopyalama’ya dayalı bir ileti formudur. İmgeler gerçekliğin ürünleri, temsil ya da kopyalarının ötesinde, insanların kendi- lerini görselleştirme ve bunun sonuçlarını nakletme yollarıdır. İmaj, nesneye veya imgeleme ait bir kopya- dır. Günümüz teknolojisi içinde imgelerle etkileşim alanlarımız, kitle iletişim araçları sayesinde daha fazla insana ulaşabilen ‘imaj’lara dönüşerek fiziksel mekanların dışında sanal mekanlara kaymıştır. Kitle iletişim aygıtları sayesinde daha fazla insana ulaşabilen imajlar, başta propaganda ve tüketim odaklı olmak üzere çok farklı biçimlerde kullanılmışlardır. ‘İmaj’ı kitle iletişim araçları içinde kopyalanmış bir ileti formu olarak düşünebilir ve imaj kavramını daha çok enformasyona daha yakın bir kavram olarak ele alabiliriz.

5 Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 39.

6 Jacques Rancière, *Görüntülerin Yazgısı*, çev. A.U. Kılıç, (İstanbul: Versus Kitap, 2008), 16.

Görsel-5-Avusturalya Aborjin resimleri, Mısır mezar resimleri ve Çin geleneğinde 1000 yıl öncesine uzanan 'sırasal resimler'de ve Henry Matisse'in 'Dans' resmi örneğinde olduğu gibi figürlerin hareketi birbiriyle ilişkili ve ölçülü bir farklılaşma içermekte, bir hareketin farklı anlarnın yansıtılması ile bir imgeden ötekine geçerken sırasal bir dönüşüm algılanmaktadır.

Görsel-6-Rudolf Arnheim-"Visual Thinking"-*"Görsel Düşünme"*-1969-Görme olgusunda soyut imgeler zihinsel süreçte algılanmakta ve bu algılanan imgeler bilinçli bir şekilde yorumlanıp anlam kazanmaktadır. Alman Ruhbilimci Rudolf Arnheim, öğrencilerinden farklı biçimde yaşanan, iyi ve kötü iki evlilik hikayesini basit çizgilerle anlatmalarını ister... Yumuşak kıvrımlar sevgi ve huzur dolu bir birlikteliği, "zigzag" lardan oluşan çizim ise gerilim ve şiddet dolu mutsuz bir evliliği çağırır.⁷

Fransız Marksist filozof, yazar, sinemacı Guy Debord, 1967 yılında yazdığı *La Société du Spectacle* (Gösteri Toplumu) kitabında, modern toplumda insanların "pasif olarak gerçek hayattan ve gerçek ihtiyaçlarından kopuk imgeler, görüntüler ve seyirlik nesnelere tüketmekte" olduğunu, "gerçek dünyanın basit imajlara dönüştüğünü" ve "görmenin de güncel toplumun genelleştirilmiş soyutlamasına denk düştüğünü" ileri sürmektedir.⁸

Mitchell, imgelerin sadece görsel bağlamlarından öte, çok sayıda duyuyu içeren bir kavrayışı ve yorumu gerektirdiğini de ifade eder. "İmajları, zamanda ve mekânda yer değiştirerek yayılan ve bu süreç içinde derin dönüşümlere uğrayan 'şeyler' olarak düşünerek işe başlamak daha iyi olabilir."⁹

İmge, gerçekliğin 'yaklaşık' olarak görsel bir sunumu şeklinde; fotoğraf ya da resimle, fiziksel olarak bir 'imaj' biçiminde ya da edebiyat ve müzik alanındaki gibi karşımıza hayali bir biçimde de çıkabilir. İmge ortaklaşa bir anlam yüklediğimiz ya da kişisel olarak anlamlandırdığımız simgenin kaynağı olan 'nesne' veya 'özne'nin zihnimizdeki resmidir.

"...Gerçeklik, bilginin ayna teorisine, özellikle zihnin gerçekliği ayna gibi yansıttığı anlayışına dayanıyordu. Zihnin dışındaki nesnelere, yeterli, kesin ve doğru bir şekilde 'temsil' edilebilirdi; yani bir kavram ya da sanat yapıtı tarafından yeniden üretilebilirdi..." Modern Sanatın babası olarak da anılan Fransız post-empresyonist ressam Paul Cézanne, gerçekliği değil de 'gerçekliği algılama'nın sonucunu resmetmiştir. Cézanne'a göre

7 Rudolf Arnheim, *Görsel Düşünme*, çev. Rahmi Ögdül, (İstanbul: Metis, 2007), 146-147.

8 Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Emekçi, Okşan Taşkent (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996).

9 W.J.T. Mitchell, *İkonoloji İmaj - Metin- İdeoloji*, çev. Hüsametdin Arslan (Paradigma Yayınları, 2006), 12.

temsil, görme ile görünen nesne arasındaki karşılıklı ilişkinin doğurduğu etkiden; görülen şeydeki kuşku olasılıkları ve görüş açısındaki değişikliklerden de sorumlu olmalıydı...¹⁰

John Berger, her imgede bir görme biçiminin yattığını ve imgenin yeniden yaratılmış ya da yeniden üretilmiş bir görüntü olduğunu söyler: "Tüm imgeler insan yapısıdır. Bir imge, yeniden yaratılmış ya da yeniden üretilmiş görünümüdür. İmge ilk kez ortaya çıktığı yerden ve zamandan – birkaç dakika ya da birkaç yüzyıl için – kopmuş ve saklanmış bir görünüm ya da görünümler düzenidir. Her imgede bir görme biçimi yatar."¹¹

Mircea Eliade, *İmgeler ve Simgeler* isimli çalışmasında; "En silik varoluşta bile simge kaynamakta, en 'gerçekçi' insan bile imgelerle yaşamaktadır," der. Eliade bunu söylerken, gerçeği kavramak isteyen zihnin imgeleri kullanması gerektiğini ileri sürer. Ona göre kavramlar bu iş için yeterli değildirler. Çünkü 'gerçek' çelişki doludur ve onun bu karmaşık yapısını ancak aynı anda çok sayıda anlama atıfta bulunan 'imge' bizim için görünür kılabılır.¹²

İmge, TDK tarafından, "zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya. Duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj. Duyularla alınan bir uyarın söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj," olarak tanımlanmıştır.¹³

Görsel-7- 17.000 yıl öncesinden bir duvar resmi Lascaux mağarası Fransa

Görsel-8- Günümüz duvar resmi örneği- Avusturyalı sanatçı Nychos 'X-ray of a Wolf' –San Francisco.

Nesneler, olaylar ve insanlar, zihinde, birbirleriyle benzerlik ilişkisi içinde, zıtlık ilişkisi içinde ya da zaman ve mekan birlikteliği içinde oldukları zaman çağrışımlanır. Görsel çağrışımlar yoluyla, farklı ortam ve durumlardaki farklı algılama süreçlerinin sonucunda görüntüye atfedilen anlamlar değişebilir; doku, koku, tat, ses gibi farklı dinamikler ve bunlara bağlı kayıtlar da imgesel aktarımı farklılaştırmaktadır.

¹⁰ Richard Appignanesi, Chris Garratt, *Introducing Postmodernism: A Graphic Guide* (Icons Books, 2004), 9-10.

¹¹ John Berger, *Görme Biçimleri*, çev. Yurdanur Salman, (İstanbul: Metis, 1986), 8-9-10.

¹² Mircea Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara: Gece Yayınları, 1992).

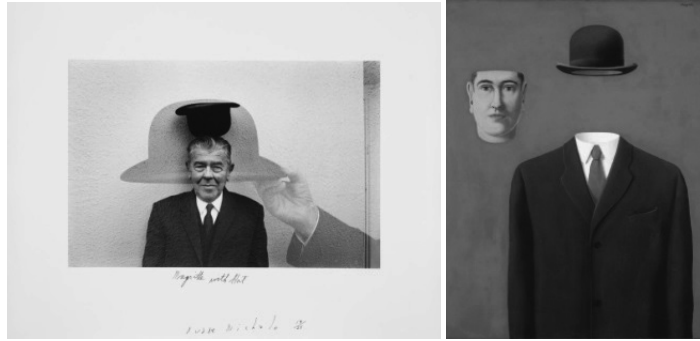
¹³ <http://www.tdksozluk.com/s/imge/17.11.2016-10:50>

Bu resimde 'Tütün Dükkanı' reklamının modeli gibi görünen bir pipo çizen Magritte, söz konusu piponun hemen altına "Bu bir pipo değildir" (Ceci n'est pas une pipe) yazar. Bu cümle ilk başta bizi bir çelişkiye düşürse de aslında doğru bir cümledir; bu resim bir pipo değil, piponun bir görünüşüdür. Fransız filozof ve eleştirmen Michel Foucault, *Bu Bir Pipo Değildir* kitabında bu resmi ve onun yarattığı paradoksu anlatır.¹⁴

Sürrealizm akımı ile gündelik yaşamın içinden kaçışı mümkün kılan rüyalara yeni bir geçit açıldı; çünkü rüyalar zihni farklı bir gerçeklik yaratması için özgür bırakmanın yoluydu. Sanatçılar, zihninin tamamen boşaltılması ve serbest çağrışım (zihinde var olan ama birbiriyle alakası olmayan kavramların) bir araya getirilmesi esasına dayanan bu imge oluşturma tekniğini kullandılar.

Görsel-9-"The Treachery of Images-La Trahison des Images"(İmgelerin İhaneti),1929."Bu bir pipo değildir"- Gerçeküstücü sanatçı René Magritte, bilinen şeylere yeni anlamlar kazandırarak sıradan nesnelere alışılmadık bir içerikle gösterme üzerine oluşturduğu; objelerin görüldüklerinin dışındaki anlatımsal kullanımına örnek bir çalışmasıdır.

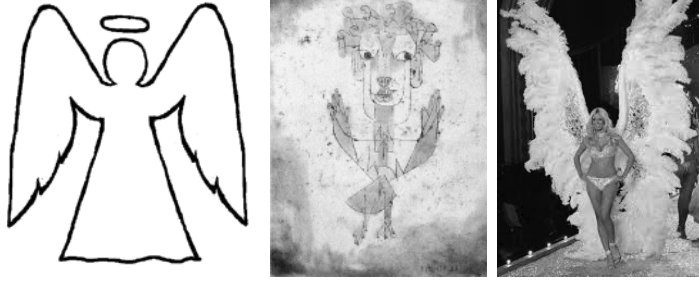

Görsel-10-Fotoğraf: Duane Michals-'Şapkalı Magritte'. Gümüş jelatin baskı (1965)

Görsel-11-René Magritte"Le Pelerin (1966)

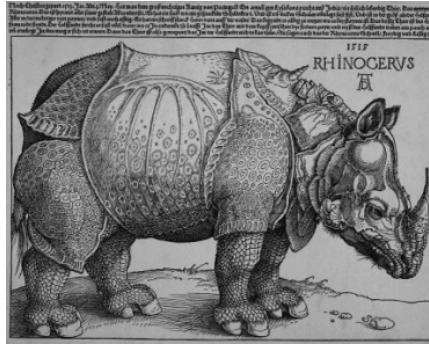
Sanatsal imge, hem gerçeğin 'dolayimsız' bir yansımasıdır, hem de yaşamla ilgili olayların özlerinde, derinde barındırdıkları anlamları bir düzene koyar. Sanat imgeleri 'benzemezlik' ve 'farklılık' üretirken; 20 yüzyıl ile birlikte tüketim ve gösteri toplumunun içinde tam tersi bir biçimde 'benzerlik' ve 'aynılık' üretir hale gelmiştir. Artık gösterinin bir parçası haline gelen imge (estetik imge), reklam ve medya imgeleriyle kaynaşarak kaybolmuştur.

14 Michel Foucault, *Bu Bir Pipo Değildir*, çev. Selahattin Hilav, (İstanbul: YKY, 2001).

Melek İmgesi: Gerçeklik akımının yaratıcısı ressam Gustave Courbet'nin "Ben hiç melek resmi yapmadım, çünkü hiç melek görmedim"sözüne karşın melek günümüze değin farklı biçimlerde tasvir edilmiştir. **Görsel -12-**Melek- clipart, **Görsel-13-**"Angelus Novus"-PaulKlee, **Görsel-14-**Victoria Secret meleği

Eldeki yetersiz bilgiyle, anlatılan hikayelerden yola çıkarak ve imgelem gücünü kullanan sanatçılar, bir çok resim yapmıştır. Coğrafi keşiflerden önce görülmemiş ya da tam anlamıyla incelenmemiş bir canlı- nın resmi gerçekçi olmamasına rağmen bir tür kılavuzluk üstleniyordu.

Görsel-15-Albrecht Dürer, "Gergedan gravürü"-1515

Albrecht Dürer, bu gergedan gravürünü 1515 yılında, Portekizli kaşiflerin Hindistan'dan getirdikleri bir gergedanın Valentine Ferdinand tarafından yapılmış resmine bakarak – gerçeğini görmeden – yapmıştır. Anatomik yanlışlıklarına rağmen bu ağaç baskı üç yüz yıl boyunca gerçek gergedanı temsilen kullanılmış, gravürden esinlenilerek birçok gergedan çalışması yapılmıştır. Daha önce kaydedilmemiş, görselleştiril- memiş olan bir şeyin ilk çizimi içinde birçok hata barındırır da insanlar tarafından uzun yıllar gerçeğinin yerine konmuşlardır.¹⁵

Nesnelerle örülü bir dünyada yaşar, nesnelerle ilişkiler kurarız. Nesnelerin yokluğunda imgelere ihtiyaç duyar yerlerini imgeler ile doldurmaya çalışırız (imge gerçeğinin yokluğunda ortaya çıkar). Düş kurduğu-

¹⁵ Serkan Dora, *Büyüyen Fotoğraf Küçülen Sosyoloji* (İstanbul: Babil Yayınları, 2003), 54-55.

muzda, kitap okurken gerçekleşen zihinsel canlandırma, yaygın zihinsel imge örneklerindedir. Sporcuların müsabaka öncesi onları başarıya ulaştıracak her adımı zihinlerine çağırdıkları 'konsantrasyon' durumu da benzer bir örnektir.

İmge ile kelimenin birbirinin yerine geçtiği ya da birbirinin yerine kullanılabilirdiği durumlar söz konusu olabilir. İfade edilip bir başkasına aktarılırken kelimelere ihtiyaç duyarız. Kelimeyle ifade edilmemiş bir imge, aslında bir imge olarak var olmaz ancak kişinin kafasında sınırları, kapsamı ve içeriği tam olarak netleşmemiş biçimde bulunur.

Göstergeler ve Kavramlar Bir insanın bütün hayatı temelde, içinde yaşadığı dünyayı kavramak, yorumlamak ve anlamlandırmakla geçmektedir. Bir göstereni gördüğümüz veya işittiğimiz zaman, onun gösterileni; yani 'anlam' zihnimize oluşur. Böylelikle; 'anlamlama süreci' gerçekleşir. Anlamlandırmayı, alıcının bir göstergenin, diğer gösterilenler arasında gerçekten ifade ettiğine inandığı şey olarak düşünebiliriz. Anlam, her zaman insanlar arasındaki uzlaşımlara; bir sisteme dayanmaktadır. Göstergesizlik; göstergelerin yorumlanmasını, üretilmesini veya işaretleri anlama süreçlerini içeren bütün faktörlerin sistematik bir şekilde incelenmesine dayanan bir bilim dalıdır. Göstergeler iletişim kurmak amacıyla insanlar tarafından üretilmişlerdir. Her sözcük, toplumda kullanılan her gösterge bir anlam taşır. Bir sözcüğün anlamı, topluma ait ortak bir değerdir. Nesnesi ile bir benzerlik ilişkisi oluşturan bir gösterge, görüntüsel göstergedir. Görüntüsel gösterge belirttiği şeyi doğrudan temsil eder. Fransız Dilbilimci Ferdinand de Saussure'e göre; dil sistemi içinde 'gösteren' ile 'gösterilen' birlikte bir 'gösterge' oluşturur. Sözcükler bir şeye işaret ettikleri için birer göstergedirler. Saussure, gösterenin sözcük ya da ses imgesi olarak anlamı taşıyan şey, gösterilenin ise kavram olarak onun gönderme yaptığı şey olduğunu ileri sürer. Anlamlama sürecinde Saussure, dilsel göstergeleri, anlamları ilişkilendirilen ses birimleri olarak kavramıştır.¹⁶

Göstergeler, tek başlarına, 'belli bir anlam' güçlü bir şekilde işaret edebilirler ama bir mesajdaki anlamı oluşturan; göstergelerin toplamıdır. Göstergenin belirli 'düz anlamları' vardır ve düz anlamla gösteren arasında bir ilişki olmalıdır. Gerçek dünyadaki nesnenin zihninde oluşturduğu yansıma 'düz anlam'dır. Bu yansımanın sınırını kültür belirler. 'Yan anlam' ise, göstergenin izleyicinin duygu, heyecan ve kültürel değerleriyle buluştuğunda meydana gelen etkileşimi betimler. Yan anlam, göstergeye biçim ve içerik açısından bağlı anlamları belirtirken çok daha öznedir. Yorum, yorumlayıcıdan, nesne ya da göstergeden de etkilenir. Anlamlandırmada farklılığı yaratan yan anlamdır, çünkü yan anlamda, göstergeler çok anlamlı, uzlaşım ve kişiden kişiye değişen bir düzeydedir. Genellikle sanayileşmiş tüketim toplumlarında yoğun olan bir iletişim türü olarak karşımıza çıkan reklamlar iletişim süreci içerisinde tüketimi sağlamak için üretilmiş, belli hedef kitlelere yönelik iletilerin (sözel, yazılı, görsel dil alanları kullanılarak yaratılan) sunumudur. Bu iletiler hedef kitlenin anlamlandırma yeteneği; dilsel bilgisi, dünya bilgisi, sınıfsal konumu, cinsiyet, yaş, ideoloji vb. dikkate alınarak hazırlanır. Reklamlarda çoğu zaman açıkça söylenmeyen ancak, yarı gizli ima edilen bir mesaj vardır. Reklamların 'görsel dili' olabildiğince metaforiktir. Reklamlar, soyut bir duygu veya düşünceyi anlatmak için, somut bir nesneyi, bir ürünün metaforu olarak bir nesne ve bir olayı kullanırlar. Metafor, bir sözün sözlük anlamı dışında başka bir söz ile bir ad yerine, çeşitli yönlerden benzediği bir başka şeyin adıyla anmaktır.

¹⁶ Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, (Ankara: TDK Yayınları, 1976), 59-64.

Görsel-16- Günümüzde ürünler artık tüketicinin mutluluğunu sağlayan, çevresiyle etkileşim kurmasını sağlayan sembolik iletişim araçlarıdır. Reklamlarda satın alabilecek durumda olmak cinsel bakımdan istenir olmak ile eşitlenir, Reklamlar çıplaklığın çeşitli aşamalarındaki modelleri, çift anlamlı sözleri, imalı ifadeleri, bilinçaltının algısına yönelik cinsel imgeleri ve cinsellikle ilgili vaatleri kullanır. Erkeklik organını çağrıştıran, (fallik) reklam imgeleri ile her zaman cinselliği ön planda tutan ya da çağrıştıran marka "Axe"...

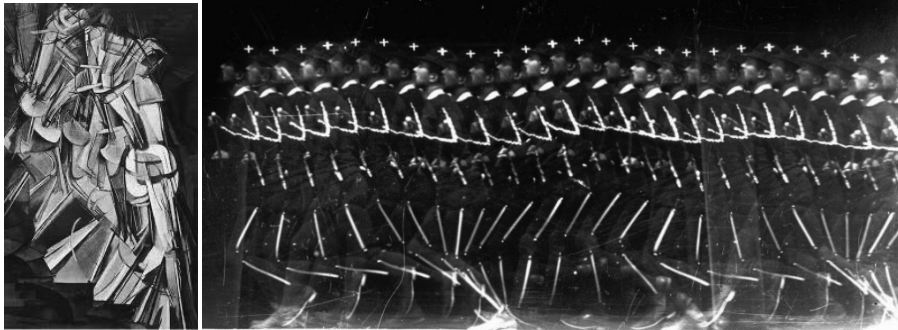
Görsel-17-Laurel Nakadate- "Lucky Tiger"/"Şanslı Kaplan" 2009 fotoğraf serisinden... Pornografik Dikiz(skopofili) ve röntgencilik gibi kavramlar üzerinde çalışan fotoğraf, video ve performans sanatçısı Laurel Nakadate'nin "Şanslı kaplan" serisi 24 'provokatif' fotoğraftan oluşur. Bu fotoğraflar çıplak kadınların fotoğraflarının yer aldığı takvim yapraklarını andırır. Ama bir fark vardır; bu fotoğrafların üzerinde sanatçının internette bir siteden bulunduğu orta yaşlı erkeklerin parmak izleri görülür. Laurel Nakadate, bu kişilerden kendi çektiği fotoğrafları parmakları mürekkebe batmış bir şekilde tutmalarını ister. Böylece onun fotoğraflarına bakan, fotoğrafın anlatımına dahil edilen, onu seyredenlerin izlerine ulaşır!

İnsanlar kavramlarla düşünür, düşündüklerini de göstergelerle anlatırlar. Kavramlar insanın üst düzey soyutlama becerisinin sonunda gerçekleşir ve imgeler yoluyla açıklanabilir. Bu yüzden imgeler kavramlardan daha somuttur. Kavram, nesnel gerçekliğin insan beyninde yansıma biçimidir. Bundan ötürü de her kavram, doğrudan ya da dolaylı olarak nesnel gerçekliği içerir. 'Kavram'; bir şey üzerinde birçok ayrı algıları kapsayan genel düşünce, nesnelere veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım, 'konsept'dir. 'Kavram', kısaca bir nesnenin zihindeki tasarımıdır. Beynimiz imajlarda karşımıza çıkan imgeleri benzeşimler ve çağrışımlar yoluyla, geçmiş kayıtlar üzerinden ilişkilendirme ve anlamlandırmaya çalışır. Farklı dönemlerde imge yeniden, bazen de imajlardan yola çıkarak yorumlanabilir.

Düşüncelerimizin, davranışlarımızın hayatı algılama ve yorumlama biçimlerimizin değişkenliği içinde imgelerin ve imajların var olan söylemleri manipüle edilip değiştirilebilir ve yeniden yaratılabilirler.

Görsel-18-1989 yılında Çin'in Tiananmen meydanında yaşanan olaylar tam olarak akılda kalmasa da meçhul protestocu imgesi unutulmadı... **Görsel-19-**5 Haziran günü Jeff Widener tarafından çekilen, dört tankı tek başına durdurmaya çalışan bir protestocuyu gösteren fotoğrafın ve 'o' anın Lego oyuncaklarıyla yeniden canlandırılması

Görsel-20-Marcel Duchamp, Eadweard Muybridge ve Etienne Marey'in 25 yıl önceki işlerinden etkilenerek 1912 yılında kübo-fütürist bir çalışma olan 'Merdivenden İnen Çıplak' (Nude Descending staircase) resmini yapmıştır. **Görsel-21-** 'Chronophotography' tekniği ile hareketin dinamik kaydını gerçekleştiren Etienne Jule Marey.

Görsel-22-Genellikle Amerikan küçük kasaba hayatı içinde rahatsız edici ve gerçeküstü bir takım olayları dramatik ve sinematik bir görsellikle anlatan fotoğraf sanatçısı Gregory Crewdson (2001) 'İsimsiz' çalışmasında High Art (1850-1870) akımından John Everet Millais'in 'Ophelia'sından (1852) esinlenmiş olabilir (**Görsel-23-**) **Görsel-24-** Crewdson'a hem renk dünyası, hem de işlediği konular bakımından yakın sayılabilecek yönetmen Lars Von Trier, 'Melancholia' filminde Crewdson'dan esinlenmiş olabilir.

Görsel-25-Marie - Guilleme Benoit'in "Portrait d'une Negresse", Jean Baptiste - Camille Corot – "Portrait of a Girl", "Women of History" serisi... "Louboutin-" tasarımı ayakkabılar, 2011 yılında, Sanat Tarihinin sayfalarından esinlenerek Peter Lippmann'ın fotoğrafları eşliğinde sunulmuştur.

Görsel-26-Angela Strassheim, Untitled (Alicia in the Pool-2006) çalışmasına Botticelli'nin "Venüs'ün Doğuşu" 1482-1486 (**Görsel-27**-) tablosunu çağrıştıran bu klasik kültürel temaya tüketim ve sanayi toplumunun göstergeleri ile sosyal bir yan katmıştır... İstiridye kabuğu yerine plastik leğen ve inci tanesini çağrıştıran plastik bir top. Modern bakış açısından farklı olarak, postmodern dönemin fotoğraf ürünleri biricikliğin ve orijinal olmanın yüceltilmesiyle değil, simülasyon, -miş gibi yapma, pastiş (bir sanat yapıtının taklidi) ve parodi gibi kavramlar eşliğinde 'gerçekliğin' yeniden üretilmesiyle varlığını göstermektedir. Günümüz fotoğraf sanatında birçok eserin kaynağını kendisinden önceki fotoğraf ya da sanatsal başka üretimlere dayandırması, hatta geçmişteki çalışmalarını aynen kopyalaması kabul gören bir yaklaşım olmuştur. Bu noktadan hareketle, özellikle modernizm ve öncesi, fotoğrafların özgünlüğe ilişkin, mitleştirilmiş 'biriciklik' kavramının gündeme gelmesi, kopyayı ve yeniden üretimi tartışmaya açmaktadır.

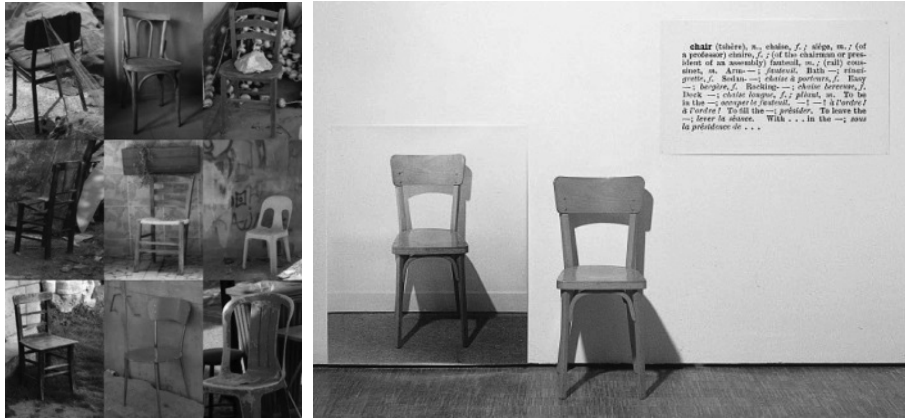

Görsel-28- Özgün çalışmalar: "Kötü su çocukları öldürüyor" başlıklı Unicef Afişi. (her gün 4000 çocuk kirlı su ve bu suların neden olduğu hastalıklar sonucunda ölüyor!)- **Görsel- 29**-Kulaklık kullandığınızda arabalara dikkat edin!

Görsel -30-Adidas firması, rakibi Nike firmasından beklenen tasarımı kendisi gerçekleştirmiş (Nike, Yunan Mitolojisinde çok hızlı koşma ve uçma yeteneğine sahip "Zafer Tanrıçası"dır.)

Bir 'sandalye' imgesi birçok kişide farklı olabilir; kimisi işindeki, kimisi evindeki kimisi bir kahvedeki sandalyeyi düşünce yoluyla elde eder, kimininki detaylı, kimininki sadece dört bacağı, oturma yeri ve sırtlığı basit çizgilerden ibarettir. Sonuçta herkesin sandalye imgesi değişik ama temelde sandalyeye özgü temel özellikler aşağı yukarı aynı olacaktır. Yani burada imge bir tür 'kılavuzluk' görevini üstlenmektedir.

Görsel-31-Fotoğraf: Cüneyt Gök- "Muhtelif Sandalyeler" **Görsel-32-**Joseph Kosuth' 1965 tarihli "One and Three Chairs" adlı Kavramsal Sanat çalışmasında, bir sandalyenin kendisini, kopyasını(imajını) ve niteliklerini aktaran ansiklopedik bilgisini sergiler. Birden fazla temsil düzeyinin oluşu bu çalışmaya daha farklı bir boyut kazanır. Görüntüde nesnellik, imgede ise öznellik söz konusudur.

Sanat ve temsil Sanat ve tasarım bir olgu olarak binlerce yıldan beri varlığını sürdürürken; düşünce merkezinde ve bir bilinç çerçevesinde belli bir düzen içinde, bir amaca yönelik gerçekleştirilen, eylemler ve bunun sonunda ortaya çıkarılan ürünler ile hayat bulur. Sanatsal imgeler, insanın varlıkla kurduğu iletişimden soyutladığı nesnel dünyanın öznel tasarımlarıdır. İnsan, nesnel gerçekleri algıları yardımıyla imgelere dönüştürür. Mevcut bilgi ve deneyimin yeniden sentezlenmesi olarak tanımlayabileceğimiz yaratıcılık; bilginin yeniden üretilmesi ve yeni ürünler, düşünceler ortaya koyulabilmesidir. Bu süreçte zihnin tüm yetileri, düşünme ve düşünceler ile imgelem etkileşim halindedir.

'Temsil'i, genel hatlarıyla bir şeyi belirgin özellikleriyle yansıtmaya, simgeleme olarak yorumlayabiliriz. Temsil, dolaylı ve sembolik bir yapı içinde gerçekliği göreceli olarak aktarabilir. Temsil, varlıkların, nesne ve durumların, duyguların, düşüncelerin ve olguların yerine geçebilecek bir aktarım, bir aracılık durumudur. Dil, sanat ve kültür gibi alanlar aktarım aracılığını üstlenen temsil alanlarından bazılarıdır.

"İlkel insan bir olayı sembolik olarak göstermek ile o olayın gerçekleşeceğini sanıyordu. Çoğalmaya, düşmanın ölümüne, ölümden sonra yaşamaya, kötü ruhların kovulması ve yatıştırılmasına karşı duyulan kuvvetli istek uygun bir sembolün yaratılmasına sebep oluyordu."¹⁷

Antik Çağ'da, Anadolu Tanrıçası Kybele'nin, hemcinsi, kopyası Efesli Artemis heykeli (*Artemis Polymastos*, çok göğüslü Artemis), boynundaki gerdanlığın altında bulunan dört sıra halindeki onlarca memesi ile doğurganlığı, bereket ve bolluğu temsil etmiştir. Bununla birlikte; başında şehirlerin koruyucusu olduğunu sembolize eden üç katlı kule biçimli tapınak temsili, ensesinde bakireliği sembolize eden dolunay biçimli bir disk, alnında ise ay tanrıçası olduğunun işaret eden bir hilal bulunmaktadır. Yine heykelin üzerinde bulunan aslan, boğa, keçi, grifon, sfenks ve arı kabartmaları ise doğa üstündeki egemenliğini simgelemektedir. Sanat tarihinin farklı dönemlerinden farklı örnekler, temsilde inançlardan, düşünsel yapılarından, toplumun sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik değerlerinden nasıl beslenildiğini ve etkilenildiğini göstermektedir.

Görsel-33- Efesli Artemis heykeli (Efes Müzesi) **Görsel-34-** Marcel Duchamp'ın hazır yapım nesnesi, takma adı Richard Mutt imzasıyla pisuvar "Çeşme" ilk kez sanat yapıtı olarak sergilenmiştir.(1917) Duchamp'ın bu çalışması "sanatın, sanatçının sanat olarak tanımladığı herhangi bir şey olduğu" yolundaki felsefesine bir örnektir. (Modern Sanatlar Müzesi, New York)

"Sanat, 'estetik modernizm' ile birlikte 19. yüzyılda kazandığı özerkliği terk ederek çağdaş hayatın anlamlandırılmasında ve çağdaş öznelerin inşasında işlevselleşir. Kültüralizme eklenir"¹⁸

Modern çağ kendi dinamiklerinden yeni bir toplum biçimi yaratırken, geleneksel anlayış terk edilmiş, öncü, avangard ve eleştirel bir temsil anlayışını kurmuştur. Öne çıkan 'özgünlük' ve 'bireysellik' kavram-

¹⁷ Herbert Read, *Sanatın Anlamı* (İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2014), 32.

¹⁸ Ali Artun (der.), *Çağdaş Sanat ve Kültüralizm* (İstanbul: İletişim, 2015), 17.

ları içinde 'Modernizm' sanayileşen toplumun estetiğidir. Ekonomi ve sanata, kültürün bütün alanlarında görülen hızlı bir değişimin sonucu olarak modernizm sonrası anlamına gelen 'Postmodern' dönemde ise küreselleşme, eklektizm, melezeleşme, parçalanma, parodi, pastiş, ironi gibi kavram ve olgular, zaman ve mekânın ayrılması, geçici olanın, anlık ve tüketime dayalı -gündelik ve güncelin temsili- sürekli olarak 'şimdi'nin temsili kuralı bir yapı içerisinde öne çıkmıştır. İnsan tarihi bu güne, yaşanan ana indirgenmiştir. Postmodernizmi bir akım olmaktan çok eleştirel bir tutum olarak değerlendirebiliriz. Postmodern temsilde, her türlü malzeme geleneksel malzemelerin yerini almış, gündelik ve endüstriyel, kitsch nesnelere, kavramsal temsil biçimleri, pop sanatın temsil biçimleri kullanılmıştır. Postmodernizm bir çeşit alıntı ve derleme estetiğidir. Postmodernizm ile büyük anlatılar devri bitmiştir. Böylelikle sanattaki yüce estetiğin terk edilmesi söz konusu olmuş, aynı zamanda modernizmin yüksek kültür algısı yıkılmış, yüksek sanat bitmiştir. Estetik ise muğlaklaşmıştır.

Görsel-35- He Xiangyu'nun deri heykeli “; Tank Project”(2011-13)- Muhalif sanat “farkındalık yaratma”, toplumsal çelişkilere “dikkat çekme”, seyircinin algısını “ters yüz etme” üzerine sistemin karşısına eleştirel bir ifade estetiğiyle çıkar.

Görsel-36- “Rest Energy”-1980-Marina Abramovic ve Ulay performansı...

Mimetik ve tek anlamlı bir eser olarak temsil düzeneğini kullanan sanat yapıtının izleyicide yaratacağı duyum ve etki önceden belirlenir. Temsil mantığı, yapıtın anlamı ile seyircide yarattığı etki arasında süreklilik içeren bir bağ olduğunu varsayarak işler. Buna göre; seyircilerin düşünsel yapıları ve beklentileri farklı bile olsa, aynı şeyi algıladıkları ve aynı anlama ulaştıkları varsayılmaktadır.

Postmodernizmde anlam yapıt üzerinden değil, alıcı üzerinden temsil edilir olmuş, artık mekân temsiline bir aracı değil, yapıtla etkileşimli ve hatta çoğu zaman kendisi de bir yapıt olarak amaçlanmıştır.

Sanatın, salt imge aracılığı ile değil, aynı zamanda nesnenin kendisi ile ya da hazır yapım nesnelere ortaya konması, yine postmodernizm ile bedeninin çeşitli durumlarının; beden ve gövdenin bir sanat nesnesi gibi sunulması yeni temsil biçimleri olarak karşımıza çıkmıştır. 1960'lerden itibaren sanatta bedenin ön plana çıkması Performans Sanatı, Fluxus, Happening gibi akımları doğurmuştur. 'Performans ve Beden Sanatları'nda özne ve odak noktası çoğunlukla bedenin kendisidir. Sanat eserlerinde anlamın beden üzerinden aktarımı, insan bedeninin doğrudan sanatçı için araca dönüştürür. Öznenin yer aldığı mekân ise performans sanatının vazgeçilmez bir unsuru olarak bedenin tamamlayıcı bir parçası haline gelmiştir.

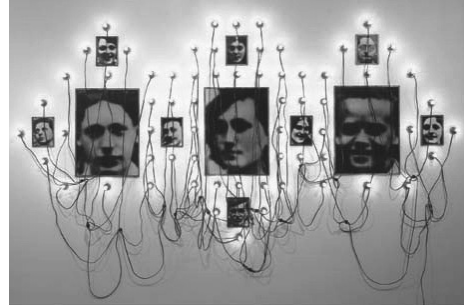
İmge, Fotoğraf, Sinema: Gösterme ve Anlatma İlk çağlardan bugüne insanlar gerçekliği her zaman farklı şekilde algılamıştır; çünkü gerçek sürekli olarak değişir. Kültürlerin değişimi, imgelerin ve imajların söylemlerinin değişimini ve onlarla yüz yüze geldiğimiz ortam ve koşulların değişimini de beraberinde getirir. İmgeler ve imajlar sürekli güncellenir, başka şeylere eklenir, eklenir, iletişim içinde yeni etkileşimlere girer. Fotoğraf ve film gerçekliğin iki kayıt aracıdır. İkisi de gerçekliği kullandığı teknoloji ve teknikten dolayı yeniden sunar. Gözümüzle algıladığımız dünya ile sinematografik ve fotografik imgelerden bize yansıyan dünya arasındaki fark sinematografik ve fotografik imge ve imajların –miş gibi yapmalarıdır. Sadece gerçekliğin imajlarını kullanarak farklı bir gerçeklik kurgularlar.

Fotografi, sadece imajlar sunar. Fotografik imaj, sadece bir imaj ve bir simgedir. Ancak, bu simgeler bir araya gelip dil kurmazlar. Fotoğrafın gücü resimden farklı, nesnelere olduğu gibi gösteren mercekten kaynaklanmaktadır. Objektifin arkasındaki göz ise makine aracılığıyla baktığı objeye ege-men olur. 'Fotografik görüntü' nesnenin kendisi olmuştur ve nesne zamandan ve uzaydan soyutlanmıştır. Fotoğrafa baktığınızda gerçeklik ön plana çıkar. Her fotoğraf gerçek nesnelere kullanarak kendi gerçekliğini yaratır ve aktarır. Bu durum gerçek dünyadaki nesnenin fotoğrafta yansıtılmasıdır. 'Gösterge' kendi nesnesini görüntü olarak yansıtır.

Görüntülerin gerçek içeriği çoğu zaman belirgin olarak yansıtılan nesnelere aittir. Zaman ve hareket bağlamında gerçekliğin temsili ve kaydı olan fotoğraf; benzeşimleri ve zıtlıkları kullanarak belge olma özelliğinin ötesine geçip daha derin bir anlam kazanır; hikaye anlatır. İçinde yaşadığımız dünyayı nasıl algıladığımızı, kavradığımızı gösteren çerçeveler ve çerçeve içi düzenlemelerdir. Seçiciliğimiz, gerçekçi kurgulamada kendi görüş, yaşama bakış ve yorumlayış biçimimiz – çekilen iki fotoğrafın içeriği aynı olsa da – biçimsel farklılıkları ile her fotoğrafı 'biricik' yapar.

Hikaye Anlatma

Her görüntü tek başına bir anlam taşıırken başka görüntülerle birlikte olduğunda yeni anlamalar üretilmesini sağlar.

Görsel-37- Ressam, fotoğrafçı, yazar, yönetmen, heykeltıraş ve yerleştirme sanatçısı Christian Boltanski, tekil olan fotografik imgeyi insanlık durumuyla ilişkilendirir ve bunu yaparken fotografik imgeye hiçbir yazı eklemeyi. Eserlerinde sık sık ölüm, hafıza ve kaybediş temaları, bireyin önemi ve kimliğini kaybetmenin verdiği mutsuzluk kavramları üzerinde duran sanatçı "İyi bir sanatçı başkalarının da kendilerine ait olduklarını düşündükleri öyküler anlatır" diyor. Yukarıda Boltanski'nin yerleştirmesinde ölüm ilanlarından ve gazetelerden aldığı fotoğraflar

Görsel-38- Boltanski'nin tam tersi bir biçimde fotoğrafa metin ekleyen Duane Michals "Bu fotoğraf kanıtımdır". Michals'ın çalışmasında fotografik imgeler ile yazı arasında yeni bir ilişki kurulmuştur ve fotoğrafa baktığımızda dondurulmuş o ana bakıp olduğu gibi görüne inanyorken altındaki yazı bunu farklı biçimde destekler. Böylelikle görüntü ile metin arasındaki savaş yerine ikisi birlikte belli bir anlamı destekler ya da yeni anlamalar üretilmeyi sağlar hale gelir. Kadın adama sarılmış... ikisi de bir odada, yatağın üzerinde oturuyor ve objektife doğru bakıp gülümsüyorlar. Fotoğrafın altında başlıkta "Bu fotoğraf kanıtımdır" yazıyor! Altında ise: "Öğleden sonraydı, aramızdaki her şey çok iyiydi ve beni kucaklıyorduk ve öylesine mutluyduk. Öyle oldu, sevdi beni... Siz kendinize bakın!"

Bu çalışmada bir yazı olmasa farklı okumalar yapılabilir ve her okuma sanatçının bildiği gerçeğe bizi yaklaştıracak gibi bizi gerçekten uzaklaştırabilir de... Fotoğraf nesnedir ve nesnellik görelidir. O zaman yazılı ve görsel imgeler gerçeği bütünlemek için kullanılmıştır diyebiliriz. Michals'a eleştirilenlerin tarafından 'kameralı ozan' yakıştırmasını yapılmıştır. Güzel bir görüntü elde etmekten çok psikolojik çözümler üzerinde duran ve görünmeyen şeylerin fotoğrafını çekmeye uğraşan Duane Michals, fotoğrafa 'öykü sekansı' kavramını dahil etmiştir.

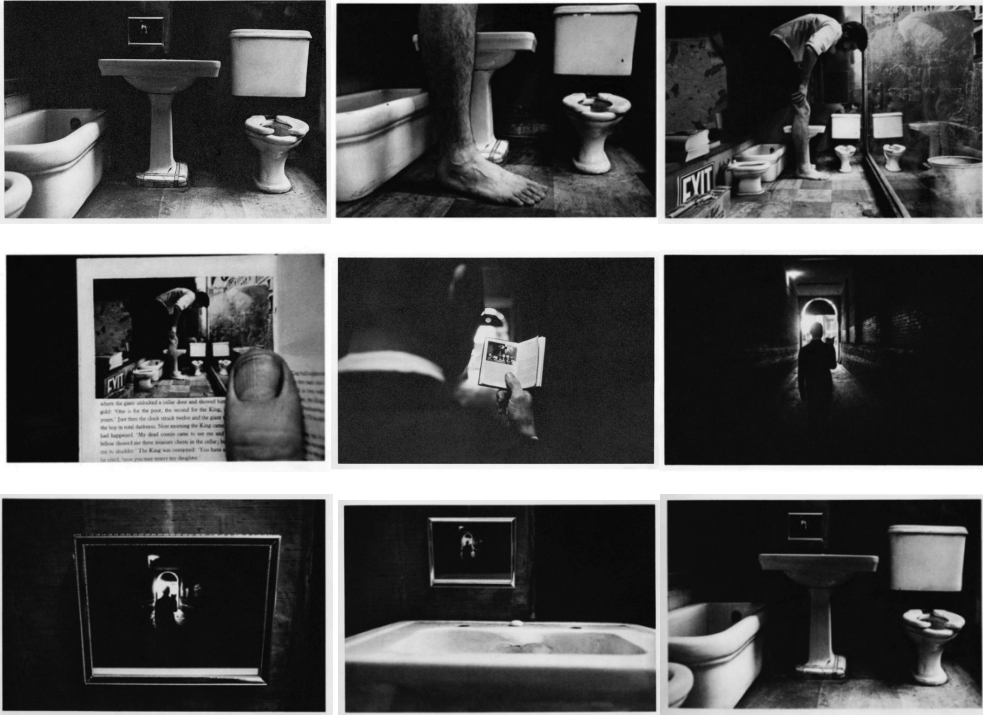
Farklı biçimde Gregory Crewdson'un fotoğraflarında da hikayenin oluşabilmesi, kurulabilmesi için gösterilen şeylerin dışında kalanların izleyici/okuyucu tarafından tamamlanması gerekmektedir. İlk bakışta bir sinema filminin dondurulmuş bir karesi gibi görünen fotoğraflarında gerginlik, korku, yalnızlık, izolasyon, tekinsizlik, yabancılaşma hâkimdir. Açık kompozisyon dediğimiz; bizi kadrajın dışına yönlendirme (kadraj dışı alan kullanımı), mekan kullanımı ve kavramsal içerik, tek tek kurgulanan tema, ışık bizi bir 'bilinmeyen'e, bir 'alaca karanlık kuşağı'na götürür. Yersiz olan bir şey, kendine ait olmayan bir dünyaya yerleştirildiğinde kendi etrafını tekinsizleştirdiği gibi aynı zamanda kendini de tekinsizleştirir. Zizek'in de belirttiği gibi yatay ve düz olan (lineer) anlatım birdenbire dikey konuma geçer (lineer olarak ilerlemek yerine hikayenin kendisi dışındaki diğer olasılıklar gözden geçirilir ve izleyen yeniden düşünür). Crewdson, post-produksiyon aşamasında gerçekte sahnede olmayan nesne ve görsel efektleri ekler. Devam eden bir hikayenin akışından bir kesit olan fotoğraflar, eksik birer cümle gibidir. Bir hikaye anlatır ama hikayeyi fotoğraf okuyucusu tamamlar. Merak, hikayeyi tamamlaması için okuyucuyu bir uğraş içine sokar. Fotoğraf zamanı enlemesine keser ve o anda gelişmekte olan olay ya da olayların kesitini açığa çıkarır. Zaman kesiti yeterince genişse, rahat incelenebiliyorsa; olayların bağlantıları ve ilişki içinde birlikte varoluşlarını anlama imkanı verir.

Görsel -39-Tekinsizlik genel olarak Crewdson'un fotoğraflarında en hâkim etkidir. Tema, kavramsal içerik ve anlatı oluşumu birbirleriyle varoluşsal bir şekilde içi içe geçmiştir. Crewdson'un Alfred Hitchcock, David Lynch ve Stephen Spielberg gibi yönetmenlerden etkilendiği açıktır. O da Lars Von Trier'i etkilemiştir.

Görsel-40-41- Lars Von Trier'in -"Melancholia"filminden...

Görsel -42-Çalışmaları çoğunlukla fotoğraf serilerinden oluşan ve duygu, düşünceleri iletmek için metin içeren tarzı Duane Michals'ın kendine özgü bir çalışma bütünü oluşturur. 'Chance Meeting' Fotoğraf serisi -1970

Görsel-43-Norveç asıllı İngiliz Grafik Sanatçısı Alan Parsons Project, Pink Floyd gibi birçok ünlü grubun albüm kapak fotoğraf ve tasarımlarına, kliplerine imza atan Storm Torgerson'un tasarımları kendi gerçeküstü unsurları ile oldukça dikkat çekicidir. Bazı çalışmalarında açıkça Sürrealist sanatçıların, Salvador Dali, Rene Magritte etkisini; esin ve göndermelerini görebiliriz. The Cranberries – Bury the Hatchet (1999) albüm kapağı, **Görsel-44-** Torgerson'un Alan Parsons "Try Anything Once" albüm kapağı. **Görsel-45-** Magritte'in "Golconda" isimli çalışması.

'Fotografik gerçek', dolaylı bir gerçektir. Görüntünün aygıt aracılığıyla üretilmesi ve alımlanması, gerçek dünya ile kişi arasında fotoğraf makinesi, objektif – mercek film ve bazı teknik değişkenler girmesi görüntünün kişinin seçimleriyle ve aygıtın yardımıyla kaydedilmesi gerçeği yeni bir yorum ve farklı bir sunuma getirir. Burada asıl olan hangi imgelerin hangi amaçla seçildiğidir.

İmge, benzetme (*analogy*) yoluyla gerçek dünyada bir nesneyi belirten biçimleri söz konusu eder. Gerçek nesneden daha güzel ve daha etkili biçimde gerçeği gösterge olarak yeniden oluştururken görsel algıya bağlı bir değerlendirme ve yorumlamaya tabi tutulurlar.

Üç boyutlu gerçeğin fotografik yeniden sunumunda iki boyutlu bir düzleme aktarılmasıyla yeni bir gerçeklik söz konusu olur. Diğer yandan zamanda ve mekanda varoluşun tanıklığını yapan göz bu gerçekliği destekler ve güvenilir kılar.

Teknolojik gelişmeler, imgeleri kolaylıkla, çabuk ve ucuza çoğaltma yöntemleri olan fotokopi, polaroid, video gibi olanakların yaygınlaşmasını sağlamış, günümüz sanatçıların etkileyerek, fotoğrafçıların bir kısmını artık özgün kare yakalama çabasından çok, belli bir düşüncenin ürünlerini, var olan veya yeni imgeleri kullanarak, kavramsal fotoğrafçılık içinde projeler üretmeye yönelmiştir. Dijital Fotoğrafın ortaya çıkışı ile 'dijital imge' artık çıplak gözle görünür bir materyalden yoksun ve malzeme ile bütünleşmiş ilişkisi ortadan kalmış bir biçimde var olur. Dijital imge, kolaylıkla müdahale/manipüle edilebilir, sayısal – matematikseldir ve farklı ortamlara aktarılabilir hale gelmiştir. Dijital fotoğraf imgesi klasik anlamda analog fotoğrafı taklit eder ki; gerçeklik anlayışı işte burada sekteye uğrar. Buradan sayısal oluşu ile görüntü üzerinde her türlü işlemin yapılabileceği, yapılan her türlü işlemin ise görüntüyü değiştireceği anlamını çıkartabiliriz. Dijital öncesi fotoğrafçılıkta da görüntülerle oynanmaktaydı. Deneysel, biçimsel olan ya da olmayan yaklaşımlarla içeriğe önem veren müdahaleler, fotomontaj sayısal fotoğraf öncesinde de mevcuttu. Şimdi ise bu müdahaleler ortam değiştirmiş ve işlemler kolaylaşmıştır. Gerçeklik ve güvenilirlik sekteye uğrasa da toplumsal gerçekliğin farkında olmayan kitleler tarafından fotoğraf tüketiminin artışı katlanarak devam etmektedir. Sanal dünya tüketim kültürünün bir parçasıdır ve fotoğraf da bu dünyada yerini almıştır.

Tüketim kültürü ve ideolojisi ile biçimlenen 'gösteri' çağında 'aura', imgelerle yeniden yapay yollarla yaratılmaya çalışılmaktadır. Geçmişin kutsal törenlerinin yerine geçen ve görseelliği kurgu, dekor, ışıklandırma

gibi yöntemler kullanarak yeniden oluşturan sinema, TV gibi araçlara günümüzde bilgisayar teknolojileri ile bilgisayar oyunları ve neredeyse vücudumuzun yeni bir uzvu haline getirdiğimiz akıllı telefonlar eklenmiştir.

Bir nesnenin imgesinin retina üzerinde oluşturduğu izlenim saniyenin sekizde biri gibi bir süre daha kalıcı olduğunun kanıtlanmıştı, ardından "Mark Roget, 1825'te bir çitin dikey çubukları arasından görülen tren tekerlekleriyle ilgili gözlemlerini yayınladı"¹⁹. Yaptığı araştırmalar sonucunda; insan gözü tarafından algılanan görüntülerin o görüntünün görülme süresine bağlı olarak çok kısa sürede daha görülüyormuş (ağ tabaka üzerinde kalıyormuş gibi) etkisi yarattığını 'ağ tabaka izlenimi' olarak kaydetmişti. Ama sinema, sonuçta bir göz aldanması, yanılsaması ya da kusuru sonucu değil – deneysel psikologların çalışmaları sonucunda keşfettikleri – anlık görüntülerin duyarlı bellek denilen beynimizin bir başka bölümünde oluşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Göz algısı kesintisiz değildir, düzenli olarak kasılıp açılmasıyla aldığı anlık görüntüleri duyarlı belek üzerindeki görme merkezine iletir ve burada görüntülerin birleşmesiyle devinim algılanır. Sinema, gözün doğal algılama mekanizmasına dayanır.

Görünürde hareket; nesnelere gelen uyarıcıların duyu organları üzerinde hareket etmediği halidir; yani gerçekte bir hareket olmadığı halde hareketli olarak algıladığımız birçok durum vardır. Sinema ve TV'de gördüğümüz 'Stroboskopik hareket' de bir 'görünürde hareket' tir.

İmgenin 'görüntü' sözcüğü ile çok yakın bir ilişkisi vardır. Kant'ın 'mekansal – zamansal kaydetme' olarak tanımladığı 'görüntü', 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle TV'nin gelişimi ile ve dijitalizm ile yeniden tanımlanmış, yeniden üretilip tüketilen, sınırsız çoğaltılabilen bir ortam bulmuştur.

"Görüntüler anlamlı yüzeylerdir. Birçok hallerde dışarıda olan bir şeyi gösterirler. Zaman ve mekan ile ilgili dört boyutu soyutlayarak; iki boyutlu bir düzleme indirger ve bizim için düşlenebilir olan bir şeyi tasvir etmek için kullanılırlar. Dışarıdan alınan ve zaman/mekan düzeyinde yapılan bu soyutlama ve söz konusu soyutlamanın tekrar 'dışarıya' yansıtılması gibi bir kapasite 'görüntüleştirme' (*imagination*) olarak tanımlanabilir."²⁰

Görüntü, fizikte herhangi bir nesnenin mercekle, ayna gibi araçlarla oluşturulan biçimi olarak tanımlanırken optik araçların kullanılmaya başlanmasıyla birlikte görme artık yalnızca dış dünyanın bir temsili olmanın ötesinde gerçekliği ve algılarımızı da değiştiren, 'yanılsama'yı görmeyen bir parçası haline getiren, bir olgu olmuştur.

Aristoteles'in *mimesis* kavramı (doğa ve insan davranışının sanatta taklide dayanan temsili) sinemasal gerçekliğin de temel çıkış noktasını oluşturur. Kendi zaman ve mekanını kendi diliyle ve kurgu yoluyla oluşturan sinemada durağan imgelerin yerini hareketli imgeler almıştır. Sinemanın anlatım araçlarının yardımıyla yaratılan gerçeklik günümüz teknolojisi ile daha da farklı bir boyut kazanmıştır. Mimetik sanatlar yaşadığımız evrenin bir simülasyonunu kurmaya çalışır. Sinemadakinin diğer görsel sanatlardan farkı, hareketli resim ve de farklı zamanlı ve konu olarak da farklı olayların kurgu ile bir araya getirilebilmesi gibi özellikleri sonucunda, çok katmanlı bir dil kullanabiliyor olmasıdır.

¹⁹ Jonathan Crary, *Gözlemcinin Teknikleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Görme ve Modernite Üzerine* (İstanbul: Metis, 2004), 119.

²⁰ Vilem Flusser, *Bir Fotoğraf Felsefesine Doğru* (İstanbul: Haylabaz Yayınları, 2009), 3.

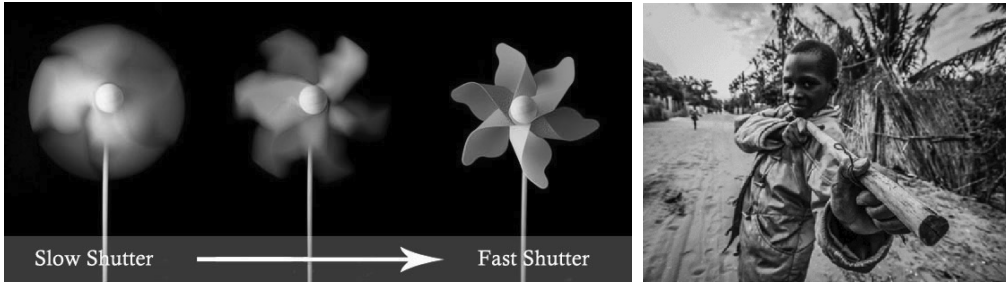
Bir film yazım, çekim, yönetim ve yapım aşamalarında; senaryoda ve de sinemaya ait her noktasında insana dair bir anlam üzerinden çalışır. Sinema obje gösterimi, hareket, renk, kurgu gibi özelliklerinin yanı sıra, resimdekinden daha farklı bir gösteren/gösterilen ilişkisine sahiptir. Fotoğrafın icadıyla resmin gerçekliğinden kurtulan insan, tek kare fotoğrafı ardı ardına kareler halinde, gerçek yaşamdaki gibi hareketlendirip, çekimlerle bir dil oluşturmuştur.

İki boyutlu alanından dolayı bir imge sanatı olan ve görüntü dilini kullanan sinema ve TV'de; normal şartlarda 'gerçek dünya' da güneşin doğuşu sonucunda sabah olmasından ve horozun ötüşünün sabahın habercisi olmasından farklı olarak görüntülerden yeniden kurgulanan zaman ve mekan içinde bir 'büyü dünyası'ndan bahsedebiliriz. Aynı filmi her seyredişinizde bu büyü yeniden tekrarlanır. Bu dünyada horozun ötüşü güneşin doğuşunun nedeni de olabilir, güneşin doğuşu horozun ötüşünün nedeni de sayılabilir. Kısacası; horoz öttüğü için sabah olması bu büyü dünyasını yansıtmak için tam örneği teşkil eder. Bu yüzden sinema ve TV'nin, filmlerin, dizilerin ve reklamların yarattığı gerçek dünyadan farklı dünyanın görüntüleri; müdahale edilmiş, kurgulanmış bir yeniden sunumdur. Perde de ya da ekranda her şey gerçek yaşamda hiç olamayacağı kadar mümkün olabilir. Filmsel zamanın yaratılmasında çekimde kullanılan merceklerin türü, kameranın saniyede kaydettiği kare sayısı, sesin kullanımını ve kurgu teknikleri farklı zamansal algılar oluşturabilir. Sinema da filmin çatısını oluşturan zaman olgusunun gerçek hayatta karşılığı yoktur. Sinemasal zaman ve mekanın, gerçek zaman ve mekanla ilişkisi farklıdır. Bunlar, çekimler ve kurgu tarafından belirlenir. Kurgu filmin yapısını belirlerken her görüntü tek başına da derin anlamlar taşıyabilir. Tek tek düzenlenmiş olan parçalar, çekimler (sahnelerin planları) bir araya geldiklerinde anlamlı görsel bir bütünlük oluşturur. Sahnelerinin görsel ve estetik değeri, sembolik anlam ve içeriği, filmin konusu ve anlatmak istediği kavramları, ifadeleri iletebilme adına görsel bir bildirişim aracı rolü oynar.

Bir ifade aracı olarak kameranın yapabildikleri neredeyse sınırsızdır. Örneğin; fotoğrafta düşük örtücü hızları (*obtüratör* değerleri) kullanarak görüntünün oluşma süresi uzadıkça hareketli konunun görünümü farklılaşır, sinemada genel olarak sabit 'shutter' hızı kullanılsa da farklı etkiler yaratmak için hız değişik biçimde kullanılabilir. Görüntülerde bir hareketi gerçekçi biçimde algılamamız ve yakalamamız için saniyede geçen resim sayısının (*frame per second, fps*) 24 kare (TV için 25 kare) olması gerekir. Resim sayısının azalması ya da artması ise bizi farklı bir gerçekliğe götürür. Gerçekte çıplak gözle göremediğimiz detayları, olay ayrıntılarını yüksek hızlı kameralar sayesinde tümüyle görebileceğimiz halde bize sunan sinema ve televizyon teknolojileri, bu görüntüleri *slow motion* okutarak gözün algılayamadığı sürecin tüm evrelerini ve detaylarını yakalamamıza yardım eder. (Hızlı hareketlerin ayrıntılarını gözlemleyebilmek için; görüntü kaydeden kameranın saniyede çektiği kare sayısının fazla, görüntünün gösterim/izleme anında ise normal çekim hızından daha düşük bir hızda kullanılması gerekir). Ağır çekimin kendi içinde bir alt türü kurşun-zamandır (*bullet-time*). *Flowmotion* (akan çekim) olarak da adlandırılır. Ağır çekimde bütün kişi ve nesnelere ağır hareket eder, kamera sabittir ya da kişilerin hızına ayak uydurur. Akan çekim ise donmuş zaman, ağır çekim, normal hızda zaman veya hızlı çekimin iç içe geçtiği, masalımsı bir çekim ve kurgu tekniğidir. Birkaç değişik şekilde uygulanabilir: Tüm kişiler dondurulmuş veya ağır çekimde iken; Kamera hızlı ve hareketlidir, filmin kahramanı normal hızda veya normalden fazla hızda hareketlidir ya da hem kamera hem de filmin kahramanı normal hızda veya normalden fazla hızda hareketlidir. Akan çekimin yapımında *chroma key* yöntemi de sıkça kullanılır. Kişiler değişik hızda oynatılabilmek için aynı sahne birden

fazla kez çekilip chroma key yöntemiyle birleştirilir. Hızlı Çekim (fast motion) ağır çekimin tersidir. Düşük fps değerleriyle çekim yapıp bu görüntüler normal oynatım hızında veya daha hızlı oynatıldığında oluşur. Günümüzde özellikle hızlı kurguya sahip aksiyon filmlerinin arabalı takip, dövüş vb. sahnelerinde tercih edilmektedir. Hızlı çekimin bir başka kullanım alanı da doğal olayların belgesel amaçlı görüntülenmesidir. *Time lapse* (zaman atlatmalı çekim) ise bir sürecin evrelerinin; bir çiçeğin açması örneğinde olduğu gibi zaman zaman (aralıklarla) kaydedilmesi ve sonradan normal bir hızla oynatıldığında sürecin bütünü'nün hızlı bir şekilde görüldüğü bir tekniktir.

Filme gelecek ışığın ve nesne ile kamera arasındaki alan derinliğinin temel belirleyicisi objektifler, kameranın nesneyi algılanan fiziksel gerçekliği ile görebilmesinin 'nasıl'ını ve 'ne kadar'ının belirleyicisidirler. Odak uzaklığı daha geniş görüş açılı objektifler, çok daha abartılı derinlik algılamasına ve daha büyük çizgisel boyutlamaya neden olurken, daha uzun odaklı ve daha dar görüş açılı objektifler ise derinlik algılamasının daha az önemli kılınmasına yol açarlar.

Görsel-46-Shutter-Optüratör(örtücü) hızı arttıkça hareketi dondurmak mümkün olur. **Görsel-47**-Geniş açılı bir objektif kullanımında konunun objektife yakın bölümü abartılı bir biçimde büyük görünür ve deformasyona uğrar, konunun köşelerinde ise kırılma, bükülme yaptığı(distortion) görülür.

Kamera ve film ontolojik yapıları gereği görüntüyü sınırlarlar; görüntü objektifin genişliği ve filmin boyutu ile sınırlıdır. Kamera doğası gereği öznel ve nesnelleştirici bir yapısı vardır. Yönetenin ve yönlendirenin görmek istediğini görür.

Uzam, içinde görüntünün yerleştiği çerçevedir. Sanat eserindeki uzam (mekan) duygusunun büyük ölçüde görsel öğeler arasındaki ilişkiden doğduğu söylenebilir. Mekan, nesnelere birbirleriyle ilişkilerine dayanarak zihnimizde yarattığımız soyut bir kavramdır. Çizgiler, şekiller, renkler ve tonların kullanılış şekilleri, izleyicinin kafasında uzamın nasıl oluşacağına doğrudan etki eder. Örneğin çizgilerin yatay, dikey veya diyagonal kullanılışları, tonlardaki ya da renklerdeki değişimler uzamın yassı ya da derinlemesine algılanmasına sebep olur. Renklerin 'kontrast' olarak kullanımı uzamın daha büyük algılanmasına yol açar. Uzamı 'belirli' ve 'belirsiz' uzam olarak birbirinden ayırırız. Uzamın tanımlanabilmesi için görsel referanslara yani nesnelere gereksinim vardır. Ancak onları kafamızda bir uzay parçasının içine yerleştirecek ipuçlarını algıladığımızda mekan kavramı da oluşur.

Mekanın kavranamaması anlama güçlüğü'nün yanı sıra endişe, korku, gerilim, sıkıntı yaratan bir öge olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden sinemada bu etkiler yaratılmak istendiğinde, mekanın kavranmasını güçleştirecek çekim teknikleri bilinçli olarak kullanılır.

Yetersiz bir ışık, sis gibi görmeyi kısıtlayıcı etmenler veya üzerine düştüğü nesne ya da mekan unsurlarının tanımlanmasına olanak vermeyen tek yönlü ve aşırı kontrasta neden olan ışık çeşidi; gölgelerin görsel karmaşayı arttırıcı bir şekilde kullanımı ya da tümünden gölge yoksunluğu (nesnenin üçüncü boyutunu ortaya çıkararak, girinti çıkıntılarını görünür kılan 'bağlı gölgeleri' nesne tanımlanmasında, nesnenin mekan üzerine düşen 'atılmış gölgesi' ise onun mekanda konumlanmasına önemli katkılarda bulunmaktadır); alışlagelmedik veya izleyicinin kendini konumlandıramadığı, yani olayı nereden gördüğünü kavrayamadığı bakış açıları, ayırt edilemeyen ton, doku veya renkler, tanımlanamayan büyüklükler, oranlar; yansımalar, ışık kırılmaları, görme süresinin azlığı, bütünlüğü sağlamaktan yoksun bir kurgu veya çok hızlı kamera hareketleri gibi uzamı belirsiz hale getiren pek çok unsur olabilir. Uzamı belirsiz hale getirmek, özellikle meraklandırmak, gerilimi arttırmak ya da çağrışımlar yoluyla düşündürmek amaçlı bir kullanımdır.

Görsel-48-Tele objektifle (uzun odaklı) azaltılan alan derinliği. **Görsel-49**-Alan derinliğini arttırmak için kısık bir diyafram değeri seçilmesi (Alan Derinliği, film düzleminde farklı uzaklıklarda bulunan konuların net olarak alınabildiği bölgeyi ifade eder). Kullanılan negatif ve pozitif alanların miktarı, figür ve fonun ya da ön planla arka planın ilişkileri aracılığıyla derinliği yaratabilir. Tüm bunlar imgelerin temsil edilmesi, sunulması ve anlamlandırılmasında önemli unsurlardır.(Fotoğraflar: Cüneyt Gök)

Boş uzam bazen tehdit eden bir unsura dönüşebileceği gibi çoğu zaman, dinginlik, huzur gibi duygulara eşlik eder. Pozitif alanların yoğun bir şekilde kullanıldığı dolu uzamda, boş uzamın tersine, darlık, sıkışıklık, karmaşa gibi etkiler elde edilir. Nesne kalabalığı tedirgin edici, dikkatleri hep ayakta tutan bir unsurdur. Pozitif alan kalabalığı düzensiz olduğunda gerilim ve kargaşa, bir düzene uygun olarak bir araya geldiklerinde ise birliktelik, düzen ve güç duyguları hissedilir.

Görsel taklidin içinde yakın çekim bir kaya parçası dağı andırabilir, dalgaların biçimi ovalara benzetilebilir. Bazen ışıkla detayları kaybedilmiş, gölgeyle gizlenmiş, farklı bir açıyla, objektifle deforme edilmiş ya da çok yakın plan bir görüntüsü, o nesnenin, canlılığının tam olarak algılanmasını güçleştirir. Net alan derinliği kullanıldığında her şey net ve belirgin olabileceği gibi dikkat çekilmek istenen konuya netlik verilip arka planlar (mekan ve nesnelere) belli belirsiz, netsiz bırakılabilir.

Gerçeği belli ölçüde bozabiliriz ama nesnelerin görünümü onların tanınmasına engel olacak şekilde bozulduysa anlam çıkarılamaz (eksik ya da farklı anlamlandırılabilir). Sinemada ses ve renk gibi öğeler sonuçta daha fazla enformasyon iletir. Bu ve benzeri öğeler anlamlandırma sürecine katkı sağlayarak anlamlandırmayı hızlandırır.

Teknoloji ile gelen son noktada farklı temaların sinemada görsel temsilinde değişmeyen beden bir gösterge olarak kullanımıdır. Görsel efektler ve dijital teknolojinin kullanımı, sanal gerçekliğin görselleştirilmesine elverişli bir zemin hazırlamakta, beden, olaylar ve mekanların görsel sunumuna, gerçekte var olmayan görüntülerin, mekanların, oyuncu ve nesnelerin oluşturulmasına da hizmet etmektedir.

Teknolojideki yeniliklerin tüm hayatımızın içerisine nüfuz ederek algılarımızı ve yaşam biçimlerimizi değiştirdiği gerçeğiyle birlikte, yeni bin yıla bir kala, hem işlediği konu hem de teknikleri açısından bir kırılma noktası olan *The Matrix* (1999) filmi örneğinde; kendini 'özne' zanneden insanların makineler için birer 'nesne' olduğu ve bu makinelerin insanların özleri sayesinde kendileri besleyip enerji üreterek geliştiklerini, aslında gerçek sandığımız her şeyin bir çeşit 'illüzyon'- makineler tarafından yaratılmış bir sanal dünya olduğunu - görmeye ve anlamaya çalışmıştık.

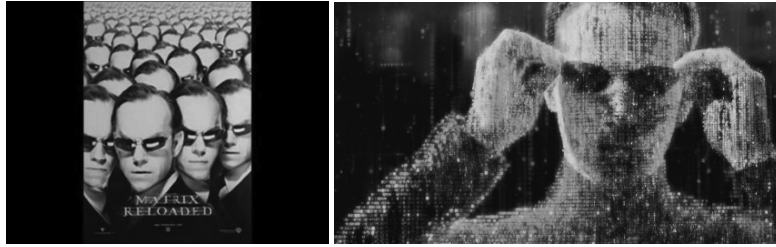

Görsel-50-Wachowski Kardeşler'in yönettiği *Matrix* (1999). Chroma key (greenbox) tekniği ve oyuncuların etrafını saran fotoğraf makineleri

Görsel-51- Andy Serkis- "*Dawn of the Planet of the Apes*"-İnsan modelinden maymuna Motion Capture tekniği ile elde edilen ve işlenen görüntüler... Motion capture, motion tracking, mocap veya türkçesiyle 'Hareket Yakalama', daha gerçekçi bir 3 boyutlu modelleme için insan, hayvan veya bitkilerin üzerine hareketi sırasında kayıt yapabilmeye özelliğine sahip cihazların yaptıkları kaydı dijital ortama aktarması işi olarak tanımlanmaktadır.

Wachowski kardeşlerin yazıp yönettiği bilim kurgu filmi *The Matrix*'in yarattığı etki ve başarıda ele aldığı 'özne – nesne kayması' olgusunun payı büyüktür. Günümüzde, benzer biçimde dijital dünyanın, internetin karşısında; daha doğrusu insanların kendileri için ürettikleri nesnelere karşısında birer nesneye dönüşme sorunu söz konusudur.

Görsel-52-53-Özgür iradesi ile kendi kaderini belirleyen Neo ve virüs olduktan sonra öfkeyle çoğalarak kaçınılmaz sona doğru sürüklenen ajan Smith. Her ikisi de buldukları dünyanın bir yazılım olduğunun farkında... Neo, makineleşen bir insanı, Smith ise insanlaşan bir makineyi temsil ediyor.

İnternet, bilgisayar oyunları, sosyal paylaşım siteleri gerçekte, gerçek hayatta yaşanması gereken birçok duygunun eksikliğinde varlık bulmuş ve varlıklarını sürdürmektedir. Örneğin kişiyi sanal alemde, bilgisayar ortamında temsil eden (savaşçı, şövalye, ya da büyücü vb. olarak) grafik bedenler olarak tanımlayabileceğimiz dijital avatar'ları bu sanal dünyada temsil edilme araçlarına dönüşmüştür.

Gerçeklik, Hipergerçeklik, Simülasyon

Bilgi felsefesi (epistemoloji) bilginin kaynağını, doğruluğunu, sınırlarını, niteliğini ve özelliğini ele alır. En temel sorunu bilgiyi bilen 'özne' ile 'nesne' arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğudur. Bilen ile bilinen arasındaki ilişkiyi kendine konu edinir. Bilgi, öznenin nesneyi bilme, tanıma ve çözümlemesi sonucu ortaya çıkar.

Bilgi kuramı, etik, estetik, metafizik, varlık bilgisi (ontoloji) gibi felsefenin ana konularındaki görüşleriyle günümüzde de tartışılan Kant'a göre her bilgide iki bölüm bulunur. Bunlar 'kavram' ve 'algı'dır. İnsan, bilinç sahibi bir varlık olarak dünyayı ve kendisini algılayıp kavrar. Bu kavrayışa 'bilme' adı verilir. Bilgiyi ise; özne (Suje) ile nesne (obje) arasındaki ilişkilerden, duyular yardımı ve yaşam tecrübesiyle çıkarılan sonuçlar meydana getirir. Duyum, akıl, sezgi, inanç, gibi 'akt'larla sağlanan özne- nesne arasındaki bu ilişkide bilen (suje) ile bilinen (obje) vardır.

Gerçek, doğru ve bilgi, özne ile nesne arasındaki üç önemli kavramdır. Gerçek, dışsal nesnelere öznenin algısından bağımsız olarak var olması (dışsallık) ve nesnel gerçekliğin mekan ve zamanda gözlenebilmesi, test edilebilmesi ve nicelik olarak ölçülebilmesi (somutluk) yönleriyle insan bilincinden bağımsız olarak var olandır.

Gerçeklik, zamanda ve mekanda, somut ve bilinçten bağımsız olarak var olandır. Gerçeklik zaman ve mekanda aynı anda var olmayı zorunlu kılar. Gerçeklik, doğruluğu sağlayan varlığın bir özelliğidir.

Ernest Fischer'e göre 'sanatta gerçeklik' kavramı, esnek ve belirsizdir. Kimi zaman nesnel bir gerçekliği tanıyan bir tutum, kimi zaman da bir anlatım yolu ya da bir yöntem olarak tanımlanır. "Gerçekliği sadece bizim duyarsızlığımızın dışında, kendi başına var olan bir dış dünyaya indirgememeliyiz. Bizim duyarlılığımızın dışında kendi başına var olan şey maddedir. Oysa gerçeklik, insanın yaşantı ve anlayış yeteneğiyle katılabileceği sayısız ilişkileri kapsar. (...) Bu gerçekliği çok az sanatçının bireysel ve toplumsal görüşü belirler. Gerçekliğin bütünü özne ve nesne arasındaki bütün ilişkilerin toplamıdır; (...) Yalnız olayları değil, bireysel yaşantıların, düşlerin, sezgilerin, heyecanların, hayallerin toplamıdır".²¹ Postmodernizm ile 'gerçeklik', kesinlikten uzak ve merkezsiz olarak, her bağlamda farklı anlamlara sahip olabilecek bir biçimde yeniden tasarlanmıştır. Bilgisayarların gelişimi ile post-endüstriyel üretim şeklinin, Yeni Medya örgütlemesinin ve Postmodernizmin sanat ve düşünsel alandaki etkilerinin, aynı anda etkileşerek geliştikleri söylenebilir. Hem elektroniğin devreye girmesi, hem de bilgisayarların medya yapılanmasını değiştirmesi, başta fotoğraf olmak üzere sinema, müzik, resim ve video gibi geleneksel medyaların üretim biçimlerini de dönüştürmüştür.

"Yeni metinsel deneyimler, özneler (üretici/tüketici tarafları) arasında yeni ilişkiler, bireyin ve topluluğun yeni kimlik deneyimleri ve multi-medya biçimselliğini ortaya çıkarır. Yeni medyayı geleneksel medyadan (gazete, dergi yayıncılığı, radyo, televizyon yayınları ve sinema filmleri) farklılaştıran özellikler ise, dijitallik, etkileşimsellik, hipermetinsellik, yayılım ve sanallıktır"²²

"Yeni Medya terimi, genel olarak var olan medyayı, etkileşimli olarak, sayısal veriye dönüştürmeye yönlendiren ve bilgisayar aracılığıyla üretim, dağıtım ve iletişim biçimleri olarak tanımlanmaktadır."²³ Yeni üretim, medya üzerinden yansıtılan estetiğin ve fikirlerin de değişmesine neden olurken gerçeklik, göstergeler üzerinde işleyen ve her bir bireyin kendi inançları doğrultusunda çeşitlenebilen bir olgu olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun temel nedenlerinden bir tanesi şüphesiz nesnenin ya da olayların görünümünün, nesnenin ya da olayların kendisi gibi algılanmaya başlanmasındaki medyanın aktif rolüdür.

Görsel-54- "yeniden çerçeveleme"- "Re-kadraj"-Gerçeğin sunuluş biçimi anlamı belirler... Ortadaki fotoğraf gerçek kadraj içinde konunun ve olayın bütünü verirken yeniden kadrajlama ile farklı anlamlar çıkarılabilir.

²¹ Ernest Fischer, *Sanatın Gerekliği*, çev. C. Kopan, (İstanbul:Payel, 1995), 114-115.

²² Martin Lister. *New Media: A Critical Introduction* (New York: Routledge, 2003), 13.

²³ Nazan Alioğlu, *Yeni Medya Sanatı ve Estetiği* (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2011), 13.

Görsel-55-Baudrillard, imge gerçeklik ilişkisinin dört aşamadan geçtiğini söylemektedir, ilk aşamada imge, gerçekliğin bire bir (temel bir yansımasından)yansımasından ibarettir. İkinci aşamada gerçekliği çarpıtmakta, olduğundan farklı sunmaktadır(bu, temel bir gerçekliği maskeler ve saptırır). Üçüncü aşamaya gelindiğinde ise imgenin işlevi görünüm yaratmak, gerçek diye bir şey olmadığını “gerçeğini” gizlemektir(bu, temel gerçekliğin yokluğuna işaret eder). Dördüncü durumdaysa, imge artık bir görünüm değil bir simülasyon, kendi kendinin simülarkr’ıdır(bununsa herhangi bir gerçeklik ile hiçbir ilişkisi yoktur; kendi saf benzetisinden ibarettir). Baudrillard’a göre, imge – gerçeklik ilişkisinin koptuğu yerde ‘hipergerçeklik’ başlar. Gerçeklik fazlalık haline gelir, böylece imgenin gerçekliğe ya da anlama gönderme yapmadan birbirleriyle çiftleştikleri üst gerçekliğe ulaşırsınız. Bu, bir şeyin gerçekliğini veya gerçek dışılığını, doğruluğunu veya yanlışlığını artık sorguya çekemeyeceğimiz bir alandır. (Appignanesi, Garratt. 2004:30-31)

Hakikat, daha derinlerde ve daha zor kavranabilen bir olgudur. Gerçeği belirleyen süreç ve malzeme ise daha ‘somut’ gibi görünür. Bu yanılsama ile büyük kitleler gerçeği daha kolay anlar ve daha değerli kabul ederler; çünkü ‘o’ ele geçirebilir bir şeydir! Hakikati, gerçeği farklı bir açıdan ‘görme edimi’ olarak düşünebiliriz. Sonuçta ikisi de iç içe geçen ‘zaman’ faktörü ile birbirlerine bağlıdırlar. Zaman zaman çakışır, zaman zaman ayrılırlar.

Görsel-56-Bilgisayarlar teknolojileri ile oluşturulan 3Boyutlu ortamlarda, yaşanan gerçeğe yakın tecrübeler yaşayan birey sanal gerçekliğin içinde VR gözlükler (virtual reality glasses) ile bu tecrübeye fiziksel olarak da katılıyor. Dijital oyunlarla gelişen sanal gerçeklik eğlence sektöründen mimariye birçok alanda kullanılmakta. Sanal gerçeklik deneyimlerine youtube’üzerinden, 3D videolarla ulaşmak da mümkün.

Jean Baudrillard, Simülakrlar ve Simülasyon adlı eserinde Kapitalizmin tüm boyutları ile gerçekliği ve toplumsal hayatı nasıl kuşattığını ele almaktadır. ‘Simülasyon’ kavramıyla gerçekliğin algısı bir nevi saptırılmış, sanal imgeler gerçeklik kayması yaratmışlardır. ‘Simülakr’, bir gerçeklik olarak algılanmak istenen

görünüm, sentetik bir biçimde üretilmiş gerçeklik, diğer adıyla 'hiper gerçeklik'dir. Simülasyon; bir makine, bir araç, bir sistem yardımıyla yaratılan, yapay olandır. Gizlemek (*dissimüle* etmek) sahip olunan şeye sahip değilmiş gibi yapmak, simüle etmek ise sahip olunmayan şeye sahipmiş gibi yapmaktır. Olmayan bir zaman ve uzamda (*cyberspace*) gerçekliği yaşıyormuş duygusu uyandırılarak, fenomenolojik açıdan bu gerçeklik yaşatılır.²⁴

Görsel-57-Ron Mueck'in hiperrealist heykelleri bazen gerçeğinden on kat daha büyük ya da birkaç kat küçük olsa da daha gerçek ve etkileyicidir!

Sonuç

İmgeler insan üretimleridir, bir işlev ve amaç doğrultusunda üretilirler. Değişen çağ ile yaşam biçimleri ve üretimler nasıl değiştiyse imgeler ve imge üretimleri de değişmiştir. Ancak kültürel kodların anlamlandırılması ile anlamlı hale gelen imgeler görme biçimlerinin değişmesine bağlı yeni anlamlandırmalara tabi olmuşlardır. Önce fotoğraf makinesinin icadıyla nesnelerin görüntülerinin iki boyutlu bir yüzeye kaydının gerçekleşmesi, ardından sinemanın hareketli görüntüleriyle gözün yerini alan optiğin yarattığı yeni görme ve algılama biçimleri mevcut görme ve algılama biçimlerini dönüştürmüştür. Sayısal bir yapıya doğru evrimleşen sinema ve televizyonun, bilgisayarların sunduğu düşler, günümüzde fotoğrafçılık ve telefon sistemlerinin dijitalleşen yapısı hem teknik açıdan, hem de medya ve estetik bağlamında, hem üretim hem de tüketim alanlarında farklı algılar oluşturmaya devam etmektedir. Hızına yetişilemeyen teknolojik gelişmeler ile değişen dünyanın görünüşleri de değişmekte, temsil edilme biçimleri, anlamlandırma süreçlerini de etkileyerek; olduğu gibi görünmeyen, görüldüğü gibi olmayan, aldatıcı ve muğlak bir yapıya bürünmektedir. Tüketim ideolojisi göstergeleri tek bir yöne hizmet edecek biçimde yönlendirmekteyken imgeler de bu uğurda yalan söyler hale gelmiştir.

Simülasyon evreninde her şey abartılmış özellikleriyle var olur. 'Güzel'den daha güzel, 'gerçek'ten daha gerçek, 'hakikat'ten daha hakikidir. Bu evrende karşıtlardan söz etmek mümkün değildir. Oysa dilimiz, örneğin 'güzel'in tanımı karşıtı olan 'çirkin'in varlığıyla yapılabildiği gibi 'şey'lerin tanımlarının ancak karşıtlarının varlığı ile yapıldığı bir evrene, yani gerçeklik evrenine ait bir dildir. Baudrillard, sanat ile gerçeklik arasındaki sınırın bütünüyle ortadan kalktığını, çünkü ikisinin de 'evrensel benzetisi' (*simulacrum*) içine

24 Jean Baudrillard. *Simülakrlar ve Simülasyon*. Çev. Oğuz Adanır (Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005).

düşüğünü anlatmak istemiştir. Gerçek kendini aşarak 'hiper gerçek' (simülasyon) bir görünüme bürünmüştür. Simülasyon evreninde şeyler artık eski bilinen tanımlarını ve anlamlarını yitirmiş, içeriğinden arındırılmış içi boş saf bir biçime dönüşmüştür. Her şeyin 'hiper gerçek' boyutunda olduğu bir ortamda gerçek çok daha gerçek olma uğruna kendini feda etmiştir ve artık hiçbir şey ifade etmemektedir. Sürekli daha da yabancılaşan ve asosyal hale gelen nesil, kendini, kaçış edebiyatında ve fantastik filmlerde de olduğu gibi postmodern kahramanlar yoluyla ya da artık sanal ortamlarda, değişen imgeler ve sanal gerçekliğin farklı kimlikleriyle ifade ve temsil edebilmektedir. Deneyim karşılıklı bir etkileşimdir ve deneyimler beraberinde gerçeği de getirir. Kapitalizm, kitle kültürü bu deneyimleri insanın elinden alarak dolayısı ile gerçekliği de elinden almaktadır.

Kaynakça

- Alioğlu, Nazan. *Yeni Medya Sanatı ve Estetiği*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2011.
- Arrnheim, Rudolf. *Görsel Düşünme*. Çev. Rahmi Ögdül. İstanbul: Metis, 2007.
- Appignanesi, Richard. Garratt, Chris. *Introducing Postmodernism: A Graphic Guide*. Icons Books, 2004.
- Artun, Ali (der.). *Çağdaş Sanat ve Kültüralizm*. İstanbul: İletişim, 2014.
- Baudrillard, Jean. *Simülakrlar ve Simülasyon*. Çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2005.
- Berger, John. *Görme Biçimleri*. Çev: Yurdanur Salman. İstanbul: Metis Yayınları, 1986.
- Crary, Jonathan. *Gözlemcinin Teknikleri. On Dokuzuncu Yüzyılda Görme ve Modernite Üzerine*. İstanbul: Metis, 2004.
- Debord, Guy. *Gösteri Toplumu*. Çev. Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Dora, Serkan. *Büyüyen Fotoğraf Küçülen Sosyoloji*. İstanbul: Babil Yayınları, 2003.
- Eliade, Mircea. *İmgeler ve Simgeler*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları, 1992
- Fischer, Ernest. *Sanatın Gerekliği*. Çev. C.Kopan. İstanbul: Payel, 1995.
- Foucault, Michel. *Bu Bir Pipo Değildir*. Çev. Selahattin Hilav. İstanbul: YKY, 2001.
- Flussers, Vilem. *Bir Fotoğraf Felsefesine Doğru*. İstanbul: Haylabaz, 2009.
- Plotnik, Rod. *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2009.
- Rancière, J. *Görüntülerin Yazgısı*. Çev. A.U.Kılıç. İstanbul: Versus Kitap, 2008.
- Ken Robinson, *Yaratıcılık, Akılın Sınırlarını Aşmak*. Çev. Nihal Geyran Koldaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003
- Lister, Martin. *New Media: A Critical Introduction*. New York: Routledge. 2003
- Mitchell, W.J.T. *İkonoloji İmaj - Metin- İdeoloji*. Çev. Hüsamettin Arslan. Paradigma Yayınları, 2006.

Read, Herbert. *Sanatın Anlamı*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2014.

Saussure, Ferdinand. *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev. Berke Vardar. Ankara: TDK Yayınları, 1976.

Görseller

Görsel-1- <http://www.theneuroethicsblog.com/2011/10/evaluation-of-risk-for-schizophrenia.html>

Görsel-2-<http://lubinarts.blogspot.com.tr/www.listal.com>

Görsel-3- www.grafikerler.net

Görsel-4-<http://www.yanilma.com/2013/12/zorlanmis-perspektif-ve-iliginc-pozlar.html> Görsel-5-<https://en.wikipedia.org/wiki/File:Matissedance.jpg>

Görsel-6- Görsel-6--Rudolf Arnheim-"Visual Thinking"--"Görsel Düşünme"-1969-

Görsel-7- <https://en.wikipedia.org/wiki/Lascaux>

Görsel-8- <http://edition.cnn.com/2014/09/03/travel/san-francisco-graffiti-war/>

Görsel-9- <http://curiator.com/art/rene-magritte/ceci-nest-pas-une-pipe>

Görsel-10-<https://artblart.com/tag/a-letter-from-my-father/>

Görsel-11-<http://www.wikiart.org/en/rene-magritte/the-pilgrim-1966>

Görsel-12-<http://cliparts.co/angel-clipart-free-download>

Görsel-13- www.hydramag.com

Görsel-14- www.thefashionablegal.com

Görsel-15-<http://www.artcyclopedia.com/feature-2003-02-durer-rhinoceros.html>

Görsel-16-www.gutewerbung.net

Görsel-17-www.saatchigallery.com

Görsel-18-www.abovetopsecret.com

Görsel-19- <http://kaliteli-resim.blogspot.com>

Görsel-20- <http://www.wikiart.org/en/marcel-duchamp/nude-descending-a-staircase-no-2-1912>

Görsel-21- <https://www.youtube.com/watch?v=EZkP9YJGfow>

Görsel-22- <http://theamericanreader.com/interview-with-photographer-gregory-crewdson/>

Görsel-23- https://en.wikipedia.org/wiki/File:John_Everett_Millais_-_Ophelia_-_Google_Art_Project.jpg

Görsel-24- <http://cocalecas.net/2016/05/peliculas-independientes-de-los-ultimos-10-anos-que-puedes-ver-en-netflix/>

Görsel-25- <http://www.paperblog.fr/4696225/christian-louboutin-les-promises-de-l-hiver/>

Görsel-26-<http://www.parisphoto.com/losangeles/artists/angela-strassheim>

Görsel-27-[https://tr.wikipedia.org/wiki/Ven%C3%BCs%27%C3%BCn_Do%C4%9Fu%C5%9Fu_\(Botticelli\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Ven%C3%BCs%27%C3%BCn_Do%C4%9Fu%C5%9Fu_(Botticelli))

Görsel-28- https://adsoftheworld.com/media/print/water_killse

Görsel-29- <http://www.treehugger.com/health/new-study-confirms-pedestrians-wearing-headphones-are-killer-car-magnets-who-deserve-what-they-get.html>

Görsel-30- www.ayakkabim.org

Görsel-31- Fotoğraf: Cüneyt Gök

Görsel-32-<https://www.flickr.com/photos/omefrans/6102649670>

Görsel-33-<http://www.istanbulajansi.ist/haber/tarihte-bugun-ne-oldu/37498>

Görsel-34- <http://www.tamsanat.net/yayinlar/makale.php?post=591>

Görsel-35-<http://www.e-skop.com/skopbulten/jacques-ranci%C3%A8rede-politik-sanat-ve-temsil-sorunu/2578>

Görsel-36- <https://www.visualnews.com/2013/10/25/creatives-work-emotional-performance-art-marina-abramovic>

Görsel-37-<http://www.elarteporelarte.es/arte-contemporaneo-2/pintura-arte-contemporaneo-2/boltanski-levanta-un-monumento-en-el-museo-guggenheim-bilbao/>

Görsel-38-<https://artblart.com/tag/a-letter-from-my-father/>

Görsel-39- <http://anthonylukephotography.blogspot.com.tr/2012/02/photographer-profile-gregory-crewdson.html>

Görsel-40- <http://popcultureninja.com>

Görsel-41- mmmouath.wordpress.com

Görsel-42-43 <http://www.stormstudiosdesign.com/>

Görsel-44-<http://www.renemagritte.org/golconda.jsp>

Görsel-45-<http://www.stormstudiosdesign.com/>

Görsel-46-<http://ashleemarie.com/photography-101-shutter-speed/>

Görsel-47- <http://intheknowtraveler.com/camera-talk-shooting-ultra-wide-angle-africa/>

Görsel-48-49-Fotoğraflar: Cüneyt Gök

Görsel-50-<https://www.cinema5d.com/recreating-the-bullet-time-effect-from-the-matrix-with-1-gopro/>

Görsel-51- <http://screencrush.com/motion-capture-movies/>

Görsel-52- <http://quotesgram.com/matrix-reloaded-quotes/>

Görsel-53-http://webpages.charter.net/mark_turner/matrix/matrix.htm

Görsel-54- www.habervitrini.com

Görsel-55- http://www.paulyoungquist.com/scifi/module25_consumerstig.shtml

Görsel-56- <https://www.mobilofon.com/blog/ucretsiz-sanal-gerceklik-uygulamalari-burada/>

Görsel-57-www.theguardian.com

Y. Doğan Çetinkaya, *The Young Turks and the Boycott Movement: Nationalism, Protest and the Working Classes in the Formation of Modern Turkey*. London, New York: I. B. Tauris & Co Ltd, 2014, xi+291 pages

Y. Doğan Çetinkaya's *The Young Turks and the Boycott Movement. Nationalism, Protest and the Working Classes in the Formation of Modern Turkey*, is among the recent studies that address the rise of Turkish nationalism in the late Ottoman Empire. The book provides an in-depth analysis of the boycotts and protest movements that emerged after the Constitutional Revolution of 1908, and discusses how such mass actions became "the most typical tools in the repertoire of the early Muslim/Turkish nationalism" (s. 2)

Turkish nationalism has been, without doubt, one of the most popular and studied topics of Ottoman-Turkish historiography. However, Çetinkaya constructs his research agenda quite differently from much of the existing literature on the subject. In fact, he presents his study as a critique of this scholarship with a set of thought-provoking observations provided at the beginning of the book, which is worth quoting in some length:

"... [t]he historiography on Turkey generally depicts Turkish nationalism as an exclusively intellectual current. Studies on nationalism concentrate on the thinking of several political and intellectual figures, or the design of political and civil organizations. However, nationalism is also a social phenomenon. Nationalist movements are also social movements that mobilize a wide range of social groups and deeply influence the daily life of the population. Therefore, one should not be content with research on intellectual history, but also focus both on the official nationalist policies from above and the mobilization of society from below" (s. 5).

Çetinkaya deals with the boycott movements of the second constitutional period – more specifically the period of 1908-1914 – from this perspective. One of the central arguments of his research is that the economic boycotts arose, by and large, as spontaneous mass actions in which the networks of different social classes and segments of society took part. He refers, more specifically, to port workers, merchants, urban notables, low-ranking officers, and various professional classes among the groups contributing to the organization of the economic boycotts. These protests arose in the major urban centers, particularly in the port cities of the Ottoman Empire. According to Çetinkaya, the economic boycotts as well as the demonstrations, protest movements and other sorts of mass actions accompanying them constituted the social aspects of Muslim/Turkish nationalism.

The term Muslim/Turkish nationalism is often preferred to Turkish nationalism in Çetinkaya's work. Based on his study of the boycott movements during the initial decades of the twentieth century, Çetinkaya concludes that Islam and Muslim identity formed the main frame of reference for the Turkish national movement. This is why he defines the nationalism of this particular era as Muslim/Turkish nationalism (s. 5). Çetinkaya elaborates on this argument in the subsequent chapters of his book, examining how the main targets of the economic boycotts gradually shifted from foreign enemies to the Empire's Christian communities, especially the Ottoman Greeks.

The first part of the study is focused on a historiographical discussion about the nineteenth century transformation of the Ottoman state, society, and economy. In this chapter, Çetinkaya provides a critical survey of the scholarship on the integration of the Ottoman economy into the expanding world market. He suggests that historiography on the Ottoman Empire views this process as a major factor bringing about a polarization between the non-Muslim bourgeoisie and the Muslim state elite that aimed to reform and modernize the Empire. Çetinkaya criticizes particularly this dichotomy that underestimates the agency of the Muslim merchant and working classes and their ability to adapt to the socio-economic changes produced by the Ottoman integration into the capitalist world economy.

It is based on this critique that Çetinkaya attempts to re-evaluate the National Economy (*Milli İktisat*) policies from the perspective of history from below. He underlines that the existing literature on the National Economy treats this policy as an invention of nationalist intellectuals, put into practice by the Empire's new modernizing state elites. The leading cadre of the Committee of Union and Progress (CUP) took the initiative in nationalizing the Ottoman economy under the domination of the Muslim/Turkish element. The CUP carried out this nationalist programme especially after seizing absolute control of political power with a coup d'état in January 1913 and during the First World War.

For Çetinkaya, however, the National Economy was not merely an intellectual invention or a nationalist programme implemented by the CUP. The pattern of the economic boycotts demonstrates that it was also built upon a social movement organized by different social actors, including but not limited to the Muslim merchants and working classes. In this sense, Çetinkaya treats the economic boycotts of the second constitutional period as a case study of how the economic nationalism of the Muslim/Turkish element emerged as a social and popular movement.

The three chapters that follow the historiographical part furnish a well-documented narrative concerning the evolution of the Ottoman boycott movements. Chapter 2 concentrates on the rise of economic boycott as a political weapon, as Çetinkaya puts it, shortly after the 1908 Revolution. The first wave of Ottoman economic boycotts targeted the goods and commercial interests of Austria-Hungary, after the annexation of Bosnia-Herzegovina in October 1908. The event also coincided with Bulgaria's unilateral declaration of independence from the Ottoman Empire. These early boycotts reflected the Ottomanist context of the Constitutional Revolution. The mass actions and protests that would risk the fraternity of the Empire's diverse ethno-religious communities were deliberately avoided. There were even participations from the local Christian communities in the mass movements against Austria-Hungary and Bulgaria.

However, this Ottomanist spirit did not last long. Chapter 3 discusses how the second wave of boycotts in 1910 and 1911, which targeted Greece due to the ongoing Cretan crisis, affected the Ottoman Greek community as well. Whereas the first boycott movement in 1908 helped strengthen Ottoman patriotism among the Muslim and non-Muslims communities, the second one contributed to the deterioration of relations between them. Chapter 4, on the other hand, examines the culmination of this process in the boycotts and mass movements of 1913-1914, which began directly targeting the economic and commercial interests of the Ottoman Christians in the nationalist context of the post-Balkan-Wars period.

Throughout his narrative, Çetinkaya pays particular attention to the rise of boycott societies in various localities under the initiative of different social actors. He analyzes how the diverse segments of society pursued different and sometimes opposing agendas in the course of the boycotts based on their own economic and political interests. He shows, for example, that the interests of Muslim merchants and port workers in the boycotts were very different from one another although both took an active role in their organization. Çetinkaya analyzes the role of the CUP from this perspective as well. The CUP was only one of the actors seeking to manipulate the boycott movements for its own political interests. Yet it was not able to exert full control over them.

Çetinkaya's well-researched study draws on a wide range of primary sources to construct his arguments. Apart from a great number of documents from the Ottoman, Greek, British and French state archives; he makes use of a rich collection of periodicals and pamphlets in his study.

Çetinkaya provides crucial insights about the historical roots and social foundations of Turkish nationalism in his research. *The Young Turks and the Boycott Movement* is, without doubt, an important contribution to the existing scholarship on the social and political history of the late Ottoman Empire. It is also a must read for scholars working on social movements in the Middle Eastern and Ottoman-Turkish contexts.

Erol ÜLKER, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, erol.ulker@kemerburgaz.edu.tr

Christopher H. Achen & Larry M. Bartels. *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016, 408 pages.

Democracy for Realists is an ambitious project that sets its sights at nothing less than turning our conception of democracy and the enlightened, wise citizens—an ideal that has ruled both the popular and academic imagination for over two centuries—upside down. Christopher H. Achen and Larry M. Bartels invite the readers to “think about democracy in a fundamentally different way” and make the case that there is a large, consistent and irreconcilable gap between the idealized picture of enlightened voter behavior in what the authors term the “folk theory of democracy” and voter behavior in actual politics. Although they draw their research mostly from the American context, they provide some comparative examples to emphasize that this is not a specifically American problem. When democratic institutions fail, a popular response is to demand a more democratic system that will translate the true will of the citizenry to the ballot. However, chapter after chapter, the book demonstrates that, empirically speaking, “more democratic” electoral institutions do not lead to better or more rational policy outcomes and that the accumulation of evidence from the past century reveals that voters neither reward competence nor punish incompetence in government. What then, is the political scientist to make of this? Achen and Bartels start with a simple yet groundbreaking proposal: Let us drop the democratic ideal in our imaginations for a less appealing but more realistic understanding of democracy and voter behavior. Let us see politics as it is, rather than interpret reality to fit our preconceived notions of what democracy should be and how citizens should act. In other words, let us describe the political world as it is, not as it should be. However, this axiomatic suggestion is a quite difficult if not impossible task for political scientists to accomplish. It requires the painful admission of an enduring and theory-driven blindness about one of the most central topics in the discipline as well as the development of new theoretical approaches and a new research agenda. There is a possibility that *Democracy for Realists* may share the fate of some excellent works and ideas that challenge the scholarly consensus of their time and be largely ignored like many of the findings and ideas they catalog. However, the timing of the publication is in accordance with the zeitgeist. Both the public and academia are ready for a fresh perspective on electoral politics. Many are at a loss to explain the recent rise of populist politicians and parties across the globe, and the folk theory of democracy fails to deliver a convincing explanation. The authors lay out a research agenda that engages with the qualms of a populace disillusioned with electoral outcomes and the seemingly increasing fragility of some of the most established democracies. Political scientists are also much more receptive to an attack on the old theories of voter behavior thanks to the relatively new but bustling field of political psychology. The portrait of the political person, severely limited in her capacity to evaluate political issues and judge the ideological proximity or effectiveness of elected officials, as laid out in the book, fits squarely in the evolving research agenda of the field which has been—not so quietly or subtly—undermining the concept of the rational and informed citizen.

The book consists of ten chapters, but it can be divided into three main sections. The first section lays the theoretical foundations by tracing the rise of the folk theory of democracy while implying its imminent

demise by cataloging an impressive number of quotes from prominent thinkers, statesmen, and political science scholars against the idea that voters have a grasp on policy positions and decide on the basis of rational deliberation and careful evaluation of candidates.

The second section is a delightfully ruthless dismantling of the folk theory of democracy by providing empirical evidence of highly entertaining yet deeply disturbing examples of voter irrationality. The book presents a litany of voter offenses. Shark attacks affected American presidential elections, but one of the biggest health crises of the 20th century did not. Towns voted to close their fire departments only to pay more for increased insurance premiums than they would have paid for the fire department. Voters tend to punish the incumbent during times of hardship, including periods of bad weather, regardless of how well the incumbent handles the challenges. The state of the economy in only the election year has an impact on voting behavior because voters seem to forget how well or how badly the economy did in previous years. Unfortunately, the book suffers from a few shortcomings in its treatment of the quantitative data in this otherwise brilliant section. Some of the conclusions drawn from early and mid-20th century are too circumstantial given the limitations of the data from these periods. The authors choose to forgo control variables where more complex regression models would be warranted and in one case, they overgeneralize the results from a very small sample of respondents.

The third and final section offers an answer to the puzzle that constitutes the heart of the book: If voters do not vote rationally according to their self-interest or ideology, how do they vote? As is often the case with the best social science theories, the answer appears all too obvious once it is revealed. Achen and Bartels argue that people are social beings that have strong ties to groups that signal them what to believe and how to act in all aspects of life, and voting is no exception. In other words, all politics is identity politics. Political party identification is crucial, but unlike theories postulating that voters choose parties that are closest to their policy positions, *Democracy for Realists* illustrates that often the link of causality is the other way around and people determine their policy positions based on the cues they receive from their parties unless those cues conflict with a group identity that is more central to them than their party identification. Thus, political parties also act as a form of identity group. But recognizing the centrality of group identity in politics is easier said than done.

As the authors point out, their theory presents new methodological challenges to political scientists. The widely utilized opinion surveys in political science assume that voters are individuals whose motives can be measured by items that ignore the social dimension of their attitudes and behaviors. Experiments, which are becoming more popular in political psychology, also isolate individuals from their social environment. Their political behavior in such contexts may not approximate their real behavior. Lastly, the mathematical modeling of voter behavior by rational choice theorists would be rendered mostly useless, if we accepted the group theory of democracy. It seems that we cannot answer the questions raised by this new approach with the methodological tools of old theories, but *Democracy for Realists* is content with raising these issues for now. The book focuses more on taking down the theory of folk democracy than on defending the identity group-centric theory of democracy. Although it is the culmination of almost two decades of research by the authors, we can presume that it will be the starting point of a new research agenda for many students of voting behavior.

The language of *Democracy for Realists* is not heavily loaded with political science jargon. It is peppered with many enjoyable quotes and entertaining if depressing stories about electoral politics. Although it is intended mainly for political science scholars, the book is accessible to the lay audience interested in understanding why people vote the way they do. It is one of those rare scholarly works that have the potential to capture the attention and imagination of academics as well as the broader public.

Aysuda KÖLEMEN, Istanbul Kemerburgaz University, aysuda.kolemen@kemerburgaz.edu.tr